

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDАȚIA „SOCIETATEA CIVILĂ“

Anul III – Nr. 14 februarie 1994

32 pagini 400 lei

RUSIA - GEOPOLITICĂ și GEOSTRATEGIE

Contents

Editorial Board
 CĂLIN ANASTASIU
 DANIEL CHIROT
 GHIȚĂ IONESCU
 KENNETH JOWITT
 GAIL KLIGMAN
 DAN OPRESCU
 STELIAN TÂNASE (editor)
 VLADIMIR TISMĂNEANU
 G.M. TAMÁS

Fundatia Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE
 Redacția:
 Liviu ANTONESCU
 Aurelian CRĂIUTU
 Smaranda MEZEI
 Costea MUNTEANU
 Dan PAVEL (redactor șef adjunct)

Graphics:
 Tomnița Florescu

Economist:
 Alice Dumitrashe

Desktop Publishing:

Vali Alexandru
 Manuela Gheorghiu

SFERA POLITICII
 Încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv pe autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

* Editorii își rezervă dreptul de a edita materialele, conform uzanțelor internaționale.

* Ultima zi de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 1 (întâi) a fiecărei luni. Articolele vor fi însoțite de un scurt „curriculum vitae” și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Pentru cititorii din străinătate costul unui abonament anual este de 50\$ sau echivalentul acestor sume.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament pe 6 luni este de 4.000 lei (inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165. Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

3. Russia –	Dan Pavel	New Leviathan
6. Geopolitics and Strategy	Silviu Brucan	The Russian Presidential System – a Historical Necessity
7.	Mihail Dobre	Imperial Legacy and European Security
8.	Documentary	August 1991 Putsch
9.		Red October (1993)
10.		World without USSR
12.	Pavel Câmporeanu Vladimir Tismăneanu in a Dialogue with Stelian Tănase	“In Russia’s History nothing is for the Last Time”
15.	Valentin Stan	Democratic Security or the Threatening Democracy
16. Aspects of Transition	Gail Kligman	The Social Legacy of Communism
18.	Cezar Bîrza	Women, Children and Womanization of Poverty
22. The Anatomy of Communism	Istvan Bibo	Reforms, Crises and Transitions in Central and Eastern Europe
24. Economical Pages	John S. Earle	A Short Unfinished Critique of Marxism-Leninism
26. Books and Authors	Victor Neumann	Unemployment and Policies in Romania
28.	Liana Ionescu	Controversial Aspects Concerning the History of Legionary Phenomenon
30. Fundamental Texts	John Rawls.	Karl R. Popper, Societatea deschisă și dușmanii ei
		Justice as Fairness

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă • București, Tel.: 614.08.27

NUME, PRENUME.....

ADRESA

ORAȘ COD POȘTAL

CĂSUȚĂ POȘTALĂ

FORMA PLATĂ Numerar CEC Dispoziție plată Carte credit

ABONAMENT 1 AN ÎNCEPÎND CU.....

LUNI

SEMNĂTURA

Acum număr
 a fost ilustrat cu gravuri din albumul
Vechi orașe rusești. V. Kostochkin
 Moscova, 1972.

Dacă dorîți un abonament la revista noastră, SFERA POLITICII, vă rugăm să decupați acest cupon de abonament și să-l trimiteți pe adresa redacției:

**Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
 Revista “Sfera Politicii”, București**

Împreună cu dovada plată prin mandat poștal (sau prin intermediul oricărei filiale CEC) în conturile fundației SOCIETATEA CIVILĂ, deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466026422.

Cititorii din străinătate se pot abona depunând costul abonamentului anual în conturile noastre deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466022840, sau trimișind un cec (money order) pe adresa:

**Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
 Revista “Sfera Politicii”, București**

Revista se poate procură din rețeaua librăriilor HUMANITAS în orașele București, Iași, Timișoara, Sibiu, Pitești, Bacău, Slobozia, Piatra-Neamț, Brașov, Craiova, prin rețelele de librării și difuzorii de presă din orașele Focșani, Suceava, Oradea, Râmnicu-Vîlcea, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Arad, Tîrgu-Mureș, Galați, Deva, Satu-Mare, Miercurea-Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Buzău, Alba Iulia, Bistrița.

La sediul redacției puteți procura, din stoc, numerele anterioare (1-7, 11-12) ale revistei.

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESCU S.A.

Noul Leviathan

– imperialism naționalist, radicalism strategic și morală –

DAN PAVEL

"Războiul este rezultatul forțelor naturii umane... Ubicuitatea răului în acțiunile umane conduce inevitabil organizatiile umane să lupte pentru putere, transformând bisericiile în organizări politice, revoluțiile în dictaturi, iar dragostea de viață în imperialism." Hans Morgenthau

"Imaginați-vă un Ghenghis Han cu telefon" Lev Tolstoi

Paginile care urmează sunt un exercițiu de filosofie politică deconstrucționistă. El constă în cuestionarea legitimității geopolitice și morale a celei mai gigantice entități statale existente. Este spațiul poreclit în literatură de specialitate *centrul geopolitic al lumii*. De stabilitatea lui depinde soarta a cel puțin trei continente. Este un imens stat euroasiatic. Rusia. Pentru motivele din paranteză (continuitatea geopolitică între perioadele taristă, sovietică și postcomunistă; reconditionarea celui mai perfectionat sistem represiv din istorie; orientarea politică statului în funcție de dimensiunile și așezarea sa în spațiu, iar nu de anumite idei morale sau de idealuri umane; succesiunea istorică fătă de imperiul lui Ghenghis Han, iară nu fătă de democrațiile parlamentare occidentale, ceea ce determină contradicția astăzi cu o presupusă dezvoltare politică internă democratică, cît și cu toți vecinii și cu elementele sale componente), ca și pentru argumentele ce vor reiesi din text, voi denumi acest teritoriu geopolitic **Noul Leviathan**.

Exercițiul este de filosofie politică, întrucât orizontal temporal, conceptual și metodologic folosite nu sunt tributare nici calculelor politicianiste de moment și nici perspectivei înguste a comentariului politic cotidian. Exercițiul este deconstrucționist din două motive: în primul rînd, sunt analizate împrejurările istorice și de conjunctură, factorii geopolitici invocați pentru a explica și justifica o entitate statală, edificată împotriva principiilor politice și morale; în al doilea rînd, pentru că tezele argumentate aici sunt lansate deliberat, pe baza convingerii că forța ideilor este superioară puterii politice.

Politica externă eficace sau democrație?

Ultimele luni au clarificat opțiunile politicii internaționale ale Rusiei. Declarațiile facute de către ministrul de externe al Federației Ruse, Andrei Kozîrev, au uitat pe comentatori (printre altele, că trupele ruse nu trebuie să părăsească fostele republici aflate în "zona de interes" a Rusiei, întrucât s-ar crea un "vid de securitate"; explicitarea interesului strategic vital în apărarea rușilor colonizați de Stalin în toate fostele republici unionale; menținerea în CSI a statelor balcanice; atitudinea ostilă aderării fostelor țări comuniste est-europene la NATO etc.). Este vorba despre idei îndelung pregătite și elaborate; nu s-a așteptat decât momentul prielnic pentru asumarea lor; din acest "tezaur" de gândire strategică au mai rămas încă destul de idei neexplicitate diplomatic.

Unul dintre primele acte de explicitare a politicii externe a statului declarat "succesorul" URSS a fost un articol publicat de către Vladimir P. Lukin, ambasadorul Federației Ruse în SUA (fost cercetător la Institutul pentru SUA și Canada din Moscova; în perioada 1990-

Our special issue is dedicated to the geopolitical and geostrategic problems of Russia and the world. The first study demonstrates the strong Soviet legacy for the new Russian military doctrine. In comparison with the relation policy – army, as formulated by Clausewitz, there is a different pattern in Russian foreign policy, dictated by the "vital interests" defined by the military strategists. There is an influential radical faction within Russian military leadership, profoundly dissatisfied with the way the Cold War ended and with the major decay of Russia from superpower status. This contradicts the current explanation that the electoral success of Zhirinowski's ethnic fundamentalism is based only on populist appeal. In Hannah Arendt's terms, this is a new temporary alliance between mob and elite (= totalitarian movement). The author is practicing an exercise in deconstructionist political philosophy in order to demonstrate the illegitimacy of Russian empire – nation and the fate of this new Leviathan: collapse.

titate în trecutul lor". Pe de altă parte, tocmai acum, cînd civilizația rusă s-ar apropia de modelul occidental, "ne vedem îndepărtăți geografic, datorită noilor granite ale Comunității Statelor Independente (CSI)". Iar această nouă îndepărtare de Europa, "cuplată cu separarea Transcaucaziei și a Asiei Centrale", ar afecta profund "legăturile noastre politice și economice tradiționale. Prin urmare, noi trebuie să ne reafirmăm prioritățile politicii externe către Europa".

Explicind că nu se pot ceda teritoriile pe care Rusia le-a luat ilegitim de la Japonia sau China, Lukin motiva imposibilitatea prin faptul că o cedare ar fi "nepopulară", iar "o orientare democratică a politicii externe" trebuie "să tină seama de noul sentiment domestic". Desi terminarea Războiului Rece ar fi îndepărtat pericolul anihilării nucleare, alte "considerabile amenințări mai mici" ale securității rusești s-ar fi multiplicat pînă acolo încît cea mai mare țară a lumii "se confruntă cu o nouă încercare. Deși nu există alianțe ostile în jurul Rusiei, ea se confruntă cu probleme serioase sau potențial serioase cu aproape toate țările mari ale noilor sale granite".

Alte nenumărate amenințări (o nouă fază de impredictibilitate și instabilitate în China; riscul destabilizării din peninsula coreeană; amenințările de război și chiar de schimbare a granitelor din Transcaucazia, Asia Centrală, Kazahstan; resurgenta fundamentalismului islamic, antioccidental și antirusesc; disputele teritoriale din Valea Fergana, care implică tensiunile dintre Kirghistan, Tadžikistan și Uzbekistan; relațiile complexe cu Ucraina, Moldova, Republicile baltice, Georgia, toate cele menționate fiind o amenințare la adresa celor 25 de milioane de ruși trăind în afara Rusiei) ar alcătui "un mediu geostrategic primejdios pentru Rusia". Din toate acestea se poate deduce "noua misiune" a Rusiei: de a deveni "garantul stabilității întregului areal Euroasian prin intermediul proprii renasteri democratice. S-ar profila astfel noul rol al Rusiei ca apărătoare a vecinilor ei mai mici și ca garanță a stabilității și securității granitelor acestora" și care dobîndește astfel un caracter non-imperial. Deși recunoaște lipsa unei tradiții precocomuniste de politică externă, la care să se poată apela după ruptura cu comunismul, ambasadorul rus declară că noua politică externă a Rusiei se confruntă cu o dilemă asemănătoare celei cunoscute de "Părinții Fondatori" ai Americii: aceea de "urmări o politică externă eficace în condițiile democrației".

Cit de nouă este noua doctrină militară?

Placheta comemorativă – S. Salavatov

1992, președintele Comitetului de Afaceri Internaționale și de Relații Economice Externe din cadrul Parlamentului Rusiei). Ambasadorul rus explică noile interese de securitate ale țării sale, precum și persistența unui "grad de tradicionalism în politica externă" astfel:

"După mai multe secole de expansiune virtual neîntreruptă, urmate de o stabilitate tergiversată în interiorul granitelor URSS-ului postbelic, frontierele Rusiei și-au reluat mișcarea – oricum, de această dată, ele contractându-se. Cu toate acestea, Rusia continuă să fie o țară euroasiatică multinnațională, ale cărei interese se extind în regiuni-cheie ale globului: Europa Centrală și de Nord, Asia Mică, Orientul Mijlociu și regiunea Asia-Pacific. Situarea ei astăzi în Asia, cît și în Europa îi determină în mare măsură

interesele internaționale. Orice încercări de a forța Rusia numai către Asia sau Europa săn în cele din urmă inutile și primejdioase. Nu numai că ele ar cauza un serios dezechilibru geopolitic, dar ele ar submina echilibrul social și politic din interiorul Rusiei însăși."

Articolul a provocat mult interes în Occident, ca și îngrijorare în fostele republici sovietice. Într-un mod tipic sofișt, emisarul diplomatic în capitala "singurei" superputeri, explică de ce Rusia nu poate renunța la nimic din ceea ce fusese cîștigat ilegitim în timpul țărilor și al bolșevicilor. Rusia ar fi rupt-o cu "timpul totalitar-autoritar" și se străduie "să devină o democrație", în timp ce mulți dintre "noii vecini săn încă înglobați în noroiul perioadei sovietice (deși sub diferențe etichete) sau își caută o nouă iden-

William C. Bodie este unul dintre cei mai influenți cercetători americanii pe probleme de strategie. Fost coordonator de cercetare la National Strategy Information Center și în alte *think tanks* de profil, actualmente Senior Fellow la Institute for National Strategic Studies, din cadrul lui National Defense University, el a formulat un criteriu privitor la tipul de regim politic rusesc cu care se va confrunta Occidentul în secolul XX. Criteriul este simplu: statutul Rusiei – național, imperial sau cîmp anarchic de bătălie – va fi determinat de politica pe care rușii o vor aborda în raport cu regiunea denumită *blijnje zarubejnia* (în engleză, *near abroad*).² *Near abroad* este arcul teritorial ce se întinde de la Tallin la Yalta, con-

(continuare în pag. 4)

(urmare din pag. 3)

înțind șase țări independente (Ucraina, Belarus, Moldova, Estonia, Letonia, Lituanie), cu o populație de peste 70 de milioane, cu peste 250 de proiectile nucleare strategice și care înainte de destrămarea URSS, asigura circa o treime din producția economică sovietică.

Răspunsul la întrebare l-au dat deja cercurile militare rusești. Faptul nu ar fi trebuit să îngrijoreze întrucât, în mod tradițional, armata rusă s-a supus întotdeauna intereselor partidelor politice. Aceasta ar corespunde de fapt definitiei pe care Clausewitz o dăduse războiului de continuare cu mijloace armate a obiectivelor politico-diplomactice. Mai mult, aşa cum dăduseră asigurări Gorbatchiov și Eltsin, în fruntea Ministerului Apărării urma să fie numit un civil, iar noua doctrină militară să fie formulată de civili. Trebuie subliniat faptul că, dintre fostii piloni ai puterii sovietice, armata e cea mai nemulțumită de pierderea confruntării cu democrațiile occidentale "capitaliste" și a statutului de superputere politică și militară, înfringere produsă fără a se trage vreun foc de armă, în condițiile detinerii unui arsenal nuclear excludând înfringerea. Retragerea rușinoasă din Europa Centrală și de Est, în cetarea patrulării flotilei sovietice în jurul Africii, retragerea trupelor, a "consilierilor" din Africa și din alte părți ale lumii au accentuat nemulțumirea armatei. Pe de altă parte, în confruntările de putere dramatice din august 1991 și din octombrie 1993, pentru liderii politici era esențială poziția conducătorilor militari. Prin urmare, în fruntea ministerului rus al apărării a fost instaurat un "erou" al războiului din Afganistan, generalul de armată Pavel Graciov. Iar în mai 1992, în revista *Vojenaija misl* ("Gândirea militară") s-a publicat proiectul "Fundamentele doctrinei militare a Rusiei"³, care nu reflectă însă integral regîndirea rolului castei militare în viitor. În răspîr fată de *pattern-ul* consacrat, în politica externă a Federatiei Ruse se regăsește din ce în ce mai mult influența liderilor și strategilor militari. De fapt, noua doctrină reprezintă un compromis între componentele "moderată" și "radicală" ale elitelor militare, iar între vederile "radicalilor" și cele exprimate pe scena politică de către forțele politice raliante lui Jirinovski există similaritate semnificativă.

Noua doctrină militară exprimă respingerea de către sistemul militar rus a *status quo*-ul impus de deznodămîntul Războiului Rece, precum și faptul că neliniștile castei militare izvorăsc mai puțin din supraviețuirea unor "alianțe ostile" atât din "ceea ce sănătatea este percepute drept realitatea geostrategică elementare și imutabile" (J. Sherr), precum și vechile fixații sovietice privind "mai degrabă purtarea războaielor decât prevenirea lor". Pe de altă parte, Războiul din Golf a însemnat pentru cercurile militare un soc (Mary C. Fitzgerald), pricinuind obsesia necesității revizuirii artei militare sovietice. Motivul? Coalitia condusă de către americani a înfrînt un Irak luptând conform tacticilor și strategiei sovietice, cu armament în mare parte sovietic.⁴ Chiar dacă nu au apucat să lupte cu americanii sau cu occidentalii, sovieticii s-au văzut înfrânti pe cîmpul de luptă, într-un război convențional, care a scos la iveală noi tendințe încă din 1991. Un anume colonel Zaharov (citat de M. Fitzgerald) le-a trecut în revistă: un grad mai mare de influență reciprocă pentru acțiunile ofensive din diferite sfere, cu o deplasare de la acțiuni în primul rînd terestre către un război simultan pe pămînt, în mare și în aer (cu accent sporit pe ultimele două); capacitatea de a lovi oriunde în adîncul zonei operaționale, cu acțiuni simultane; o deplasare a centralului de greutate de la echipamentul și armele militare către sistemele auxiliare și informatici; distrugerea simultană a întelor și trupelor; o deplasare la toate nivelele și în toate sferele către acțiuni ofensive ale unor arme combinate pe baza unor loviturî în masă, grupate și concentrate din partea unei varietăți de trupe etc. Reducînd mult din întreaga discuție, concluzia

lui Zaharov era că, în aceste condiții, cel atacat pierde războiul și că singura modalitate de a evita o înfrîngere ar fi "loviturile preventive".

Solutia "loviturilor preventive" a fost integrată în scrierile altor străzii ruși (de pildă, la generalul-colonel A.A. Danilevici, celebru ca îndelungat colaborator, dacă nu chiar "negru" lui N.V. Ogarkov, șeful Statului Major sovietic din 1977 pînă în 1984; generalul-maior I.N. Vorobiev etc.), iar pînă la urmă, în proiectul acestei doctrine militare ruse. S-a pornit de la premisa că la fel precum războiul franco-prusac, Războiul din Golf a marcat un punct de cotitură în arta războiului, încheind astfel era armelor cu mai multe milioane de soldați și începutul războaielor de înaltă tehnologie luptate în aer, spațiu și "unde din eter". Impresionat de sofisticarea americanilor în purtarea războiului "convențional" (fără arme nucleare) rușii văd acum "loviturile convenționale" potențiale asupra întelor lor nucleare și a altor înte "periculoase" drept o escaladare a armelor de distrugere în masă. A fost respinsă în mod decisiv "doctrina defensivă" a lui Gorbatchiov din 1987, arătîndu-se că în caz de percepere a unei primejdii, Rusia va lansa toate tipurile de acțiuni militare, atât ofensive, cât și defensive, și **va prelua iniativa strategică de a-i distruge pe oponenți** în cazul în care serviciile de informații estimează un atac al acestora.

Casus belli și noul status quo

Noua doctrină militară rusă este în continuare tributară doctrinei "ortodoxe" sovietice de război: se pornește de la vechea prenisa că, în caz de război general, NATO ar putea mobiliza de îndată 71 de divizii; ideologia marxist-leninistă este înlocuită de o "ideologie xenofobică în care conceptual de *Evrozjistvo* (Euro-asian) postulează axioame culturale și geopolitice", cum ar fi ideea inevitabilității luptei dintre "Islam" și puterile oceanice". Definirea "amenințărilor" în noua doctrină diferă cu puțin de predeul sovietic:

- "state și condiții cu un sistem de baze apropiat de granițele Rusiei";
- "comasarea de trupe și forțe navale în apropierea granitelor rusești";
- "introducerea de trupe străine pe teritoriile statelor învecinate";
- "menținerea de către alte state a unor capacitați de mobilizare rapidă";
- "exercitarea presiunii politice și economice, ca și a șantajului militar împotriva Rusiei";
- "violarea și amenințarea cetățenilor ruși și a celor care se identifică etnic și cultural cu Rusia".

Implicația acestor amenințări este că ele vor fi tratate drept *casus belli*. Într-un interviu acordat în iunie 1992 ziarului *Krasnaia Zvezda*, generalul Graciov, nouul ministru pe atunci al apărării, declară: "În cazul unei agresiuni, noi avem dreptul de a alege mijloacele de luptă pe care le estimăm drept cele mai eficiente în situația existentă". Pe bună dreptate, James Sherr se întreba: "Înseamnă oare toate acestea că dacă vor fi atacate forțele sovietice, vor întreprinde o acțiune contraofensivă la o scară tactică sau operational-tactică astfel încît să restaureze *status quo ante*? Sau înseamnă că, dacă vor fi atacate forțele rusești, vor lansa o contraofensivă operational-strategică globală ca să «distrugă agresorul» și să creeze un nou *status quo*? În conformitate cu știința militară sovietică, o victorie care nu face decât să restaureze situația militar-politică preexistentă nu este o victorie. Nici din definitia actuală a *defensivului* nu subminează această concepție."

Politica pe dos

Izomorfismele dintre casta războinică și casta politică rusească sunt în contradicție cu principiile relației politico-militare enunțate de Clausewitz. În mod nor-

mal, există un echivalent militar pentru fiecare idee politică; acum, în Rusia, fiecare idee militară își găsește purtători de cuvînt politici. Mult înainte ca Jirinovski să candideze în alegeri, a existat un premergător militar al său, cu nimic mai puțin radical, doar că, în retorică discursului său, în locul frazelor incendiare, al calomniilor și jignirilor, înțîlnim concepte geostrategice, a căror pseudolegitimitate este extrasă dintr-un determinism geografic dogmatic, caracterizat prin aceeași lipsă de îndoială și autoîndoială ca în papirusurile egiptene sau în inscripțiiile de pe piramide.

La puțină vreme după publicarea proiectului doctrinei militare ruse a avut loc o "conferință științifică" despre "securitatea militară a Rusiei, ocazie cu care a fost formulată o alternativă dură, radicală a doctrinei oficiale. Ea a avut loc între 27 și 30 mai 1992, la Academia de Stat Major a Forțelor Armate ale Rusiei. Acolo, discursul-cheie a fost tinut de rectorul Academiei, general-colonelul I. Rodionov. El a argumentat că noua doctrină militară trebuie să specifică într-un mod lipsit de ambiguitate interesele naționale vitale ale Rusiei, amenințările curente la adresa lor, precum și natura posibilă a viitoarelor războielor și acțiuni militare. Mary C. Fitzgerald atenționează în studiul ei că anuinite fraze din discursul rostit au fost eliminate din versiunea publicată oficial în aceeași revistă, *Gândirea militară*. Astfel, el a avertizat că pentru atingerea acestor obiective, doctrina militară trebuie corectată pentru a ne asigura că "noi nu ne amăgim în primul rînd pe noi însine și că noi nu subscrim la prevederi doctrinare, care fie că justifică declaratii politice pripite, fie că încearcă pur și simplu să determine încrederea comunității mondiale în noi". Mesajul este clar: dezacordul cu întreaga politică a lui Gorbatchiov, arhitectul schimbării imaginii Rusiei în ochii Occidentului, dar și al "catastrofei" căderii comunismului. O altă frază eliminată susține că doctrina rusească trebuie să reflecte în mod clar și succint premisa că dacă opozentul inițiază agresiunea, atunci legile luptei înmărcate vor intra efectiv în acțiune, **iar granițele de stat vor încreta să existe** (sintagma eliminată era "granițele de stat").⁵

Spre deosebire de proiectul doctrinei oficiale, Rodionov descrie "interesele globale, regionale și naționale" ale Rusiei. Orice încercare de izolare politică, economică, științifică sau culturală (originându-se în Europa, Asia sau în oricare altă parte a lumii) sau crearea oricărei alianțe militaro-politice împotriva Rusiei "ar viola interesele naționale" ale acesta. Conform aceleiași axioane dogmatice, "interesele vitale" ale Rusiei sunt predeterminate de poziția ei geografică pe continentul euroasian, întinzîndu-se de la Oceanul Atlantic la Oceanul Pacific. Consecurile sunt clare: în aceste "interese vitale" intră orice teritoriu, inclusiv statele est-europene foste membre ale Pactului de la Varșovia, care au acum granițe cu CSI. "Interesele vitale" ale Rusiei impun **obligatia ca aceste state să-și mențină neutralitatea**, întrucât intrarea lor în alianțe politico-militare, direct sau indirect împotriva Rusiei ar afecta seriște situația strategică a acesteia. Tot așa, după ce Rusia a luptat vreme de secole pentru accesul la măriile Baltice și Neagră, "privarea liberului acces la ele ar contrazice interesele naționale ale Rusiei". La fel, toate statele CIS se află în sfera "interesului vital al Rusiei" și trebuie prevenită orice încercare de a se transforma într-un fel de "cordon sanitar", care să separe Rusia de țările de la Vest, Sud sau Est. Cernău revizuirea proiectului doctrinei militare ruse, generalul Rodionov a subliniat posibilitatea apariției unor "războiuri locale" care să violeze interesele naționale ale Rusiei, posibilitate ce se referă nu numai la granițele Rusiei sau ale altor țări CSI, ci și la "zone îndepărtate". Strategul rus a anticipat posibilitatea unor conflicte – naționale, religioase sau civile – care vor submina stabilitatea internă a Rusiei, necesitând intervenția forțelor armate. În opinia acestui influent profesor de strate-

gie pentru strategi, declarațiile oficiale care se angajează "să nu folosească mai însă armele nucleare, loviturile de răspuns sau de natură defensivă" nu fac decât să repete greșelile din trecut, izvorite din "autoreclama liderilor politici" și care au adus "daune ireparabile" apărării naționale. În concepția lui Rodionov, în viitorul apropiat, armele nucleare sunt principala armă politică pentru descurajarea agresiunii și prevenirea războiului.

S-au făcut multe speculații privind adeziunea largă, populară a unui important segment al electoratului rus la poziția ultranationalistă și ultrareactionară a lui Vladimir Jirinovski. Pretutindeni în lume el a fost cotat drept un lider populist, care manipulează frustrările gloatei etc. Se dovedește însă că există o elită militară gata oricând să sprijine venirea la putere a radicalismului naționalist rus (după cum există și o elită intelectuală sau una politică, fie că-i spunem *nomenklatura* sau altfel). Numai că în felul acesta se întrunesc condițiile necesare și suficiente ale definitiei formulate de Hannah Arendt, în *The Origins of Totalitarianism*, **mișcările totalitare = alianțe temporare între gloate și elite**. Există o instructivă literatură despre rolul radicalismului elitelor în succesul revoluției bolșevice, precum și în articularea geostrategică a naționalismului rus ca bază a imperialismului multinational⁶. În istoria Rusiei se manifestă parcă un fel de mecanism care aruncă această entitate leviathanică în aporia de a nu putea fi nici stat-națiune, nici imperiu-națiune. Scandal moral, lipsa consecvenței logice și abaterea de la principiul metodologic al tratării nediferențiate a subiectelor cercetării sunt motivele care mă obligă să denunț aporia implicită a științelor politice: pe de o parte, ele demonstrează ilegitimitatea statelor-națiune și a naționalismelor popoarelor vecine fostului actual imperiu agresiv (*de jure* și *de facto*, geneza statelor-națiune și a ideologiilor nationaliste se leagă de suveranitatea în raport cu autoritarismul și expansionismul imperial); pe de altă parte, ele nu pun la îndoială legitimitatea imperiului-națiune rus, evitînd condamnarea naționalismului marei popoare, pentru a nu leza cumva sensibilitatea acestui popor pentru care politicianii nu au decis încă (să opteze pentru consecvență democratică, deci inclusiv în politica externă, ceea ce ar conduce la accentuarea destrămării imperiale, sau pentru tradiția autoritaristă, care ar garanta păstrarea privilegiilor asigurate de o politică externă antidemocratică și expansionistă). Deoarece permite utilizarea unor *double-standards*, această aporie etică și epistemologică obligă la schimbări majore în statul științelor politice. Ele s-au îndepărtat de și au criticat fundamental principiul al filosofiei politice tradiționale, alegînd în schimb servitutea în raport cu interesele politice îndoielnice și trecătoare.

Lanțul slăbiciunilor – sursă de putere

Poate că nu ar trebui să ne mirăm atât de contradicția dintre "aspirațiile reformiste și democratice" ale conducerii Rusiei și politica externă imperială. Si nici de "concesiile" tot mai mari pe care Boris Eltsin le face și urmează să le facă curierilor militare în definirea "intereselor vitale" ale țării. Într-un interviu recent, la întrebarea "Care este personalitatea istorică preferată?", președintele Rusiei a răspuns laconic: "Tarul Petru cel Mare". Probabil că Stalin ar fi răspuns "Ivan cel Groaznic", iar Lenin – "Machiavelli". Ar trebui recitită marchizul de Custine și Dostoevski (mai ales *Demonii*), pentru a înțelege că, în momentul cînd vreun conducător suprem al Rusiei ar declara că personalitatea istorică preferată este Pericles, apostolul Pavel, Thomas Jefferson sau Vaclav Havel, atunci Rusia își va reveni la dimensiunile ei initiale, cele ale cnezatului Moscovei din 1425 sau chiar 1462.

Sub Boris Eltsin (iar dacă el nu va

coresponde, sub succesorul/succesorii lui) se încearcă redoindirea pierderilor istorice suferite sub Gorbaciov. De fapt, dacă unii continuă să se îndoiască de veridicitatea "testamentului lui Petru cel Mare", nimeni nu ar putea să se îndoiască cu privire la semnificația perestroikăi, aşa cum a fost ea definită, într-o carte tradusă în lumea întreagă, de ultimul secretar general al PCUS care, după ce arăta cîteva dintre "rădăcinile" acestui proces de înnoire, spunea că el "a fost inițiatorul conștientizării faptului că potențialul socialismului a fost subutilizat". Mai mult, Gorbaciov a declarat în mod deschis: "Aci care speră că ne vom îndepărta de calea socialistă vor fi profund dezamăgiți. Fiecare parte din programul nostru de perestroika – și chiar programul în întregul său – se bazează în întregime pe principiul mai mult socialism și mai multă democrație".⁷

Îi trebuie încredere oarbă în oamenii și o necunoaștere profundă a istoriei pentru a nu crede că se încearcă în momentul de față îndeplinirea simultană a "testamentului lui Petru cel Mare" și a "testamentului lui Gorbaciov". Noul Leviathan este o entitate statală care îmbină ambicioile naționaliste cu cel imperialiste, idealurile sociale cu cele democratice, adică principii politice incompatibile. Si oricît geniu ar avea un politician, nu poate fi în același timp Timur Lenk și Abraham Lincoln.

Se încearcă "edificarea" democrației chiar cu mijloacele statului totalitar și cu aceleasi persoane. O confirmă chiar analiștii ruși. În revista publicată de The Center for Strategic and International Studies, din Washington, D.C., Nina Belyaeva, directorarea unui "think tank" din Moscova, explică tocmai acest proces: sistemul totalitar nu trebuie redus la un singur, specific, lider. "Liderul nu este important, ceea ce contează este funcția. Este un sistem al autorității, iar liderul este doar un reprezentant al sistemului. Sistemul ghidează persoana mult mai mult decât persoana ghidează sistemul. De aceea liderul - fie el Brejnev sau Gorbaciov - nu este împuñat să întreprindă inițiative personale, ci poate lucra numai în interiorul limitelor stabilitate de sistem." Conform ipotezei mai sus-menționate, Gorbaciov și Eltsin sunt reprezentanți ai sistemului. **Dar ce s-a întâmplat cu sistemul?**

În cuvintele lui James Sherr (nota 3), evenimentele din august 1991 nu au reprezentat o revoluție, ci un colaps, pentru simplul motiv că este imposibilă "o revoluție de tip clasic împotriva unui sistem atât de fortificat, persistent și ruginit precum acela construit de Lenin, Stalin și Brejnev. A vorbi despre dislocarea sistemului într-o lună, un an sau chiar cinci ani este tot atât de realist ca și a vorbi despre scoaterea vertebrelor unui om din corpul acestuia. În august 1991, sistemul comunist a fost decapitat, cu mult înainte ca inima să înceteze a mai pompa sânge, dar pînă în prezent, vertebrile - structurile, instituțiile și elitele vechiului URSS - au rămas în foarte mare măsură la locul lor". În cuvintele Ninei Belyaeva: "cei care au puțin habar despre structura consiliilor executive sovietice și despre sistemul ministerelor știu că sistemul a fost construit pentru timpuri haotice și că pînă și prin îndepărtarea unuia sau a mai multor elemente, vechile structuri nu se prăbușesc cu totul. Oamenii de partid și-au găsit locul în noi organe executive, în afaceri, eforturi de lobby și grupuri de interes, controlul lor, în particular la nivelul local de-a lungul provinciilor este de-a dreptul impresionant.. Ironic, renașterea naționalistă și fronturile populare au asigurat acoperiri efective, sub a căror protecție mulți apparatchik-i de partid s-au legat de noile forțe, în timp ce s-au păstrat legitimitatea, status-ul, iar în unele cazuri bogăția". Noua autoritate se definește prin controlul resurselor, în special a celor naturale, precum și al proprietăților statului. Cei care conduc Rusia cu adevărat sănătățile peste 750.000 de ofițeri moșteniți din Vechiul Regim.

În regimul comunist, puterea era deținută de către KGB, forțele armate, complexul militar-industrial și birocratia

de stat", care au devenit "mai autonome decât erau înainte, iar în unele cazuri mai opace la outsider-i, inclusiv față de conduceră politică a țării". Același James Sherr arată că dintre moștenirile de nedezrädcinat ale imperiului, cel mai bine implantată este structura multinnațională a imperiului sovietic, care a fost deliberat conceput din punct de vedere geografic, demografic, economic astfel încât să fie ca o cămașă de fortă, prin crearea unei interdependențe inseparabile. De aceea, toți liderii ruși, Eltsin inclusiv, deși au cedat cînd a fost vorba de suveranitatea fostelor republici, nu a fost chip să admită renunțarea la interdependentă. La fel, complexul militar-industrial a fost conceput ca o economie separată și autohtonă, cu propriul sistem de aprovisionare, preturi, care nu are nici un fel de legătură cu principiile economiei de piață. Concesiile lui Eltsin au fost nu numai față de puternicii lideri militari, ci și față de presiunea birocratiei din fruntea acestui complex.

Spre deosebire de fostele servicii de securitate din fostele țări comuniste est-europene (N.B. - cu excepția României), unde s-a procedat la deschiderea dosarelor și au avut loc procese politice sau penale, nimic de acest gen nu s-a întâmplat în legătură cu KGB-ul și GRU-ul (serviciul special de informații al armatei). Rapoarte ale serviciilor occidentale de intelligence (publicate majoritatea în mass-media) relevă faptul că în tulburările etnice, religioase, în războiele civile din Moldova, Georgia, Transcaucasia, Asia Centrală etc. sunt implicate adînc serviciile GRU, succesoarea KGB, trupele speciale OMON etc.⁹. Singurul președinte al vreunei foste republici unionale care a îndrăznit să se separe de CSI, Zviat Gainsakhduria al Georgiei, a fost dat jos din funcție prin violentă, deși fusese ales prin vot, iar în locul lui a fost pus fostul general KGB și fostul ministru de externe al lui Gorbaciov, Eduard Șevardnadze. S-au scris pînă în momentul de față multe istorii ale KGB-ului, dar nici una nu a trecut de anul 1989.

Conflictul interpretărilor

Unii par să fi luat în serios realismul politic, din moment ce îi acceptă teza că sistemul relațiilor internaționale este diferit și separat de sistemul politic domestic, deci conform unor "standarde duble". Corolarul axiomei este acela că domeniul nu are conducător, "trăsătura sa cardinală este distribuirea puterii în interiorul său, determinând astfel cine ce poate face cui. Astfel, distribuirea puterii are o puternică influență asupra politicii lumii. Exemplul seminal al presunilor sistemică afectând rezultatele internaționale, creînd cu adevărat un pattern al istoriei, este formarea repetată a balanțelor de putere¹⁰. S-a întâmplat însă, din fericire, că imediat după venirea sa a putere, președintele american Ronald Reagan a refuzat să mai tină cont de sistemul international al echilibrului de putere și de realismul politic, declarînd URSS-ul *The Evil Empire* ("Imperiul Răului") și prevestind căderea acestuia. Am sustinut în altă parte teza contribuției americane la căderea comunismului de tip sovietic (vezi nota 4), însă ce trebuie reținut aici pentru consolidarea relațiilor între state este că de cele mai multe ori legitimitatea sau ilegitimitatea morală constituie un criteriu mai important decât considerentele pragmatice ale geopoliticii. S-a revenit însă acum în politica externă a SUA la un pragmatism care consideră argumentele geopolitice mai importante. Faptul că Bill Clinton l-a numit în funcția nr. 2 în State Department tocmai pe Strobe Talbot - omul care a scris cărti întregi și a publicat zeci de articole împotriva politicii antisovietice a lui Reagan¹¹, este extrem de grăitor.

În prezent, chiar în revista prestigioasă Council on Foreign Relations, din New York, discuțiile care se poartă sănătățile peste 750.000 de ofițeri moșteniți din Vechiul Regim.

clear al Ucrainei, să fie sau să nu fie lărgit NATO pentru țările Europei de Est¹² - ceea ce semnalează deplasarea din nou a accentului dinspre etică spre geopolitică. Desi nu cred că trebuie exclus realismul politic din analiza relațiilor internaționale (dacă îl înțelegem ca o teorie explicativă asupra felului cum se desfășoară relațiile dintre state, nu ca pe o rigidă logică deontică), el nu exclude morală (oamenii politici nu trebuie judecați după consecințele imediate ale acțiunilor lor, ci după intenții și consecințe pe lungă durată ale acelor acțiuni), cred însă că realismul politic trebuie să acorde importanță egală și unor alte concepte decât cele strategice și geopolitice. Faptul că argumentele imutabilității geopolitice și geostrategice sunt fictiuni politice utilizate pentru a cucerii și păstra puterea este demonstrat de istoria creșterii și descreșterii imperiilor, de la egipteni la otomani și austro-ungari.

La originea realităților geostrategice imutabile care dictează "interesele vitale" ale națiunii imperiale ruse, stă o îndelungată teamă, frustrare și umilire istorică ale unui popor care a suportat jugul sclavie tătărești, la scurtă vreme după creștinarea forțată. Se poate demonstra lipsa de legitimitate a întregii istorii a cnezatului/taratului rusesc, cu hărțile și cu tratatele de istorie pe masă: prin forță au fost supuse triburi și popoare slave (cazaci, ucrainenii) sau non-slave (tătari, ciuvașii, moldovenii, marii, baskirii, cerchezii, abhazii etc.). De altfel, chiar în interiorul Federatiei Ruse, majoritatea acestor teritorii locuite de populații non-ruse își revendică azi autonomia (Tatarstanul, buriat-mongolii, Yakutia, Baskiria, Mari, Mordovia, Karélia etc.). Aceste tendințe autonomiste au o legitimitate similară cu a mișcărilor naționale de eliberare latină-americane, africane și asiatică față de imperiile coloniale occidentale. Cineva care ar dori să destabilizeze Rusia, ar susține că trebuie încurajate toate nationalismele triburilor și popoarelor, laolaltă cu fundamentalismul islamic. Nu trebuie să facă nimic din toate acestea întrucât procesele sunt deja în curs de desfășurare. Parcă pentru a-i contracara pe Jirinovski și Rodionov, se afirmă pretențiile teritoriale ale tuturor statelor cu granice rusești, și în primul rînd cele ale Mongoliei, Chinei și Japoniei (cîinii au formulat teoria geopolitică a "interesului vital" și al "spațiului vital al Chinei", cu o populație excedentară care ar trebui împinsă în stepele siberiene). Din păcate, singura protecție împotriva statelor imperialiste sau agresive care mai vehiculează amenințări nucleare ar fi reluarea de către SUA a SDI, indiferent sub ce nume.

Ipozeta mea (care ține cont de realismul politic și de alte teorii enunțate mai sus) este că așa cum nu i-a reușit "experimentul politic totalitar comunist", Rusiei nu își va reuși nici celălalt experiment, care se prelungește de cîteva secole, experimentul geopolitic al unui imperiu multinnațional situat pe un teritoriu exagerat de mare. Rusia va pierde, chiar și dacă am interpreta tendințele contradictorii ce o sfîșie în lumina ipotezelor enunțate de Daniel Bell¹³ și Samuel Huntington¹⁴. Imperiile coloniale occidentale au cîștigat mai repede deoarece "metropola" era separată de "coloniale" ei de mări și oceane; Rusia și-a construit imperiul său colonial pe uscat. De aceea, destrămarea imperiului rus/sovietic ducează ceva mai mult. Dacă americanii ar ține cont cu adevărat de realismul politic, ei nu ar trebui să aștepte prea mult, pentru a vedea ce se întâmplat în Eurasia, cîi ar constitui în Pacific un bloc militar echivalent lui NATO: închiderea într-un bloc a Japoniei, Coreei (eventual, reunificate), Taiwanului, Hong Kong-ului, a altor tigri și dragoni sud-est-asiatici, dar și a Canadei, Mexicului și țărilor latino-americană, Australiei, ar constitui, în termenii echilibrului de putere, o contraponere la dezechilibrul și instabilitatea puterilor geopolitice, militare, economice și demografice agresive: Rusia, China, India și Islamul. Ar fi o soluție, întrucât Confederația Rusă nu va rezista tuturor presiunilor și contradicțiilor in-

terne (de pildă, în zona Novosibirsk, 19 regiuni siberiene au hotărît să nu mai plătească taxe Moscovei – nu așa a început și războiul de independență al Statelor Unite, cu refuzul de a plăti taxe Londrei?) și externe în care este implicată. Ca orice imperiu multinnațional, Rusia se va destrăma. Chiar dacă va folosi arsenalul ei nuclear pentru a stopa pe acest proces. Noul Leviathan și-a pregătit singur soarta. Pentru toate celelalte națiuni ale lumii va fi însă important să reziste unde de soc care va însobi această prăbușire în abis.

NOTE:

1. Vladimir P. Lukin, "Our Security Predicament", în *Foreign Policy*, Number 88, Fall 1992, p. 57-75.

2. William C. Bodie, "Anarchy and Cold War in Moscow's 'Near Abroad'", în *Strategic Review*, Winter 1993, p. 40-53.

3. Pentru proiectul noii doctrine militare ruse am consultat Mary C. Fitzgerald, "Russia's New Military Doctrine", în *Naval War College Review*, Volume XLVI, Number 2, Sequence 342, Spring 1993, pp. 24-44, precum și James Sherr, "Russian Orthodoxies. Little Change in Military Thinking", în *The National Interest*, Winter 1992/1993, pp. 41-49, de unde provin toate citările următoare.

4. Nu este prima înfruntare în care sovieticii pierd în fața armamentului occidental. Au mai existat două ocazii anterioare: *războiul din Afganistan*, care a însemnat un dezastru pentru Armata Rosie, echivalent psihologic cu "sindrul Vietnam" pentru americani, și unde *mujahedinii* au luptat cu armament american; *Strategic Defense Initiative (SDI)*, poreclita "Războiul Stelelor" de jumătă, a însemnat o revoluție în armamentul neconventional, un efort financiar pe care sovieticii nu și l-au mai putut permite, de unde a pomit și întregul "dezastru" al prăbușirii comunismului. Pentru ambele, vezi studiul meu, Dan Pavel, "The Impact of U.S. Foreign Policy on the Collapse of Soviet Communism", 1993 Working Paper No. 1, Advanced Seminar on the U.S. Foreign Policy Process School of Public Affairs, University of Maryland, May 1993, pp. 1-50.

5. Ipozeta mea în legătură cu proveniența citărilor eliminate este că serviciile de intelligence americane și-au făcut datoria. Pentru diferența dintre serviciile de informații occidentale și cele foste comuniste – de unde se poate deduce de ce nu pot cîștiga niciodată acestea din urmă – vezi interviul meu cu fostul Director al CIA, amiral Stansfield Turner, "Knowledge is Power", *Sfera Politicii*, nr. 9, 1993.

6. Într-o imensă literatură, total necunoscută în România (deși suntem vecini cu Rusia și am avut atîta de suferit din pînă în acum nu să a scris nimic serios despre Rusia, în timp ce în America literatura despre Rusia este nemărginită), semnalez în primul rînd cările lui Richard Pipes (fostul coordonator al echipelor de savanți a căror experță cu privire la URSS a fost mult mai competență și mai precisă decât expertizele analiștilor CIA în ducerea la la bun sfîrșit a Războiului Rece), adică *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923* (Cambridge: Harvard University Press, 1964) și *The Russian Revolution* (New York: Macmillan, 1990); apoi, ar fi Adam B. Ulam, *The Bolsheviks* (New York: Macmillan, 1965); Mikhail Heller și Alexandr M. Nekrich, *Utopia in Power* (New York: Summit Books, 1986); Walter Laquer, *The Fate of the Revolution* (New York: Scribner's, 1987, ediție revăzută și adusă la zi).

7. Mikhail Gorbaciov, *Perestroika: New Thinking for Our Country, and the World* (New York: Harper & Row, 1987), p.13 și p.23.

8. Nina Belyaeva, "Russian Democracy: Crisis as Progress", în *The Washington Quarterly*, Volume 16, Nr. 2, Spring 1993, pp. 5-15.

9. Chișinău și Tiraspol într-un interviu televizat despre un "triunghi KGB" (cu capetele în Chișinău, Tiraspol și Moscova), în care activează aceiasi ofițeri ca și înainte.

10. Fareed Zakaria, "Is Realism Finished?", în *National Interest*, Winter 1992/1993, pp. 21-32.

11. Strobe Talbot, *The Russians and Reagan* (New York: Random House, 1984) și *Deadly Gambits: The Reagan Administration and the Stalemate in Nuclear Arms Control* (New York: Knopf, 1984).

12. Vezi, de pildă, în *Foreign Affairs*, Summer 1993, Vol. 72, Nr. 3, articolele "The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent" de John J. Merrsheimer, pp. 50-66, și "The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent", September/October 1993, Vol. 72, Nr. 4, articolele "Building a New NATO" de Ronald D. Asmus, Richard L. Kugler, F. Stephen Larrabee, pp. 28-40.

13. Daniel Bell, "The Old War", în *The New Republic*, August 238, 30, 1993, pp. 18-22.

14. Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", în *Foreign Affairs*, Summer 1993, Vol. 72, Nr. 3, pp. 22-49.

DAN PAVEL - born in Cluj (1958). Philosopher and political analyst, he is Deputy Editor of *Sfera Politicii*. He published at Cartea Românească Bibliopolis. Essay on the metamorphosis of books.

Sistemul prezidențial rusesc – o necesitate istorică

SILVIU BRUCAN

Principala cauză a dificultăților și dezordini social-politice din societățile post-comuniste provine din încercarea de a construi simultan economia de piață și democrația. În euforia revoluțiilor din 1989, în Europa de Est s-a format cumva ideea că cele două sarcini – fiind ambele obligatorii pentru "a intra în Europa" – vor merge mină în mină. În toate țările de Est s-au elaborat programe care promiteau progrese rapide atât în stabilirea democrației, cât și în trecerea la economia de piață într-o perfectă armonie. Patru ani mai târziu, constatăm, spre marea noastră dezamăgire, că între cele două există de fapt o contradicție, sau mai precis un decalaj în timp.

Poate cel mai greu se resimte acest decalaj în Rusia, unde populația n-a cunoscut niciodată democrația, cu excepția acelei încercări de scurtă durată de a încropi o viață parlamentară în Duma, între februarie 1917 și octombrie 1917. În plan economic, se înfiripaseră înainte de revoluția comunistă o serie de întreprinderi industriale capitaliste și o activitate comercială din ce în ce mai intensă, dar structurile feudale rămâneau dominante și nu permiteau dezvoltarea unei economii capitaliste viguroase. Revoluția comunistă a înghețat toate aceste mlădițe democratic-burgheze și le-a tîntuit într-un freezer istoric timp de 70 de ani. Lenin era conștient la un moment dat că Rusia ar trebui să treacă mai întîi printr-o fază a revoluției burghezo-democratice, iar numai după aceea să construiască socialismul, dar odată venit la putere a uitat de "prima fază" și a sărit și peste a două; instaurînd comunismul de război, în care statul facea și desfăcea totul. Ulterior, prăbușirea industriei și amenințarea foamei generale l-a făcut pe Lenin să încerce experimentul NEP-ului cu timide mecanisme de piață, dar a venit imediat Stalin și a anulat totul.

Așa se face că dacă în țările Europei de Est, în care a funcționat freezer-ul istoric doar patru decenii, a mai supraviețuit ceva din experiența democratică și capitalistică a lui *ancien régime*, în Rusia, după 70 de ani n-a mai rămas nimic. În aceste condiții, trecerea la economia de piață în Rusia este mai dificilă și mai dureroasă decât la noi. Modelul economic stalinist era o inventie politico-ideologică, în care socialul (dictatura proletariatului) și politicul (monopolul partidului asupra puterii) subordonau economicul, silind economia să funcționeze conform criteriilor susținute. Înregul tablou economic era o fraudă uriașă. Dar pictura era astă de bine executată încât mari economisti occidentali și chiar CIA au fost păcăliți. De aceea, demolarea acestei monumentale contrafaceri este numai o formidabilă întreprindere economică și socială, dar și o traumă psihică pentru populație. Si dacă fiind că nu există o experiență anterioară a acestei întoarceri în istorie și deci nici o teorie care să ghidizeze noua "revoluție de sus", rușii băjăbăi în întuneric. Vechile metode și mijloace de comandă ale economiei planificate de stat nu mai funcționează, iar noile instituții și reguli ale economiei de piață acționează doar parțial, mai ales în formele ei anarchice – somaj, inflație, dezordine. Rezultă o situație favorabilă exploziilor sociale. Timp de 5 ani, Mihail Gorbaciov a ezitat să înfrunte efectele sociale ale liberalizării prețurilor, iar Boris Elțin nu îndrăznește să se atingă de mamuții industriali ai lui Stalin de teama unui somaj masiv.

Cu democrația merge mai ușor. Rușii

Historical experience teaches us that the building of a market economy in its modern capitalist form, should come first and democracy later. This is particularly valid for a country like Russia, where people have never known democracy. Actually, the Russians are using the newly acquired freedoms to protest the suffering and privations brought about by the initial state of the market economy. This popular reaction has been reflected in the election of the parliament. Therefore, the logical conclusion is that in order to build a market economy, Russia requires a strong presidential system.

Moscova Kremlin – gravură sec. 18

au apucat cu ambele mîini drepturile și libertățile democratice și au început să le exercite cu avântul lor caracteristic. Scăpați din lanțurile coerciției staliniste, mulți dintre cei cu înclinații criminale s-au organizat cu o rezistență uimitoare în bande și comandanți care terorizează orașele. Organizațiile de tip mafioz au atins proporții care depășesc pe cele din țările occidentale.

Grosul populației folosește drepturile și libertățile nou cîștigate, mai ales dreptul la grevă și la demonstrații de stradă, pentru a protesta împotriva suferințelor și privațiunilor aduse de prima fază a economiei de piață. Într-un cuvînt, libertățile democratice sunt folosite pentru a stopa tranziția la economia de piață – iată cum se manifestă în viața socială contradicția dintre cele două sarcini – obiectul studiului de față.

De fapt, într-o perspectivă istorică, instaurarea economiei de piață în stadiul ei modern capitalist a fost înfăptuită sub regimuri autoritare clasice: Cromwell în Anglia, Napoleon în Franță, Bismarck în Germania. Capitalismului occidental iau trebuit aproape două secole pentru a ajunge la un echilibru între democrație și piață. În articolul "Ce fel de capitalism pentru Europa Răsăriteană", cunoscutul economist american John Galbraith examinează tocmai această problemă: "De fapt, noi îndemnăm Europa Răsăriteană la un soi de capitalism pe care noi, în Vest, nu-l mai practicăm. În ultimul secol, pe vremea cînd Marx își concepea opera și pînă în acest secol în anii Marii Depresiuni, lupta pentru supraviețuirea capitalismului în forma sa originară și ideologică exactă a fost foarte îndoioanelnică. Oricum, sistemul a supraviețuit pentru că Welfare State a învins greutățile și cruzimile capitalismului pur". Aici se impune desigur observația că statele occidentale și-au permis să adopte pachetul de măsuri de protecție socială Welfare State numai după ce au ajuns suficient de dezvoltate și bogate, pentru a acumula acel surplus necesar finanțării acestor măsuri. Oricum, Galbraith are dreptate să concludă că oamenii din Est văd alter-

nativa la comunism în "statul modern, în care guvernul îi revine un rol deosebit, împăciuitor și stabilizator".

S-ar putea adăuga la argumentul istoric experiența contemporană a celor 4 dragoni din Pacific (Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong și Singapore), care au realizat miracolul economic al pieții sub regimuri autoritare și abia recent, după ce și-au consolidat poziția pe piața mondială, au adoptat o evoluție spre democrație. Se impune desigur un comentariu și despre experiența Chinei, care construiește o economie socialistă de piață cu ceea mai înaltă rată de creștere din lume, păstrînd un regim politic dictatorial de tip comunist. Rămîne de văzut dacă imperativul tehnologic al revoluției în informații și comunicări va sili și China să urmeze evoluția celor 4 dragoni.

Concluzia logică este evidentă: *transiția la economia de piață cere un regim politic autoritar*. Ce fel de regim autoritar, înțînd seama de ostilitatea populației împotriva dictaturii și de incompatibilitatea revoluției tehnologice cu un regim unipartid represiv. Nici condițiile externe nu ar permite așa ceva și nici chiar o țară ca Rusia nu poate ignora în prezent Consiliul European, precum și finanțarea străină și investițiile occidentale menite a-i pune pe picioare industria și a o face competitivă. Mi se pare că singura soluție în cazul Rusiei este *un regim puternic prezidențial*. Boris Elțin avea dreptate cînd afirma că "Rusia nu-și poate permite un regim parlamentar de guvernare", iar experiența cu vechiul și nou parlament dovedește acest lucru, ambele fiind dominate de majoritatea anti-reformă. Numai după ce a primit "puteri excepționale", președintele Elțin a putut emite decrete privind liberalizarea prețurilor și eliminarea dificultăților în calea importului și exportului, care au deschis drum legilor pieții.

După alegerile parlamentare din decembrie 1993, formarea noului guvern a sfîrșit în presă occidentală și românească comentarii critice și aprecieri pesimiste cu privire la soarta reformei. Demisia lui Egor Gaidar, campion al terapiei de soc,

din postul de primvicepremier și a profesorului american Jeffrey Sachs, din postul de consilier al guvernului, au fost anunțate de agenții de presă ca dovezi peremptorii că președintele Elțin a renunțat la reformă. Să amintim aici că în 1990 Sachs devenise consilierul guvernului polonez, a cărui terapie de soc a produs 3 milioane de someri și a determinat sindicatul Solidaritatea să treacă într-o opozitie militantă. Pînă la urmă, această strategie economică a readus la putere, prin alegeri libere, pe foșii comuniști reformiști, de data asta socal fiind resimțit în Occident.

Un soc și mai puternic l-a produs rezultatul alegerilor din Rusia, unde Gaidar a ieșit pe locul 2, iar grosul electoratului a votat cu comuniști și mai ales cu naționalismul, ultima fază a comunismului. Cum trebuia să procedeze Elțin, a cărui constituție de tip prezidențial fusese adoptată cu o majoritate de voturi? Să ignore complet voîntă majorității și să constituie un guvern al terapiei de soc cam așa ar spune logica reacției occidentale. Dar atunci cum rămîne cu democrația și la ce bun se mai organizează alegeri? Desigur, se poate argumenta că poporul rus n-a cunoscut democrația și că aceasta explică numărul mare de voturi pe care le-a acordat unui demagog politic și saltimbanc electoral de teapa lui Jirinovski. Dar în grosul votului popular și-a găsit expresia protestul împotriva scăderii catastrofale a nivelului de trai, a rostogolirii rublei în fața dolarului, a haosului și criminalității ce bîntuie în societatea rusă, după cum este de înțeles sentimentul de frustrare pe care-l încearcă conștiința națională a rușilor cînd assistă la prăbușirea prestigiului și demnității tării lor. Aici se ridică o problemă fundamentală a democrației. Dacă democrația reflectă cu adevărat voîntă poporului, exprimată prin alegeri libere, este firesc ca în alcătuirea guvernului să se țină seama de ceea ce vrea majoritatea populației și nu domnii Gaidar și Sachs, chiar dacă programul susținut de aceștia pare mai eficient teoreticienilor economici și Fondului Monetar Internațional. Altfel, ajungem la formula satirică a lui Bertolt Brecht că ar trebui ales... un alt popor.

În Rusia, ca și în Polonia, noile guverne au declarat că vor continua reforma, dar în ritmul acceptat de majoritatea populației. Dacă ar fi după parlamentul rus, economia tării nu ar apuca-o niciodată pe calea economiei de piață. □

SILVIU BRUCAN - born in Bucharest (1916). Antifascist underground fighter in World War II. In 1944 he became the acting editor of *Scînteia*, the leading communist paper of Romania; former ambassador to Washington, D.C., and to the U.N., director of Romanian Television. Under house arrest, early March 1989, he wrote and distributed the *Letter of 6* former communist dignitaries, protesting the crimes and abuses of the regime. He participated in the Revolution and became one of the leaders of the National Salvation Front.

He published six books in English, and most recently: *Pluralism and Social Conflict* (Praeger, 1990), and *The Wasted Generation, a Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back* (Westview Press, 1993).

Moștenirea imperială și securitatea europeană

MIHAEL DOBRE

Începînd din secolul al XVIII-lea, din timpul țarului Petru I cel Mare, Rusia a jucat un rol important în cadrul sistemului european al echilibrului politic de forțe. Pînă în momentul prăbușirii țarismului, Imperiul rus a acționat în virtutea unor interese geopolitice cu totul specifice în aria Mării Baltice, Europei răsărite și Balcanilor.

Preluarea puterii de către bolșevici în octombrie 1917 a dus la asumarea de către Rusia Sovietică a unui rol cu valențe noi, statul sovietic devenind bastionul unei noi mișcări politice internaționale (Cominternul) care-și propunea transformarea revoluționară a vechii ordini mondiale. Ca urmare, conflictul noului stat cu rivalii săi tradiționali a căpătat și o dimensiune ideologică, iar politica externă sovietică a fost determinată de două motive distincte – interesele geostrategice de durată moștenite de la Imperiul țărilor și ideologia marxist-leninistă -, care au coexistat într-o dialectică tensionată, datorită tendinței fiecăreia de a impune scopuri și mijloace de realizare diferite pentru acțiunea politică exterană.

La sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, URSS obținuse o seamă de realizări cu caracter istoric, în spiritul programului imperial formulat în secolul al XVIII-lea: noi granițe considerate de conducerea sovietică drept naturale și legitime; sfîrșitul izolării internaționale și crearea unei centuri de state "prietene" la frontierele sale vestice; neutralizarea puterii germane și obținerea unei pozitii influente în problema viitorului națiunii germane; în sfîrșit, crearea unei "comunități socialiste" bazate pe Tratatul de la Varșovia și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. Statul sovietic se transformase într-o superputere mondială și acționa ca lider al uneia din cele două tabere care s-au întrecut în cadrul confruntării ideologice Est-Vest (Războiul Rece).

După mai mult de patru decenii de rivalitate în care ostilitatea ideologică a dus la intensificarea cursei înarmărilor, iar perfectionarea armelor a oferit superputerilor capacitați distrugătoare cu caracter devastator la nivel global, Uniunea Sovietică a suferit o înfrângere categorică prin zădănicirea eforturilor sale de a obține preponderență în spațiul euroasiatic, prin epuierea economiei și nu în ultimul rînd prin discreditarea ideologiei în numele căreia solicitase schimbarea ordinii mondiale.

După încheierea confruntării Est-Vest și destrămarea Uniunii Sovietice s-a intrat într-o nouă epocă, în care se redefinesc raporturile strategice mondiale, cînd se reășeză pe alte baze relațiile dintre state (*The Post - Cold War Era*). Intrarea în noua epocă este caracterizată astăzi prin dispariția tensiunii lumii bipolare, cît și prin creșterea instabilității și a fluidității în viața internațională, evidențiată de aparitia în scurt timp a unor noi tipuri de conflicte care sănătate generate de cauze total diferite de cele din perioada anterioară. Sau, ca să-l cităm pe secretarul general al NATO, Manfred Wörner, “colapsul comunismului sovietic ne-a lăsat eu un paradox: există mai puțină amenintare, dar și mai puțină pace”.

Viiitorul securității europene depinde nu atât de felul în care se desfășoară procesul de tranziție în fostele țări satellite ale URSS, nici de evoluția reunificării germane sau de modul în care se realizează procesul de integrare în cadrul Uniunii Europene, cît mai ales de procesele care au loc în spațiul fost-sovietic.

The author analyzes some of the consequences of the ending of the Cold War for European security, concentrating on problems raised by the dissolution of the USSR and the claim of Russia to great power status. Two main ideas are highlighted throughout this study: first, there are clear signs that Russia is on the verge of assuming the imperial heritage with reference to the pursuit of its national security interests; second, the Western powers are increasingly aware of the strategic realities of the Eurasian area, understanding the security concerns of new Russian state and therefore promoting a close partnership with Eltsyn government.

cu precădere după eșecul a ceea ce a fost "perestroika" lui Mihail Gorbaciov.

Se pune cu acuitate problema controlului asupra arsenoului nuclear al fostei URSS, factorul-cheie în relațiile dintre fostele republici unionale și comunitatea internațională. Mai presus de toate se află însă problema viitorului Rusiei, a statutului ei în raporturile politice internaționale, a rolului ei în cadrul noii Europe.

După disparitia URSS, Rusia a fost considerată și recunoscută ca urmaș logic al fostului stat unional. Ea a preluat drepturile și obligațiile acestuia, inclusiv calitatea de membru permanent al Consiliului de Securitate al ONU. Mai important însă, Rusia pare a-și fi asumat și moștenirea ideii imperiale, formulată sub formă și perpetuată în timpul puterii sovietice.

Dacă revitalizarea unor componente ale moștenirii imperiale, precum naționalismul pan-rusesc și atitudinea antioccidentală (elemente caracteristice ale mentalului colectiv în lumea slavilor de răsărit) se poate explica prin încercarea desperată a națiunii ruse de a-și defini propria identitate, tendința tot mai evidentă de susținere a intereselor geopolitice rusești pe linia tradiției tariste și sovietice pune în lumină mecanismul de adoptare a deciziilor la Moscova.

Politica externă a noului stat rus a fost subordonată inițial imperativului "europenizării Rusiei", strângerii legăturilor politice și economice cu Vestul industrializat și transformării societății în conformitate cu sistemul de valori al Occidentului european (democrația și economia de piată). Această orientare, susținută fără rezerve la început de președintele Boris Elțin, a început să se erodeze sub tirul criticilor permanente formulate de cei care consideră că legăturile strînsse dintre Rusia și țările industrializate occidentale se realizează în detrimentul intereselor naționale rusești. Pe de altă parte, a avut loc o schimbare considerabilă de accent în ceea ce privește dezbaterea publică asupra politiciei externe. Astfel, în locul evidențierii necesității integrării Rusiei în comunitatea internațională a statelor democratice, dezbaterea se concentrează cu precădere asupra urmăririi intereselor naționale ale Rusiei ca putere în lumea contemporană. Este de remarcat faptul că această schimbare a avut loc nu numai sub presiunea exercitată de opoziția naționalistă și comunistă, dar și ca urmare a activității unor grupuri influente din cadrul conducerii politice de la Moscova.

Dacă latura guvernamentală se menține în ambiguitate, făcind încă dovadă dorinței de a avea relații normale cu fostele republici unionale și relații de parteneriat cu țările occidentale, opozitia – fie ea naționalistă și comunistă, fie adeptă a curentului "eurasianismului" sau a scolii "realismului geopolitic" – susține fără rezerve ideea restaurării rolului politic și militar al Rusiei ca putere mondială. Ea face apel la o "renaștere a Rusiei" în formă imperială, susținând un program care include "aducerea acasă a teritoriilor pierdute", adică extinderea dominației Rusiei asupra întregului teritoriu al fostei Uniuni Sovietice. Tendința afectează de-

cizia politică a guvernului rus, mulți reprezentanți ai elitei politice și intelectuali fiind sensibili la ideile pan-rusești.

ale fiind sensibili la ideile pan-rusești. În sprijinul unei asemenea analize vin evenimentele de dată recentă, precum schimbarea în decurs de cîteva săptămîni a poziției președintelui Eltsin în problema integrării în NATO a fostelor țări comuniste din Europa Centrală și de Est. Pe de altă parte, cum ar putea fi explicată doarîna manifestă a Rusiei de a i se recunoaște interese speciale în Europa răsăriteană și mai ales în aria fostei URSS (a se vedea promovarea insistență a conceptelor de *near abroad* sau *close foreign countries*)? Oare definirea preocupările prioritare pe plan extern ca fiind situația populației vorbitoare de limbă rusă din alte țări și operațiunile de menținere a păcii în Europa și pe teritoriul foste URSS nu reprezintă expresia promovării intereselor de securitate ale Rusiei în spiritul unei renăscute tradiții imperiale?

În mod firesc, interesele de securitate ale Rusiei ca mare putere sînt analizate cu deosebită atenție de către guvernul occidental. Vestul recunoaște și menajeză aceste interese, evident astăzi în cadrul conducerii de la Moscova își manifestă atașamentul la principiile și regulile vieții democratice pe care le împărtășesc țările occidentale, principii și reguli care ordonează relațiile internaționale în epoca de după sfîrșitul Războiului Rece.

Preocupările guvernelor occidentale în ceea ce privește relația cu noul stat rus au motivații complexe. Nici unul dintre acestea nu dorește să se ajungă la renașterea "sindromului Versailles" la Moscova. Întrucât experiența perioadei interbelice arată că o ordine stabilă în Europa nu poate fi realizată în condițiile în care o mare putere nutrește sentimente de frustrare națională. Totodată, se manifestă grija ca imensul arsenal de militar al fostei URSS să se găsească sub o comandă și animată de idealuri în spiritul democrației europene. În aceste condiții principiul "un singur deget pe buton"

care a fost impus de John F. Kennedy în anii '60 în problema conducerii alianței nord-atlantice, este puternic susținut acum de occidentali, cu privire la controlul armelor nucleare ale fostei URSS, în favoarea Rusiei lui Boris Eltsin, fiind astfel explicabile presunurile făcute asupra altor trei republici fost-sovietice – Ucraina, Belarus și Kazahstan – de a-și transfera armamentul nuclear pe sol rusesc, și relativa izolare internațională a Ucrainei, singura din cele trei republici care a manifestat retință în a urma un asemenea curs. Pe de altă parte, destrămarea imperiului sovietic a dat cale liberă unei procese distructive, cu precădere în Asia Centrală și Transcaucasia, care au evoluat rapid către conflicte militare, constituind serioase amenințări la adresa securității internaționale. Cum țările occidentale au posibilități limitate de influență în aceste zone, se afirmă un curent de opinie potrivit căruia căruia Rusia, prin intermediul armatei CSI, ar fi singura forță capabilă să restabilească ordinea și să garanteze pacea.

Mai mult decât oricare altă putere occidentală, SUA manifestă un interes deosebit pentru dezvoltarea relațiilor de

securitate cu Rusia. Ajutorul pentru succesul democrației în Rusia ar reprezenta investiția cea mai înțeleaptă și cea mai puțin costisitoare pentru securitatea federației nord-americană. Totodată, se consideră că evoluția pozitivă a Rusiei în procesul de tranziție la democrație și economia de piață s-ar constitui într-un cîștig real pentru SUA, putînd să se materializeze în reducerea pericolului de război nuclear, bugete mai mici pentru apărare, deschiderea unor piete uriașe pentru produsele americane, sau conlucrarea russo-americană pe plan global și regional în probleme care anterior au situat SUA și fostă URSS pe poziții opuse.

În aceste condiții, este lesne de înțeles de ce orice măsură care ar displace Rusiei, pe motivul că ar aduce atingere intereselor sale de securitate, ar fi în aceeași măsură inaceptabilă pentru americani. Astfel se explică de ce administrația Clinton, confruntată cu opoziția Rusiei față de o eventuală integrare a fostelor țări comuniste din Europa Centrală și de Est în structurile NATO, a propus "parteneriatul pentru pace", formulă care conține nu mult peste ceea ce li s-a oferit deja acestor țări în cadrul procesului început în decembrie 1991, odată cu prima reuniune ministerială a Consiliului de Cooperare Nord-Atlantic, dar care nu vine în înfăptinarea a ceea ce ele solicită cu insistență, anume garanții de securitate. De altfel, în ansamblu, Occidentul împărtășește opinia că acordarea de garanții de securitate ar avea implicații extrem de grave, că o asemenea dezvoltare nu ar fi în mod necesar oportună, întrucât ar "aliena" Rusia și ar introduce noi factori de insecuritate în Europa.

Intr-un asemenea cadru internațional complex, aflat în continuă transformare, cum ar puțea o țară ca România să-și promoveze interesele sale specifice în ceea ce privește asigurarea securității naționale? Fără îndoială, soluția rezidă în continuare fermă pe calea integrării în structurile euro-atlantice, singurele capabile să vină în întîmpinarea nevoilor sale. Dar această orientare trebuie totodată însotită de crearea unui capital de încredere reciprocă în relațiile cu vecinii și mai ales de găsirea căilor și mijloacelor adecvate pentru acomodarea intereselor de securitate națională ale României cu tendințele actuale de reafirmare a rolului Rusiei de mare putere.

RIBLIOGRAFIE

- BIBLIOGRAPHIE**

 1. Adrian G.V. Hyde-Price, *European Security beyond the Cold War. Four Scenarios for the Year 2010*, RIIA, SAGE Publications, London, 1191.
 2. Olga Alexandrova, "Divergent Russian Foreign Policy Concepts", in *Aussenpolitik*, 44, 4, 1993, p. 363-372.
 3. William Wallace, "Nuclear weapons and the former Soviet republics", in *International Affairs*, 68, 2, 1992, p. 255-277.
 4. Mark Smith, *The Eastern Giants: Russia, Ukraina and European Security* RUSI, Sherrrens Printers, 1992,
 5. Andrei Kozyrev, "Russia: a chance for survival", in *Foreign Affairs*, 71, 2, Spring 1992, p. 1-16.
 6. *Speech by the Secretary General of NATO Mr Manfred Wörner to the IISS in Brussels*, 10 September 1993.

MIHAIL DOBRE - born in Bucharest (1960). He graduated from the Faculty of History, University of Bucharest and holds a Master of Arts degree in Diplomatic Studies from Diplomatic Academy of London. He currently works with the Ministry of Foreign Affairs.

Puciul din august 1991

DOCUMENTAR

This is a short chronology of the failed coup d'état, August 1991, Moscow. It emphasizes the most important moments, together with details about this long, but wrong plan of reversing the transition to democracy in the former Soviet Union.

patternul de debarcare din 1991 era considerat însă, în opinia publică, doar un trist precedent istoric.

18 august 1991, o săptămână încârcată de un lung sir de evenimente. Puciul a început de fapt la orele 16 și 50', cînd o delegație desemnată de organizatorii și alcătuită din seful secretariatului lui Gorbaciov la CC al PCUS, Oleg Ŝenin, Oleg Baklanov și vice-ministrul Apărării, generalul Varennikov, a fost primită cu brațele deschise de Valer Boldin, seful serviciilor prezidențiale, și de responsabilul KGB însărcinat cu protecția vileyi, Iuri Lekhanov. Înlesindu-i-se totodată primirea de către înaltul șef de stat și de partid. În prealabil însă, M. Gorbaciov a încercat să realizeze cîteva convorbiri telefonice sau prin interfon. Comunicațiile cu exteriorul erau de nerealizat; vila era izolată. Avionul Tupolev-134, cu care președintele trebuia să călăorească la Moscova a două zile, spre a participa la ceremonia de semnare a unui nou tratat unional, se afla pe pistă, blocat de armata; nici comunicațiile navale nu-i erau la îndemînă. „Venim din partea Comitetului”, ar fi spus unul dintre delegații nepoștiti. „Care Comitet?”, a întrebat Gorbaciov. „Comitetul de Stat pentru starea de urgență”, i-a răspuns. „Cine l-a creat? Nu eu, nici Sovietul suprem. Trebuie un decret pentru asta ceva”, a continuat înaltul demnității schimb de cuvinte cu așa-numitii delegați, pe care i-a calificat „o bandă de oameni jalnici”. și a devenit prizonier la Foros, împreună cu soția.

În noaptea de 18 spre 19 august 1991: declaratia puciștilor. S-a justificat, în temeiul (presupus și recuzat, ulterior, de către un for juridic) Constituției URSS și al legii URSS, introducerea unui regim de stare de urgență, dată fiind imposibilitatea lui M.S. Gorbaciov de a-și îndeplini funcția de președinte din motive de sănătate (sic!) și spre a evita o criză politică profundă și multiformă în țară; aplicarea eficace a regimului a fost încredințată unui Comitet de Stat pentru starea de urgență, alcătuit din O.D. Baklanov, V.A. Kriucikov, V.S. Pavlov, B.K. Pugo, V.A. Starodubtsev, președintele Uniunii țărănilor, A.I. Tiziakov, președintele Asociației întreprinderilor de stat etc., D.T. Yazov și G.I. Ianaiev. Data: 18.VIII.1991. Prinț-un decret din aceeași zi, vicepreședintele URSS și-a asumat, începînd cu data de 19.VIII. 1991, exercitarea obligațiilor de președinte al URSS.

19 august 1991: Mesaj către șefii de stat și de guvern din lume și către secretarul general al ONU. Se notifică în el starea de urgență proclamată în URSS, pe timp de 6 luni, conform Constituției și legilor URSS. Deplinele puteri sunt transferate pentru această perioadă, în țară, Comitetului de Stat pentru starea de urgență al URSS. Măsurile pe cale de aplicare sunt considerate provizorii; ele nu afectează politica de reforme și sunt dictate de necesitatea vitală de a salva economia de la ruină și țara de la foame, de a evita escaladarea pericolului unui vast conflict civil cu consecințe imprevizibile pentru popoarele URSS și pentru întreaga lume. Se asigură neafectarea angajamentelor internaționale asumate de URSS.

19 August 1991, orele 9 dimineață: Apelul către cetățeni al conducătorilor Rusiei. În noaptea de 18 spre 19 august 1991, Președintele țării, legal ales, a fost îndepărtat de la putere. Oricare ar fi principiile invocate în sprijinul acestei înde-

pătări, ne aflăm în prezența unei lovitură de stat de dreapta, reactionară și anticonstituțională". Mai departe, în apel se invocă ireversibilitatea și accelerarea procesului democratic în țară, precum și opțiunea în privința unității statale. Sînt respinse soluțiile de forță în țară, fiindcă ar conduce la revenirea epocii Războiului Rece și la izolare URSS de comunitatea mondială. Comitetul menționat mai sus, precum și deciziile și ordonanțele sale sunt declarate ilegale. Se reclamă pentru Gorbaciov posibilitatea de a se exprima public. Autorii apelului își exprimă convingerea absolută că arbitrajul și disprețul legilor promovate de puciști nu se vor statomnici. Se face apel la spiritul civic al militarilor și li se cere acestora să nu ia parte la lovitura de stat a reactionarilor. Este avută în vedere declanșarea unei greve generale nelimitate și se exprimă încrederea în aprecierea obiectivă, pe plan internațional, a unei tentative cinice de puci de dreapta. Tot în aceeași zi, dar la orele 19 și 40', Boris Eltsin a adresat militarilor un apel special. El a cerut soldaților și ofițerilor din fortele armate sovietice să nu se lase prinsi în plasa promisiunilor minciinoase și a declaratiilor demagogice. „Țara este amenințată de teroare” iar „ordinea promisă de noi conducerători se va transforma în tragedie”, a spus B. Eltsin. El i-a îndemnat pe militari să nu devină un instrument orb al voinei criminale a unui grup de aventurieri care calcă în picioare Constituția și legile țării, să păstreze juriștmul de credință față de popor, pe care l-a depus.

19-20 august 1991: Boris Eltsin organizează rezistență. Președintele RSFR a fost prins de declanșarea puciului pe cînd se afla la o vilă situată în apropiere de Moscova. Ar fi tînuit o adunare cu principali conducerători ruși chiar acolo, unde a fost sfătuitor să meargă la „Casa Albă” – sediul președintelui și parlamentar. Acolo a tînuit o „reuniune de criză” chiar în biroul său, căreia i-au urmat apelurile menționate mai sus și decretarea ilegalității acțiunilor puciste. Totodată, în virtutea unor relații mai vechi cu generalul comandant, și-a răiat corpul de parașutiști desfășurat în jurul parlamentului. Ulterior, vor veni în sprijinul apărării parlamentului și al lui Eltsin alte forțe militare. Iar forțele de elită „Alfa” ale KGB, refuzând să ia cu asalt parlamentul, au pus în stare de izolare pe puciști. Deși în jurul „Casei Albe” se postaseră blindatele, mase de cetățeni au venit în același loc, unde au ridicat baricade. Se zice că întreprinzătorii privați ar fi făcut să parvină partizanilor lui Eltsin saci întregi umpluți cu ruble.

Reactia în exteriorul țării. Președintele Statelor Unite ale Americii, G. Bush a aflat cu surprindere vestea declanșării unui puci în URSS; ar fi exclamat: *My God!* După întrunirea Consiliului Național al Securității, a fost dată o declarație formală de condamnare a puciului. O legătură telefonică nemijlocită cu Gorbaciov nefiind posibilă, președintele american a reușit, în schimb, să aibă o convorbire cu Eltsin; în acel moment, președintele Rusiei era copleșit oarecum de perspective pesimiste, căci se aștepta la un atac asupra sediului său din partea trupelor KGB „Alfa”, postează în jur. În Marea Britanie, prim-ministrul Margaret Thatcher a calificat acțiunea împotriva lui Gorbaciov drept un puci de tip stalinist sau brejnevist și a apelat la cetățenii URSS să se manifeste în favoarea de-

mocrației. Președintele Franței, F. Mitterrand, a relevat că țara sa pune preț pe garantarea vietii și libertății lui M. Gorbaciov și ale lui B. Eltsin, fără să condamne însă lovitura de stat sau să comenteze situația ivită. În plus, a realizat unele consultări în context de CEE, precum și cu G. Bush.

Puciștii pierd poziții. Eltsin triumfă: la 21 august 1991 M. Gorbaciov a fost eliberat. Înaderîna populației civile și a forțelor armate la programul puciștilor a fost constată chiar de aceștia, deși formal se mai legănuau în iluzii, în decrete și conferințe de presă. Semnele slăbiciunii se dezvăluiau în tentativa unei înțelegeri a lui G. Ianaiev cu Eltsin și chiar a unei reconciliere cu șeful de stat și de partid al URSS. Prim-ministrul V. Pavlov părăsi grupul încă din ziua de 20 august, motivind o maladie, iar ceilalți șefi puciști intraseră în derăudă. Trei dintre cei de vază, între care și B. Pugo, s-au sinucis. Pe fondul confuziei existente în rîndurile tanchiștilor, care au trecut și ei, pînă la urmă, de partea lui Eltsin, au apărut și trei victime, dintre tinere manifestanți anti-puciști. În prag de ieșire din apăsare, populația Moscovei cădea acum sub lacrimi. V. Kriucikov, împreună cu alți puciști, a plecat el însuși în Crimeea spre a aranja întoarcerea șefului de stat și de partid sechestrat, dar și pentru a-i solicita iertare și clemencă. Au sosit la Moscova amîndoi, în același avion, dar abia joi, 22 august 1991.

22 august 1991: rememorarea publică a detenției gorbacioviste, captare de ovații și felicitări, de către B. Eltsin și M. Gorbaciov, din partea moscovitilor; omagiu adus victimelor puciului. Implicarea șefului KGB în complot a stîrnit furia asupra fantomelor trecutului: statuia șefului-fondator al Ceka (strămoșul KGB), Felix Djerjinski, a fost doborâtă de pe soclu și transportată spre un depozit de vestigii al „anilor de plumb”.

23 august 1991: o confrontare patetică în parlamentul rus, între Gorbaciov și Eltsin; deschizînd dezbaterea, președintele Rusiei a elogiat victoria împotriva reacțiunii, împotriva complotiștilor, despre aceștia spunînd că au fost arestați și vor fi judecați; președintele URSS a subliniat rolul primordial al lui Eltsin în obținerea victoriei respective, adăugînd că poporul nu i-a susținut pe puciști, iar Armata nu i-a urmat. Acum s-a pus problema suspendării sine die a activităților PCUS pe teritoriul rus; s-a procedat și la restructurări guvernamentale.

24 august 1991: populația Moscovei, cuprinsă de lacrimi, dar eliberată de o apăsare, își însumează victimile puciului – cei trei tineri manifestanți uciși în zona de apărare a Casei Albe; M. Gorbaciov demisionează din șefia PCUS și-i sugerează acestuia autodizolvarea. Un anticomunism visceral își face drum peste tot, inclusiv în celelalte republici. Așa cum spuneau Pierre Briançon și Bernard Cohen, corespondenții publicației *Libération* la Moscova (după relatările cărori s-a alcătuit documentarul de față), puciul eşuat a avut drept urmare o accelerare a „revoluției democratice” în statul federal construit pe temeiul „celei mai mari utopii a secolului XX”. (P.O. Iașnev)

O pregătire îndelungată. S-a emis opinia, plauzibilă, atestată chiar în cele mai înalte cercuri politice, că puciul care a avut loc în URSS în zilele de 18-24 august 1991 a avut antecedente preparatorii de lungă durată. Potrivit acestei opinii, momentul derulării sale n-a fost decît o finalizare, la cea mai înaltă cotă, a acțiunilor perseverente, desfășurate de vîrfurile forțelor politice conservatoare încă din anul 1985 – anul care a marcat așa-numita intrare într-o eră de schimbare și reformă, „era Gorbaciov”. În acest complet de acțiuni s-au înscris primordial cele vizînd acapararea principalelor componente instituționale ale aparatului de stat.

Conservatorii parvin în posturi-cheie. În decembrie 1990, în pofta protestelor reformatorilor, a fost creat postul de vicepreședinte al URSS, fiind desemnat ca titular Ghenadi Ianaiev, figură politică acreditată cu o carieră exemplară în PCUS și pe alte filiere, inclusiv cea a forțelor de rezistență față de reforme. Tot atunci, conservatorii au reușit să-l promoveze în postul de ministru de Interni pe Boris Pugo, ofiter superior, fiul unui bolșevic leton refugiat în URSS; el se distingea printr-o devotiuție cu trup și suflet față de entitatea statală adoptată de tatăl său, pe care a și probat-o în calitate de conducător de partid și de KGB la Riga. La conducerea KGB parvenise, încă din octombrie 1988, tătarul Vladimir Kriucikov, ofiter format în școală de spionaj dirijată de Iuri Andropov; se distingea ca un personaj stăpînit la paroxism de cultul față de partid, abilitat, cum avea să aprecieze însuși șeful de stat reformator care l-a numit în post, mai mult în privința atuurilor politice decît în privința atuurilor profesionale în cadrul KGB. Ministrul Apărării al URSS, mareșalul Dimitri Yazov, a cărui carieră politico-militară ascendentă a fost deschisă de purificarea singeroasă operată de I.V. Stalin în armată, a fost ușor atras în puci, căci a descoperit prea tîrziu că soldații fuseseeră contaminați de „virusul democratic”. O slăbiciune efemeră consumată într-o integrare pucistă a manifestat însuși prim-ministrul Valentin Pavlov, un tehnocrat format în zona financiară a Gosplan-ului. Menționăm și pe Oleg Baklanov, un inginer ucrainian specializat în rachete balistice, vicepreședinte al Consiliului de Apărare a URSS, responsabil al programelor de înarmare, care era cuprins de neliniște în ce privește viitorul complexului militar-industrial existent.

Un pattern de debarcare deja utilizat. Puciștii au folosit prialul retragerii temporare a lui Gorbaciov, pentru odihnă, la vila sa, special construită, de la Foros, în Crimeea. Este cunoscut faptul că și membrii Politburo-ului, care s-au asociat în eliminarea lui N.S. Hrușciov din fruntea partidului și a statului, au folosit, în octombrie 1964, retragerea temporară la odihnă a acestuia în vila sa situată în apropiere de Soci, tot în Crimeea. Dar atunci mai funcționa o anumită disciplină de partid, astfel că înaltul demnității, revenit în mod precipitat la Moscova, a ascultat condamnarea înaltului for de partid și s-a supus deciziei. În recurență,

Octombrie roșu

DOCUMENTAR

August 1993 – Președintele Federatiei Ruse Boris Elțin ridică salariile cadrelor active din armată. Ministrul Securității (fostul KGB) Victor Barannikov este înlocuit cu un om de încredere al lui Elțin, veteranul kaghebist Nikolai Gotușko.

Începutul lunii septembrie – Surse ale serviciilor americane de intelligence constată că interes vizita prelungită a președintelui Elțin la divizia de elită Djerjinski, a Ministerului de Interne, precum și la cele două divizii armate asigurând securitatea Moscovei, Taman și Kantimer.

Martie, 21 septembrie 1993, seara – Președintele ales al Federatiei Ruse, Boris Elțin se decide să pună capăt celor 18 luni de impas politic, timp în care luptase cu opozitia parlamentară conservatoare, care bloca reforma economică. Într-un discurs televizat, în direct, Elțin anunță dizolvarea Parlamentului (Sovietul Suprem). În același timp, el cere fixarea în luna decembrie a alegerilor pentru un nou parlament. Acuzând parlamentul că încearcă să împingă Rusia în prăpastie, președintele rus declară că parlamentarii și-au pierdut dreptul de a detine frânele puterii în stat. Elțin recunoaste că nu a procedat constitutional, dar declară că – în calitate de garant al securității statului – el a fost obligat să pună capăt acestui cerc vicios (președintele SUA fusese anunțat cu o oră înainte de începerea evenimentelor). „Sunt necesare măsuri pentru a proteja Rusia și întreaga lume împotriva decăderii catastrofice a statului rus și a domniei anarhiei într-o țară posedind arme nucleare.” Cu puține zile înainte, liderul georgian Eduard Șevardnadze, fostul ministru de externe gorbaciovist (care demisionase, în decembrie 1990, pentru a protesta împotriva iminentei dictaturi ce se apropia), fost general KGB, dizolvase și el parlamentul.

Într-o sesiune extraordinară, tinută la miezul nopții, majoritatea anti-Elțin din Parlament refuză autodizolvarea. Vicepreședintele Alexandr Rutkoi, fost general „erou” în Afganistan, fost aliat al lui Elțin (inclusiv în timpul „loviturii de stat” din august 1991), este numit de către parlament președinte în exercițiu; Elțin este destituit, iar decretele sale sunt declarate nule. Față de înfruntarea anterioară între cele două ramuri ale puterii, executivul și legislativul, situația se înrăutătește. Sunt în competiție două centre de putere ale sistemului de guvernămînt, unul cu centrul la Kremlin, celălalt cu sediul la Casa Albă (locul fostei rezistențe împotriva puciștilor): în afară de doi președinți, există doi miniștri ai apărării (Rutkoi îl numește pe generalul V. Ahalov, un inamic al lui Graciov, fost ministru adjunct al apărării și participant la pucul eşuat împotriva lui Gorbaciov), doi miniștri ai securității și doi miniștri de interne. Deși anterior armata se declarase neutră, promisind că nu se va amesteca în politică, după numirile făcute de Parlament și destituirea lor, ministrul apărării, Pavel Graciov, ministrul securității (fostul KGB), Victor Golușko, și ministrul de interne, Victor Ierin, își declară sprijinul deschis pentru președintele ales.

Liniile telefonice speciale ce legau Casa Albă cu întreg teritoriul Rusiei și cu fostele republici unionale sunt tăiate. Televiziunea de stat de stat rusă, controlată de Elțin, refuză să transmită lucrările sesiunii extraordinare a Parlamentului. Rutkoi declară agenților de presă străine și televiziunilor prin satelit că „Nu sunt excluse acțiunile armate”.

This is a brief chronology of the tragic events in Moscow, September–October 1993. Are there any resemblances with Moscow's August 1991 or rather with Bucharest's December 1989 and June 1990? The reader would decide himself if there is any pattern here.

Miercuri, 22 septembrie – 29 de soviete regionale se declară împotriva lui Elțin. Președintele Rusiei destituie pe generalii Victor Barannikov (fostul ministru al securității) și Viaceslav Bacalov.

Joi, 23 septembrie – Încep să apară semne de reconciliere. Elțin declară că va programa alegerile prezidențiale în iunie 1994, cu doi ani înainte ca mandatul său să încealte. Președintele Curtii Constituționale, Valery Zorkin, sugerază ținerea simultană a alegerilor parlamentare și prezidențiale. La acest capitol, Elțin rămâne ferm pe poziție. Este trecut în rezervă generalul Andrei Dumăev, numit de Rutkoi ministru de interne. Noaptea, opt oameni înarmați încearcă să intre în Statul Major al forțelor armate ale CSI, din Moscova. Un politist și un martor ocular innocent sunt uciși. Elțin ordonă de îndată ministrului de interne confiscarea armelor de la „apărătorii” Casei Albe. Pe străzile Moscovei sunt desfășurate sute de militeni, trupe speciale și armată. A doua zi, conducătorul influentei Uniuni a Ofițerilor Ruși (care declarase anterior „Credeți că ei sunt acum la putere, dar noi vom fi miine”), locotenent-colonelul Stanislav Terekov, va fi arestat fiind recunoscut de un martor ocular de a fi fost amestecat în atac.

Vineri, 24 septembrie – Generalul Makaciov preia comanda celor care apărău Parlamentul. Primul-ministrul Cernomîrdov atrage atenția asupra pericolului reprezentat de distribuirea de arme unor civili, persoanelor periculoase. Noaptea, coloanele de trupe încercuiesc Casa Albă. Înăuntru, se desfășoară o

de ziariști drept „postcomunistă, neofascistă și ultranationalistă” manifestă împotriva parlamentarilor și împotriva lui Elțin. Este demn de remarcat faptul că, în permanentă, în paralel fașă de demonstrații antiprezidențiale din jurul Parlamentului, în Moscova (ca și în alte părți) se desfășurau manifestații de susținere a lui Elțin, cu participare populară mult mai largă.

Între timp, liderii occidentali, în frunte cu Bill Clinton (după o prelungită discuție telefonică cu Elțin, care îi dă asigurări ferme în legătură cu ținerea alegerilor libere în decembrie), precum și liderii fostelor state membre ale Pactului de la Varșovia își afirmă sprijinul pentru președintele ales B. Elțin, pentru continuarea reformei și alegeri parlamentare libere. Mareea întrebare pentru opinia publică rusă și internațională rămâne însă care va fi atitudinea liderilor celor 88 de regiuni și republici etnice autonome, ale conducătorilor marilor armate – cei mai mulți dintre ei ezitând să se pronunțe de la început, așteptând să vadă în ce parte se va înclina balanța. La Curtea Constituțională balanța se înclină împotriva lui Elțin: cu un vot de 9 la 4 hotărîrile lui Elțin sunt declarate neconstitutionale.

Elțin îl reducește în guvern pe Egor Gaidar, arhitectul reformelor economice și îl reconfirmă în funcție pe președintele Băncii Naționale, Victor Gherășcenko, anterior subordonat Parlamentului. Se tine o întîlnire economică la cel mai înalt nivel, cu președinții republicilor din Comunitatea Statelor Independente, care își anunță sprijinul pentru Elțin.

Sâmbătă și duminică, 25-26 septem-

turi sau puncte fierbinți încearcă să ajungă la Moscova pentru a se alătura celor din Casa Albă: de pildă, ministrul securității din autoproclamata Republică Transnistria, Vadim Sertov, în fruntea unui grup de 40 de persoane se îndreaptă spre capitală.

Martă, 28 septembrie – Rutkoi și Hasbulatov îi propun generalului Lebed, comandantul Armatei a XIV-a, din Transnistria, postul de ministru al apărării Rusiei. Aceasta refuză.

Miercuri, 29 septembrie – Elțin îi somează pe parlamentari să iasă din Casă Albă. Începe dialogul.

Joi, 30 septembrie – Se desfășoară discuții preliminare între reprezentanții parlamentarilor și primul-ministrul Cernomîrdov. Elțin acceptă negocierile. Mediator va fi patriarhul Moscovei și al întregii Rusii, Alexei al II-lea, iar negocierile se vor purta timp de două zile la mănăstirea Danilovski din Moscova. Se accentuează tendința descentralizării: reprezentanți ai legislativelor din 60 de regiuni și republici autonome votează crearea unui Consiliu al Componentelor Federative.

Vineri, 1 octombrie – Tratativele eșuează. Parlamentul nu acceptă să predea armele în schimbul ridicării blocadei.

Sâmbătă, 2 octombrie – Rutkoi pun condiții pentru a se preda. Elțin, aflat de dacha lui de la țară, refuză. Mii de protestatari anti-Elțin mărșăluiesc pe străzile Moscovei, cerând executarea politicilor reformiști și agitând steaguri cu secera și ciocanul în ajutorul celor 150 de legislatori baricadati în Casa albă.

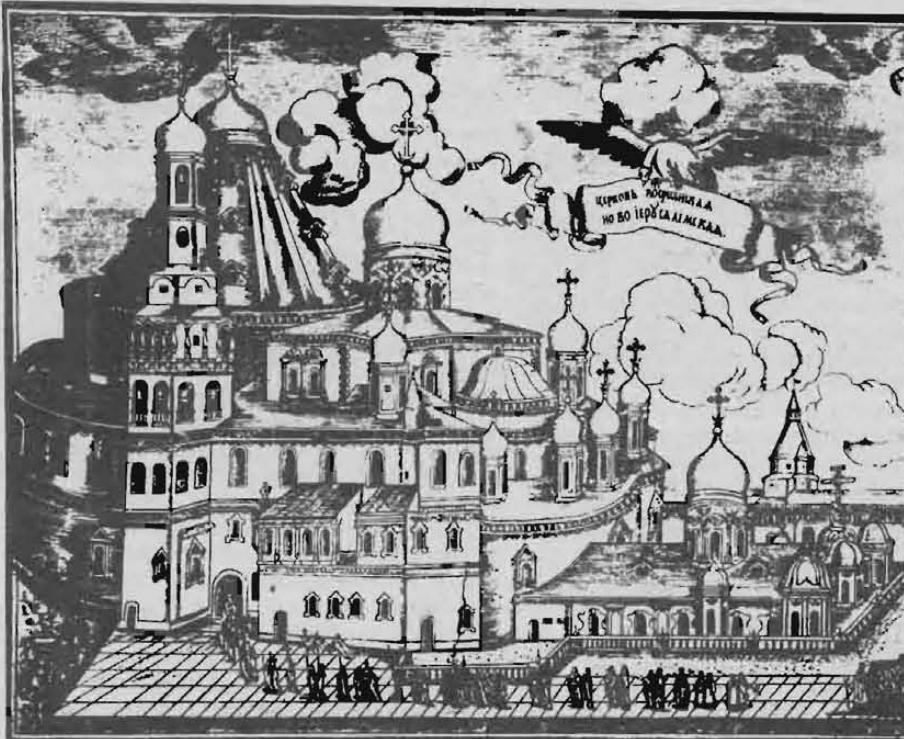
Duminică, 3 octombrie 1993. Rebeliunea

O gloată de cîteva mii de manifestanți reușește străpungerea barajelor de miliție, trupe speciale și armată, ajungând la Casa Albă. Rutkoi ține o cuvântare în care cere ocuparea punctelor-cheie (Televiziunea, primăria, Ministerul Apărării etc.). Bine înarmați, rebelii conduși de generalul Albert Makașov se îndreaptă spre televiziune, care era slab păzită. Se aruncă grenade și gloata pătrunde în televiziunea Ostankino. Makașov decretă: „Acesta este un teritoriu liber al URSS!”. Se pregătește asaltul primăriei. La Ministerul Apărării, unde se află codurile armelor nucleare, la fiecare intrare se află la comandă cîte un ministru-adjunct și cîte un general-colonel. La Televiziune se sosesc trupe speciale ale Ministerului de Interne, care restabilesc ordină. Se reiau transmisiile TV. Puternice schimburile de focuri între rebeli și autorități. Revenit de urgență în capitală, Elțin instituie starea de urgență. Cu acest prilej, trupele speciale și poliția dau puternice lovitură bandelor mafioase din Moscova, care se amestecă în evenimente, de partea rebelilor.

Luni, 4 octombrie – La 7:30 a.m., trupele încep bombardarea Casei Albe cu tunurile tancurilor. Într-o dintre pauze, unități speciale Alpha de securitate pătrund în Casa Albă, pentru a-i ajuta pe manifestanți pătrunși anterior să părăsească clădirea. Tuturor celor care se predau li se garantează securitatea. Rutkoi și Hasbulatov sunt arestați.

Bilanț – Mai mult de 178 de morți, 900 de răniți și aproape 1.300 de persoane arestate.

Președintele Elțin ordonă îndepărțarea gardei de onoare de la mausoleul lui Lenin (înmormântat acolo din 1924).

Catedrala Învierii – gravură sec. 18

sesiune prelungită a Congresului Deputaților Poporului: certurile dintre grupări sunt atât de aprige încât unii cer chiar demiterea lui Ruslan Hasbulatov, președintele Parlamentului. Într-un timp, trupele fidele lui Elțin blochează accesul la centrala termică, interzic aprovisionarea cu mîncare proaspătă și întrerup curentul electric la Casa Albă. Ședința deputaților continuă înăuntru la lumina lumânărilor. În afara Parlamentului, o gloată (descrișă

brie) – Liderii din parlament se mențin fermi pe poziții, deși încep să gîndească alternative strategice anunțând un iminent război civil. Rutkoi: „Vom lupta pînă la moarte”. Hasbulatov: „Studiem posibilitatea ca puterea legislativă să se mute în provincie”.

Luni, 27 septembrie – Conducătorii unora dintre regiuni declară că sunt gata să instituie „sancțiuni împotriva Moscovei”. Aventurieri de pe mai multe fron-

Lumea fără URSS

PAVEL CÂMPEANU

Note la o dispariție incertă.

1. Deasupra Kremlinului filfie un alt drapel. Va fi această schimbare definitivă sau trecătoare? Durata istorică a dispariției URSS depinde de factorii care au determinat-o. Un pas spre detectarea acestor factori se poate face comparând dezmembrarea imperiului sovietic cu alte evenimente mai mult sau mai puțin asemănătoare.

2. Schematizând considerabilă experiență acumulată în acest domeniu de secolul 20, as. retine:

a. imperiile se prăbușesc în urma unor războaie pierdute, purtate cu alte imperii (Austro-Ungaria, Turcia);

b. imperiile se dezintegrează în urma unor războaie cîștigate cu ajutorul periferiei care, prevalindu-se de această contribuție, obligă centrul să îi recunoască independența (imperiu britanic);

c. imperiile pier în urma unor războaie victorioase purtate de periferie contra centralului (imperiu colonial francez, după Vietnam și Algeria).

3. Potrivit acestei scheme, factorul care, în mod direct sau indirect, provoacă năruirea imperiilor, pare a fi aşadar războiul – astă pierdut, cîst și cîștigat, desfășurat fie în afara, fie înăuntrul imperiului.

4. Presupunînd că aceasta ar constitui o regulă a căderii imperiilor în secolul 20, atunci căderea imperiului sovietic pare să se fi sustras acestei reguli. Nu văd plauzibilitatea unei conexiuni directe între începutul dezagregării active a URSS în a doua jumătate a deceniului 9 și victoria ei în al doilea război mondial, petrecută cu aproape o jumătate de secol înainte.

5. Imperiul moscovit a avut pe parcursul acestui veac o istorie izbitoare de simetrică. În prima lui parte – un interval de numai patru decenii – el a izbutit să supraviețuască încercărilor a trei războaie exterioare (două pierdute, cu Japonia în 1904 și cu Puterile Centrale în 1914-1918, și unul cîștigat, contra Germaniei și a aliaților acesteia), cărora li s-au adăugat două războaie interioare după revoluție (cel civil și cel de intervenție), două ocupări străine, trei revoluții (1905, februarie 1917 și octombrie 1917), substanțiale pierderi teritoriale, fără a mai vorbi de alte două eșecuri militare – intervenția Armatei Roșii în războiul civil din Spania și agresiunea împotriva Finlandei.

Comparată cu acest torrent de episoade violente, care nu au împins imperiul la pierzare, a doua parte a secolului a fost pentru URSS o perioadă pașnică. Prin urmare, după ce rezistase unui complexor val de socuri violente, imperiul se prăbușește, părind să-și dezvăluie astfel inadaptabilitatea la condiții de pace.

6. Rezultă că factorii cei mai activi ai descompunerii imperiului sovietic ar trebui căutați în particularitățile acestui proces și în particularitățile acestui imperiu,

7. O descriere vădit simplificatoare a procesului s-ar putea rezuma la următoarele secvențe:

a. închiderea gerontocratică își primește sanctiunea biologică previzibilă sub forma decesului în serie a trei lideri suprini: Brejnev, Andropov, Cernenko. Instabilitatea din vîrful piramidei se repercează în întregul corp social impunînd o schimbare îndelung amînată: pentru prima oară funcția supremă este atribuită unui reprezentant al noilor generații. Numele său: Mihail Gorbaciov, anul promovării lui: 1985;

b. ca și cum ar fi avut acest proiect pregătit, nouă lider lansează imediat *perestroika* - o nouă strategie de dezvoltare a URSS și a relațiilor ei internaționale;

c. cu o repeziune comparabilă de-

The essay proposes three hypotheses, as three answers to three possible questions. The first hypothesis: after resisting at many wars and revolutions, the Soviet empire is disintegrating because of its triple identity (organizational model for Stalinist societies, world superpower, multinational state). The second hypothesis: the basic cause of the peacefully collapse of Soviet Union lies in the incapacity of the Stalinist regime to survive and to prove itself competitive in the contemporary world. The third hypothesis: the collapse of the Stalinist regime has more chances of irreversibility than the disintegration of the empire.

vine tot mai evident contrastul dintre eficiența acestei strategii pe plan internațional și ineficiența ei pe plan intern;

d. *perestroika* a contribuit la dezmembrarea imperiului mai cu seamă prin îndrăzneala fără precedent în istoria stalinismului de a fi asumată inferioritatea acestui model de organizare socială față de cel al țărilor avansate din Occident. Sau, mai exact: această inferioritate devine astă de flagrantă pentru societatea sovietică încât nu mai poate să nu fie recunoscută de conducerea politică a acestui societății;

e. insuccesul URSS în competiția cu Vestul subminează și dominația ei asupra Estului. De la Beijing până la Praga, trecînd prin București, controlul ei este contestat – contestare pe care Hrușciov și Brejnev o fănează prin forța armelor, dar de care Gorbaciov ia act cu resemnare;

f. imperiul se găsește astfel în punctul de convergență a trei socuri destabilizatoare: delegitimarea regimului în interior, pierderea competitivității cu Apusul și slăbirea fără precedent a controlului în Răsărit. Forța reunătoare a acestor socuri dă un impuls hotărîtor curențelor care vor culmina cu valul revoluționar din 1989;

g. refracția acestor revoluții agravează criza internă din URSS, inclusiv din periferia imperiului, agravare pe fondul căreia se produce puciul din 1991 și sesiunea formală a întregii periferii.

8. Evenimentele și circumstanțele menionate descriu procesul dezintegrării imperiului ca pe o pulsăție a istoriei generată astă din interior cîst și din exterior. Sursa impulsului primar este ineficiența ordinei socio-economice staliniste, iar sursa impulsului imediat o reprezintă răsturnările petrecute în '89 în Europa de Est.

Această disjuncție între condiția externă și condiția internă ridică o problemă: era Europa de Est mai curînd exteroară, sau mai curînd interioară imperiului?

9. Procesul dezagregării nu este descriptibil numai prin acest flux secvențial, ci și prin câteva caracteristici de ansamblu:

a. forma lui, în esență pașnică, sugerează absența unui conflict între centru și periferie, suficient de definit pentru a genera într-o coliziune violentă;

b. absența unui conflict violent între centru și periferie coincide cu persistența unor conflicte violente între diverse componente ale periferiei, conflicte pe care nu de puține ori centrul le întreține, dar în care evită să se implice formal;

c. spre deosebire de alte procese comparabile, destrămarea imperiului sovietic nu se asociază nici cu un conflict inter-imperial și nici cu conflictul clasic dintre centru și periferie, ci cu două conflicte concomitente, de altă specie: unul intra-periferic, difuz și adesea violent, care protejează centrul, celălalt intra-central, mult mai clar definit, care frizează violență, dar pînă la urmă o evită. Actualizarea conflictului intra-central și a conflictelor intra-periferice reduce însăși potențialitatea conflictului dintre centru și periferie;

d. concomitanța celor două conflicte: intra-central și intra-periferic, ar putea explica în bună parte forma cu precădere non-violentă a dezmembrării URSS și chiar ezitările cu care această dezmembrare încearcă în același timp să se stabileze și să se autolimitizeze. În mijlocul imoderației generale, care domnește de

la Vladivostok și Alma Ata pînă la Kiev și la Chișinău, cele mai verosimile semne de moderare vin din partea republicilor secesioniste – cu unele abateri, cum ar fi de pildă cele ivite în zona țărilor baltice;

e. o altă caracteristică generală a destrămării URSS este instantaneitatea ei. Ea nu a fost precedată - și în acest fel pregătită - de miscări naționale persistente, de genul celei din India, sau celei desfășurate de evrei pentru constituirea statului Israel, ori de rebeliuni naționale cronicizate, precum cele ale irlandezilor, bascilor, kurzilor, palestinienilor etc. Prin rapiditatea cu care s-a produs, dezagregarea URSS este mai asemănătoare unui act politic decât unui proces istoric.

10. Cele mai semnificative particularități ale procesului de dezintegrare a imperiului sovietic se află într-o conexiune profundă cu cele mai semnificative particularități ale acestui imperiu. Acestea sunt particularități de ordin istoric, militar, structural, socio-economic, teritorial, etnic și politic.

11. Principala particularitate istorică a URSS nu constă în faptul că a supraviețuit celorlalte imperii sau nimicitoarelor lovitură la care a fost supusă, ci că a supraviețuit propriile sale tentative de autodizolvare. Se stie că, îndată după instaurarea sa, noua putere bolșevică a acordat națiunilor incorporate în imperiu dreptul la autodeterminare pînă la separare. Prevalindu-se de acest drept, și-au redobîndit suveranitatea statală Polonia, Finlanda, țările baltice, Basarabia și nordul Bucovinei, pentru scurtă vreme Gruzia.

Potrivit viziunii leniniste din acea epocă, imperiul își pierdea rațiunea de a fi, ca organizație statală, deoarece devine, ca organizație socială, înaintemergătorul întregii omeniri. Raportate la acest proiect mondial, granițele imperiului, oricărt ar fi fost de cuprinzătoare, nu puteau reprezenta decât o strîmtoare. Scopul noii Rusii nu mai era, ca în trecut, să-și păstreze sau să-și lărgescă teritoriile, ci să grăbească propagarea modelului său social pe întreaga planetă. În acea vreme, leninismul nu mai era astă doctrina revoluției Ruse, cîst doctrina revoluției mondiale iminentă, care și găsește prologul în revoluția rusă. Strategia inspirată de această presupusă iminență asocia astfel intenția de autodizolvare a imperiului cu prezumtiva universalizare a modelului social pe care acesta îl prefigura.

Această predicție leninistă a fost invalidată de istorie – ca fiind fățis abandonată abia la sfîrșitul anilor '20, cînd Stalin lansa famosul slogan despre "posibilitatea construirii socialismului într-o singură țară". Substanța acestui slogan rezidă în revenirea de la strategia mondialistă la strategia imperialistă. Asumat ca atare de Stalin, eșecul revoluției mondiale a impulsionat astfel renașterea, consolidarea, extinderea fără precedent și în cele din urmă prăbușirea imperiului sovietic. Trajectoria care a dus acest imperiu de la prima lui tentativă de autodizolvare, abandonată, la recenta lui autodizolvare efectivă, formează un arc între două eșecuri istorice. Ambele sunt în esență eșecuri ale modelului social, primul eșec relevînd incapacitatea acestuia de a se mondializa, iar al doilea incapacitatea lui de a subiza acolo unde fusese experimentat trei sferturi de veac. Privit sub incidența acestui arc, imperiul s-a pră-

bușit în calitatea lui de succedaneu al revoluției mondiale.

Chiar și numai parțial parcursă, experiența unui început de autodizolvare inițiată de centrul, stocată în memoria istorică a tuturor protagoniștilor, avea bune șanse să atenuze, atîn pentru centrul, cîst și pentru periferie, socal autodizolvări finale.

12. Particularitatea militară cardinală a URSS constă în faptul că ea reprezintă unicul caz în care un imperiu devine o supra-putere mondială, recunoscută ca atare. Acest succes pe termen scurt al strategiei staliniste imperiale s-a dovedit a fi, pe termen lung, una dintre cauzele insuccesului final al imperiului. Stalinismul a putut dezvolta forța militară care i-a îngăduit imperiului să dobîndească rolul de supraputere mondială, dar nu și forță tehnologică, economică și politică necesară menținerii acestui rol. Drept urmare a acestei asimetrii organice, strădania URSS de a rămîne competitivă sub raport militar a împins pînă la pragul critic necompetitivitatea ei sub raport tehnologic și economic, precum și sub cel al libertăților cetățenești.

13. Structural vorbind, particularitatea URSS, căpătată după al doilea război mondial, rezidă în compozitia ei trimică. Imperiile moderne au avut în genere o structură binară, fiind formate dintr-un centru și o periferie. Acestui gen de structură binară moștenită, URSS i-a adăugat, grație victoriei sale asupra Germaniei naziste, un al treilea element, un fel de periferie informală a periferiei: Europa Răsăriteană. Zece ani după încheierea războiului, această situație va fi într-un fel formalizată prin semnarea Tratatului de la Varșovia.

Nu este locul unei discuții asupra motivelor pentru care Stalin nu a procedat îndată după 1945 la anexarea formală a țărilor din această regiune – o variantă care, după unele indicii, nu pare să fi fost cu totul exclusă. Măsura în care, prin relațiile de fapt, aceste țări reprezentau mai curînd aliați independenți decât provincii ale imperiului, este dezvăluită în deosebi de cele două invazii militare – a Ungariei în 1956 și a Cehoslovaciei în 1968. Justificate ulterior de așa-zisa "doctrină Brejnev", aceste episoade ilustrează ambiguitatea poziției de fapt a Europei de Est în raport cu URSS. Formal suverane, țările în chestiune se găseau sub ocupația militară a imperiului, care își asigura astfel un control evasiv-limitat asupra lor.

Zona respectivă poate fi privită cu aceeași îndreptățire și ca ambianță imediată imperiului și ca prelungire a acestuia spre inima continentului. Analiza istorică nu poate ignora ambiguitățile impuse de istorie. Dar, în lumina acestei ambiguități, dezintegrarea imperiului nu începe în 1990 la Tallin și la Riga, ci în 1989, la mesele rotunde de la Budapesta și Varșovia. Procesul dezmembrării propriu-zise pare, în această perspectivă, să se fi desfășurat în trei etape, și anume:

- prima, hotărîtoare pentru că, generatoare a impulsului initial, reprezentată de revoluțiile Est Europene din 1989 care, în raport cu imperiul, nu puteau duce nemijlocit decât la defecțiuni informative;

- a doua, stimulată de prima, cea a secesiunii țărilor baltice, singurele state reanexate ca atare după al doilea război mondial;

- a treia etapă, stimulată de primele două, în care are loc accesiunea celorlalte republici.

În măsura în care aceste considerații au o anumită plauzibilitate, este plauzibilă și implicăția lor generală conform căreia revoluțiile est-europene din 1989 au contribuit într-un mod direct și decisiv la declanșarea procesului de dezintegrare a URSS.

14. Particularitatea crucială a imperi-

Rusia – geopolitică și geostrategie

ului sovietic a constituit-o însă natura sa socio-economică și, legată de aceasta, funcția mesianică mondială pe care se socotea chemat să o îndeplinească.

Noutatea istorică a respectivei orînduri constă în înlocuirea mecanismului de reglare a activității economice și sociale. Această funcție vitală este transferată de la mecanismul relațiilor de piață la cel al comenzi centralizate. Activitatea economică – și odată cu ea întreaga activitate socială – nu se mai întemeiază pe o motivatie competitivă, ci pe una coercitivă. Dintro realitatea economică materială, piața a fost redusă la un simulacru, menit să fortifice și în același timp să disimuleze ubicuitatea constrângerii extraeconomice.

Suprimarea de fapt a relațiilor de piață a presupus suprimarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, care a însemnat suprimarea de fapt a pieței muncii. Preținând că înfăptuiește liberarea producătorilor industriali, orînduirea stalinistă le răpea acestora și ultima libertate – aceea a vînzării forței lor de muncă. Stalinismul a creat astfel producătorilor industriali o condiție paradoxală: supunîndu-i în continuare conștringerii economice de a-și vinde forta de muncă, ei erau puși în fața vidului de cumpărători potențiali ai acestora. Locul acestora îl lăua un cumpărător unic: statul, al cărui monopol asupra forței de muncă se substituia astfel pieței muncii. În acest fel, odată cu libertatea întreprinzătorului privat, era abolită și libertatea producătorului de a-și vinde forta de muncă pe bază de negociere. După cum se stie, libertatea producătorului constituie premissa socială cardinală și inovația revoluționară a societății industriale. Orînduirea stalinistă reprezintă tentativa de a edifica o societate industrială lipsită de această premissă socială care îl este înamintită. Biziindu-se pe acest paradox, stalinismul nu a izbutit să edifice decât un cadru tehnologic de tip industrial, plasat într-un cadru social și economic de tip preindustrial.

Odată cu piață, stalinismul suprime și articulația vitală dintre producție și consum. Procesul productiv nu era ghidat de nevoile consumatorilor potențiali, semnalate prin piață, ci de comenzi aceluiasi centru. Multumită acestei substituiri, producția poate ignora nevoile consumatorilor, dedicîndu-se propriilor sale nevoi. Această dezarticulare fortată a permis accelerarea demarajului industrial, dar nu dezvoltarea producției industriale, în primul rînd a tehnologiei. În versiunea ei stalinistă, logica anticapitalistă devine astfel o logică antieconomică, și în cele din urmă antisocială. Potrivit acestei logici, consumul se metamorfozează din scop natural al producției în principalul ei obstacol. Subdezvoltarea consumului, care stimulase încreputurile acestei industrializări, bloca din ce în ce mai riguroasă dezvoltarea producției industriale.

15. Odată cu rolul de succedaneu al revoluției mondiale, imperiul sovietic își asumase două funcții istorice: să demonstreze superioritatea modelului său socio-economic față de cel occidental și să stimuleze adoptarea lui de către restul lumii. Ultimele patru decenii de pace au demonstrat însă exact contrariul – și anume că acest model este condamnat astăzi sub aspectul competitivității lui exterior, cît și sub cel al viabilității lui interior. Nici prin morfologia și nici prin strategia ei, această societate nu oferea membrilor săi motivația suficientă a unei integrări mutual avantajoase. De aici, pe de o parte, înclinația puterii de a compensa întregarea deficitară printr-un exces de înregimentare și mobilizare, iar pe de alta, propensiunea populației spre apatie sau spre exod. La originea ultimă a dezintegrării imperiului stă prin urmare dezintegrarea societății al cărei model își propusese să îl întruchipeze și să îl universalizeze.

16. Dezagregarca imperiului deține deci din dezagregarca ordinii sociale cu care el se identificase. Verosimilitatea acestei ipoteze se poate remarcă din înăsuși începutul procesului – revoluțiile est-europene. Mișcările sociale și poli-

tice care au pregătit aceste revoluții erau îndreptate, în același timp, contra ocupației străine – deci contra imperiului – și contra ordinii sociale de tip stalinist. Existenta acestei duble motivări, sociale și naționale, ar putea explica în parte anterioritatea revoluțiilor din țările respective. Ele s-au ridicat împotriva modelului social stalinist nu numai pentru că era inefficient și insuportabil, ci și pentru că le fusese impus cu forță, din afară, implantarea lui fiind inseparabilă de pierderea suveranității lor naționale.

Revoluțiile din 1989 reprezintă prima dovadă istorică irefutabilă a faptului că imperiul sovietic eșuase în strategia sa de promotor al ordinii sociale staliniste. Succesul acelor revoluții demonstrează că imperiul eșuase nu numai în tentativa difuzării acestui model, dar chiar și în acțiunea rutinieră de a-l menține cu forță acolo unde tot cu forță îl impusește și, în unele cazuri, îl reimpusește.

Contribuția revoluțiilor est-europene la dezaggregarea împărăției a fost la fel de hotărîtoare, dar nu și la fel de evidentă precum cea a perestroikăi.

17. Revoluțiile est-europene dovedesc totodată că în acel stadiu al crizei orice lovitură dată din interior orînduirii staliniste era, implicit, și o lovitură dată împărăției. Istoria relevă astfel, indirect, prin modul cum îi pune capăt, veritabilă identitatea a acestui imperiu. Si tocmai în negurile acestei identități se ascunde răspunsul la întrebarea: de ce imperiul moscovit, care a supraviețuit astor cumplite vîjelii istorice, nu a putut supraviețui prăbușirii acestei ordini sociale?

18. Rusia taristă a avut o identitate univocă – ea a fost un imperiu. Spre deosebire de această tradiție, URSS a avut în ultimele decenii o triplă identitate: stata-

este însă, ca sub tari, propria lui consolidare, ci protejarea statală și difuzarea planetară a modelului social. Imperiul devine astfel instrumentul și vehiculul acestui model;

c. orînduirea socială se folosește de forma statală imperială, dar, în același timp, prin etatizarea proprietății și a întregii vieții sociale, ca și prin industrializare, urbanizare, alfabetizare etc., ea împinge împărăției o ascensiune fără precedent, care îi permite să cîștige al doilea război mondial (după ce le pierduse pe precedentele două), să-și extindă teritoriul adînc în centrul Europei, și să devină la două supraputere mondială;

d. tendința spre simbioza împărăției cu orînduirea se manifestă cu maximum de transparentă în faptul că ambele au același purtător social, care este statul. Fuziunea celor două ipostaze era în pragul acestui deceniu prea avansată pentru ca prăbușirea statului ca mecanism crucial al orînduirii să nu implice și prăbușirea statului ca imperiu.

20. Toate aceste mișcări tectonice de adîncime nu puteau deveni prefaceri istorice de suprafață fără ca societatea să fi generat un conflict suficient de puternic și un agent social al orientării anti-staliniste suficient de dotat. Agentul cel mai activ al acestui conflict și al acestor orientări împotriva orînduirii și împotriva împărăției a fost aparatul lor. Defecțiunea irecuperabilă a aparatului constituie încă o particularitate plină de implicări a procesului discutat. Astfel:

a. dubla performanță istorică: răsturnarea orînduirii și răsturnarea împărăției, a putut să îndeplinească de un agent unic tocmai datorită profundei întrepărtineri dintre ipostaza socială și ipostaza statală a URSS. De aceea performanța agentului

periul nu a fost scutit de mișcări naționale și de tensiuni interetnice, unele dintre acestea luînd formă politice (țările baltice), altele violente (Nagorno-Karabach etc.). Totuși, dat fiind rolul în ultimă instanță determinat al scindării aparatului, se poate spune că prăbușirea comună a stalinismului și a împărăției a avut caracteristica unei "revoluții de sus", fără ca "sus" să fi însemnat de astă dată, așa ca odinioară, însuși virful ierarhiei sociale;

e. puciul din '91 a relevat, dar nu a rezolvat, conflictul dezvoltat înăuntru aparatului. Rezultatele acestei semi-soluționări nu s-au mărginit să mențină conflictul intra-aparat, ele l-au făcut să degenereze în coliziunea violentă dintre președinte și parlament din 1993. Nu numai interesele și mentalitatea acestui aparat, dar și incapacitatea sa prezintă de a-și exprima disensiunile în termeni politici suscita îndoieri privind aptitudinea lui de a evita recidive și convulsii incontrolabile;

f. defectiunea aparatului reprezintă mai mult decât o extravagantă a istoriei sau a "susțelui slav". Ea este un fenomen simptomatic, semnalând că înstrângerea societății de această organizație socială a contaminat pînă și grupul cel mai interesat în menținerea ei. O delegitimare care atinge un asemenea grad nu mai pare recuperabilă.

21. Imperiul Austro-Ungar a dispărut fără urmă. Nu același lucru se poate spune despre împărățiu britanic, care subzistă pînă în zilele noastre într-o formulă reziduală. Extinctia împărăției sovietice s-ar putea dovedi mai apropiată de formula britanică decât de cea Austro-Ungară. Printre circumstanțele favorabile acestei probabilități s-ar putea aminti:

a. proximitatea teritorială dintre centru și periferie, care a făcut din URSS împărățiu cel mai compact și care a creat o considerabilă interdependentă a căilor de comunicare și îndeosebi o colonizare foarte densă a periferiei de către centru;

b. proximitatea relativă a nivelor de dezvoltare economică, tehnologică și de cultură a vietii cotidiene care, în ciuda separării formale dintre centru și periferie, menține o disponibilitate comunitară și o profundă nevoie mutuală de a continua cooperarea economică.

c. deținerea pozițiilor de control, atât la centru cât și la periferie, de către oameni din aparat, formati de experiențe și sisteme de valori similară și care, în recentele confruntări, s-au găsit cel mai adesea de aceeași parte a baricadei.

22. Deși consubstantiale, prăbușirea împărăției și prăbușirea orînduirii staliniste nu par să deschidă aceleasi perspective. Eșecul orînduirii a fost prea evident, prea total și prea costisitor, starea de comă excesivă prelungită i-a epuizat și ultimele resurse, anihilându-i orice sansă de restaurare. Factorul decisiv al prăbușirii acestei orînduirii constă în chiar natura ei și ca atare nu are cum să fie eliminat.

Dimpotrivă, într-o versiune mai profund sau mai aproximativ retușată – cum ar fi și cea a actualei CSI – împărățiu nu pare deocamdată iremediabil sortit unei dispariții complete și irreversibile. □

Mănăstirea Savvino - Storozhevski – gravură 1843

lă – de împărățiu; politico-militară – de supraputere; și socio-economică – de model al orînduirii staliniste. Sînt trei ipostaze ale unei identități complexe, al căror grad de integrare reiese chiar din simultaneitatea evanescenței lor: împărățiu, ordinea socială și supraputerea s-au prăbușit laolaltă.

19. Cele trei ipostaze mentionate s-au dovedit inseparabile, ceea ce nu înseamnă că deținătorii ponderi egale în identitatea de ansamblu a URSS. Printre momentele care ilustrează această disparitate, precum și sensurile ei, se pot reține:

a. episodul tentativării de autodizolvare a împărăției, întreprinsă imediat după revoluția bolșevică, relevînd că pentru noua putere, în anumite circumstanțe, reorganizarea societății poate rămîne indiferentă la forma statului. În această optică, împărățiu își pierdea legitimitatea istorică;

b. după peste un deceniu, trecerea de la autodizolvarea la autoexaltarea împărăției al cărui obiectiv central nu mai

unic nu a fost în fapt dublu, ci unică;

b. în măsura în care segmentele cele mai bine plasate ale aparatului s-au angajat în demolarea printre-o singură lovitură a orînduirii și a împărăției, ele s-au auto-anihilat ca forță socială presupusă a fi principalul lor apărător. Acționînd în acest fel, aparatul nu procedează la schimbarea, ci la răsturnarea rolului său. Pregătită de perestroika, această transfigurare masivă a aparatului constituie una dintre sursele formei pașnice sub care s-a desfășurat procesul. Cauza orînduirii și a împărăției rămăsese fără apărători competițivi.

c. conflictul care a alimentat acest proces nu a opus aparatul altui grup social – sau altor grupuri sociale – el a scindat aparatul în două părți care s-au opus una celeilalte. Obiectul imediat al acestei ciocniri l-a reprezentat gradul de radicalism/inoderatie al reformei în curs, iar primul moment al actualizării acestui conflict a fost puciul din august 1991;

d. mai ales în anii perestroikăi, im-

PAVEL CÂMPEANU is at present the Executive Director of the Independent Center for Social Studies and Surveys and Associated Professor with the International Faculty at the Bucharest University. He became a member of the RCP before WW II, was arrested and imprisoned. Between 1944 and 1956 he worked in the party central apparatus, international relations. Without leaving Romania, he published in the USA, between 1980 and 1990, a critical sociology of the Stalinist societies in 4 volumes: *The Syncratic Society, The Origins, The Genesis and Exit*, at M.E. SHARPE Publisher.

Rusia – geopolitică și geostrategie

pentru că au amintiri comune. Cred că aici se întâmplă cam același lucru, cunoscut sau inconștient. E o revenire, un simbol, o trimisie la vremurile mari ale Uniunii Sovietice, cînd ea săcea jocurile în Europa, cînd Stalin era tenut, cînd Rusia nu era "bolnavul lumii", cînd acum cînd trebuie ajutat, îngrijit, alimentat artificial, tinut cu oxigen.

Au ajuns acum la o temă crucială: Jirinovski redare în discuție, prin înțîlnirile sale cu revansările, harta Europei și aceasta este problema fundamentală pentru destinele Europei: relația între cei doi giganti: Rusia și Germania. Problemă care l-a obsedat pe Thomas Mann, pe o multime de gînditori: unde se situează Rusia față de Germania și viceversă?!

Si toată Europa stă pe relația Germania-Rusia în ultimii 3-400 de ani. Incidentul produs trebuie să ne dea de gîndit: a fost în Austria, a vrut să meargă în Germania, unde nu a fost primul tocmai datorită resuscitării (într-o teră extrem de sensibilă la rolul ei în declanșarea celui de-al doilea război mondial) acestui limbaj: "să ne înțelegem, pentru că noi am făcut jocurile în Europa și tot aici o să ajungem!". El repune în joc harta Europei. Jar o problemă supersensibilă, în ce privește și zona, și trecutul, să zicem și constituția "vinovată" a Germaniei față de ce s-a întâmplat în anii '30-40. De aici și refuzul Germaniei pentru accesul pe teritoriul ei. Dar faptul că Jirinovski este primul care pune problema germano-rusă și a vremurilor cînd cei doi dominau Europa nu este o gafă politică, ci e readucerea simbolurilor clare ale marii Uniunii Sovietice, cîştigătoarea celui de-al doilea război mondial. Asta a vrut el să redare în discuție.

Si, paradoxal, o face prin intermediul chiar a celor ce ar fi nostalgicii celeilalte puteri, cea care a pierdut războiul mondial.

Pe altă parte, ar trebui să ne gîndim la un lucru: si retorică lui Jirinovski ne îndeamnă la asta: ce s-a întâmplat cu lumea aceasta, în care Uniunea Sovietică a cîştigat un război și e azi într-un dezastru, pentru că a pierdut pacea, a pierdut de fapt competiția economică, în față cu o Germanie înfrîntă de Uniunea Sovietică, dar care e azi, evident, o mare putere economică și financiară. Ce se întâmplă de fapt?! Asta e marea frustrare a rușilor în acest moment! A fost una din pîrghile ce au adus voturile lui Jirinovski, dîndu-i naibii pe comuniști... Voturile lui Jirinovski sunt toate anticomuniste!

De aici și dificultățile de a construi o coaliție între partidul neocomunist și gruparea lui Jirinovski. Un alt element pe care l-au adus în discuție, o serie de kremlinologi (care rămîne o disciplină perfect actuală) imediat după prăbușirea Uniunii Sovietice este dacă nu a fost o eroare a președintelui Eltsin și a grupului din jurul său, de pildă interzicerea unei palete largi de partide, definite drept partide bolșevizante, leninizante și celelalte cu dreptul de a participa la viața politică. Drept care, voturile s-au dus spre Jirinovski. În loc să-i segmenteze, i-a unit.

Doi: lipsa de unitate. E ceea ce s-a petrecut în Polonia, unde acum 38% din electorat nu are reprezentare parlamentară, deoarece au votat pentru diverse partide de centru-dreapta, dar care nu s-au putut uni între ele.

Este incapacitatea reformatorilor de a propune un lider. Pentru că Gaidar nu are nici o charismă. Si nici ceilalți. Eltsin avea, dar el nu era în joc. Constituția e un document, nu o imagine, nu un chip.

O chestiune adesea ridicată este de ce Eltsin nu a vrut să existe un partid președinte! Unii spun că tocmai asta a fost tăria funcției președintiale, prin faptul că nu s-a asociat cu nici un partid.

Cred că aici a mai fost o eroare. Eltsin a cîștigat competiția în dispută cu parlamentul. Dar cred că imaginea Parlamentului bombardat și înconjurat de care blindate a fost cea mai

bună propagandă pentru Jirinovski. Si aici a mai fost o greșeală de tactică, pe lîngă că nu și-a creat un partid președinte; de a nu amîna alegerile. Pentru că ceea ce a dominat reacția emotională a electoratului a fost Moscova cu străzile pline de oameni și imaginea armatei intrînd în Moscova și înconjurînd Parlamentul. Această imagine era legată evident de Eltsin, chiar dacă era învingător. A fost o "victorie" la Pirus, a scăderii imaginii sale.

În condițiile în care mentalitățile collective ruse, chiar și în perioada bolșevică, una din marile dezbateri de imediat după moartea lui Lenin era bonapartism, cecanism, militarism... Care au fost argumentele contra lui Trotki? Tot timpul.

Să nu uităm că în 18 ianuarie, în fața unei adunări constituante ce nu era majoritar bolșevică. Lenin dizolvă în 1918 Adunarea constituante. Eltsin face același gest.

Profesorul Steven Cohen, autorul celebrei biografii a lui Buharin în timpul atacului împotriva Parlamentului a facut exact aceeași comparație: l-a acuzat pe Eltsin de practici bolșevice.

O nouă democrație originală

Aici e un lucru interesant, ce ne arată dimensiunea distinctă a fenomenului rus în dezvoltarea instituțiilor democratice. E un drum lung, și eu cred că ei sănătăția la început. Si nu știu dacă procesul e ireversibil și nu se vor întoarce la un regim autoritar. Interesant este că, de obicei, Parlamentul e cel ce apără democrația, consolidează instituțiile democratice, dialogul politic. Așa s-a întâmplat în toate revoluțiile, în toate societățile. Aici se înmagazinează voînta societății civile, a societății politice de a confluera, de a trăi în afara regimului autocratic (fie preșidential, fie monarhic), al unci unice voînte politice. Or, în Rusia s-a întâmplat invers. Autocratul Eltsin, care nu e un democrat, a părut apărătorul democrației, în vreme ce Parlamentul a părut ca elementul turbulent, antidemocratic, ce vrea să limiteze puterea președintelui într-un mod antireformist, care nu dorește schimbarea... E un paradox al Rusiei. Dar cred că tocmai asta l-a costat pe Eltsin rezultatul alegerilor.

Iar, pentru că s-a aflat în față unui corp electoral oferind numai necunoscute, toate figurile faimoase pe care populația se obișnuise să le vadă la TV erau practic dispărute din joc, o serie de personalități din perioada perestroikăi nu erau deloc vizibile...

Oameni, totuși, care în ultimii 7-8 ani își făcuseră o platformă politică. Erau oameni cu care segmente ale populației se identificau. A fost o luptă fără actori.

Rutkoi, avea ca susținători pe fostii ofițeri...

De fapt, complexul militar-industrial a votat cu Jirinovski, deci aderenții lui Rutkoi au votat cu Jirinovski.

Si asta nu pentru că preferau tonul istoric naționalist. Să nu uităm că în august 1991 Hasbulatov a fost alături de Eltsin.

Si Rutkoi. Amîndoi sunt creația lui Eltsin. Vorbesc despre cariera lor politică.

Sigur că după aceea apar rupturi, ce duc la rescrierea istoriei relațiilor internaționale. Asta se întâmplă foarte des în situațiile revoluționare, iar Rusia trece încă printr-o situație revoluționară.

E foarte posibil ca Eltsin să se afle în fața unui parlament mult mai conservator decât cel pe care l-a dizolvat.

Cred că e chiar situația reală. Ascensiunea premierului Cernomîrdin și faptul că s-a putut dispensa de Gaidar și de Feodorov. Faptul că Gheraschenko continuă să conducă banca, care e în momentul de față una dintre cele mai conservatoare instituții, clar moderatoare, frenatoare în procesul de reformă... Toate acestea arată clar că, departe ca ceea ce s-a întâmplat în octombrie '93 să fi dus la o victorie decisivă a forțelor democratice, de fapt a fost o situație de tipul "un

pas înainte, doi pasi înapoi".

Dacă îmi pot permite - cu tot respectul pe care î-l port - profesorul Richard Pipes a publicat în acea perioadă în New York Times nu articol (reprodus și în Herald Tribune și în alte reviste) în care spunea că victoria lui Eltsin asupra Parlamentului a fost victoria forțelor liberale împotriva ultimei tentative organizate nationalist-comuniste de a împinge procesul de reformă. Asta era cu două luni înainte de venirea lui Jirinovski. S-a grăbit. În primul rînd, cum pot să spui ultima, mai ales cînd ești un istoric al Rusiei, unde nimic nu e pentru ultima dată.

Testul lui Huntington

As propune un alt subiect: ce consecințe are pentru Europa de Est, pentru fostul bloc sovietic, pentru echilibrul mondial, pentru balanța de puteri de astăzi situația inedită de la Moscova?

Existența unor dezechilibre de putere în centrul politic al Federației Ruse și apariția fenomenului sovînismului militarist expansionist și revansard, care în port-drapelul numit Jirinovski are acum o imagine, un simbol, o voce coerentă, un nume, și de-acum pot construi ism-ul de care ai nevoie: jirinovschism.

Adică ideologia latentă, difuză, de pînă acum, în momentul de față are un chip precizat.

Aceasta nu poate conduce decât la profunda nervozitate, perfect justificată, în tările care au trecut ceea ce se poate numi "testul de irreversibilitate democratică", propus de Samuel Huntington, în carte sa *Al treilea val*, care ar consta în transferul puterii de la un grup la grupul alternativ; pe urmă, pe bază de alegeri, revenirea la primul grup care a cedat puterea s.a.m.d. Cel mai bun exemplu este Polonia, care a trecut testul. Comuniștii au transferat puterea la anticomuniști, anticomiști - în momentul de față - au acceptat și au dat-o postcomuniștilor. De acum, Polonia a ajuns în fază de irreversibilitate. La fel, Republica Cehă și chiar Ungaria.

Si toate aranjamentele ce se prevăd pentru alegerile din acest an vor duce, probabil, la postcomuniști, ce se vor alia, cred, cu FIDESZ... Sînt tot felul de aranjamente posibile, dar în orice caz, cred că testul de tranziție a fost trecut cu succes. Deci de aici nervozitatea acestor tări în legătură cu intrarea cît mai rapidă în NATO, de unde și teza din textul scris de Havel pentru New York Times, reprobus apoi în multe alte mari zări, în care cerea intrarea în virtutea faptului că NATO nu e pur și simplu o alianță militară, ci una de civilizație politică.

Înregistrăm, de asemenei, poziția foarte critică, cel puțin pînă la întîlnirea de la Praga între Havel, Clinton și Walesa, a președintelui Poloniei. Care ar fi motivele în plus ale unui ton mai aspru și mai alarmant cu privire la această nouă relație între țările Moscovei și ale Washingtonului?

Unul din motivele care explică îngrijorarea, nervozitatea întregii clase politice poloneze, nu doar a lui Lech Walesa - ca dovadă, vizita ministrului polonez de externe la Washington și declaratiile făcute aici - este că probabil din toate statele ce au participat la Tratatul de la Varșovia - prin istorie, prin condiții geostrategice, Polonia e cea mai expusă. Paradoxal, considerăm că Ucraina, Moldova, Bielorussia sunt, într-un fel sau altul, zone-tampon. Polonia e singurul dintre statele Tratatului de la Varșovia care în momentul de față, pe o scurtă fîșă de teren - dar reală - e vecină cu federația rusă, în zona Kaliningrad. Al doilea element, cum îmi spuneau o serie de prieteni polonezi în timpul vizitei mele la Varșovia în timpul lunii august, e faptul că în armata poloneză există în continuare elemente puternic pro-soviețice. Corpul ofițeresc superior a fost educat la Moscova. S-ar putea răspunde că puteau să-și fi păstrat sentimente patriotice. Dar e cert că au fost îndoctrinați, au păstrat anumite atașamente... Deci, din acest punct de vedere, o accentuare a liniei naționale a Moscovei, cum se vede în momentul de față chiar din partea liberalilor (asa-zisilor liberali din Rusia), nu poate decât să producă frisoane neplăcute în toate tările vecine.

În fond, Polonia a fost cauza imediată a declansării celui de-al doilea război mondial, iar prin coridorul polonez Uniunea Sovietică își veghează poziția în centrul Europei și în legătură cu situația celor două Germanii pînă la unificare. Numai că unificarea Germaniei a pus din nou în discuție situația vecinătății Poloniei cu două state puternice. Se pare că democrația americană nu prea menajă aceste susceptibilități.

Eu cred că s-a încercat pe toate cîile o oarecare calmare a sensibilității poloneze. Să nu uităm că persoana care în momentul de față are un rol foarte important în administrarea ajutorului pentru Rusia este ambasadorul Samoilov, care a fost cîndva ofițer politic la București, și care înaintea numirii lui în această funcție importantă a fost ambasadorul Poloniei. Deci cunoaște foarte bine ambele probleme. De asemenea, există un lobby polonez foarte puternic la Departamentul de Stat. Din acest punct de vedere, guvernul polonez are una din cele mai favorabile poziții, în comparație cu alte state mai din sud: România, Bulgaria, Albania...

Dar, în genere, cum recent arăta și Henry Kissinger într-un articol apărut în Washington Post, există o tendință de minimalizare a semnificației geostrategice a Europei Centrale și de Răsărit. Se consideră că tările de tip Ungaria, Cehia și Polonia au ieșit din test, deci procesul este acolo ireversibil, fie că sunt fie că nu sunt în NATO, iar integrarea lor ar adăuga o notă ultragrată nedorită în relațile cu Rusia, cîtă vreme ele sunt ieșite din orbita de control și dominatie. Celelalte tări din sudul balcanic sunt considerate puncte fierbinți, care, odată intrate în NATO, de departe de a stabiliza problemele, le-ar face mult mai instabile. Deci acesta ar fi argumentul împotriva integrării în NATO.

Kissinger spunea că, dimpotrivă, este foarte important să nu se facă politica externă americană pe baza sensibilităților ultranationaliștilor de la Moscova care, orice s-ar întâmpla, vor striga ofensati. Dacă Occidentul nu va accepta aceste state în NATO, vor vorbi despre lipsa de vigoare a NATO, iar dacă NATO ar integra aceste tări, gradual, se va vorbi despre provocare, despre sfidare. Deci, într-un fel sau altul, cu Jirinovski nu există o formă de a cîștiga. Si eu cred că dacă aceste state ar intra în NATO, acest lucru nu ar însemna închiderea porților pentru celelalte tări, ci dimpotrivă.

Cred că pasul înapoi pe care îl face diplomația americană în legătură cu situația de la Moscova și în același timp o anumită punere în plan secund a Europei, chiar a Europei occidentale, e o greșeală, pentru că a fost un important test de a șterge a încă o parte din consecințele Yalta și Postdamului, pentru că într-adevăr, rezolvarea cererilor Poloniei, Cehiei și Ungariei ar fi schimbat cu adevărat fața europeană. S-a preferat un status quo, într-o formă de parteneriatul pentru pace, care salvează numai apărantele, adică, pe de o parte America își manifestă dorința de a nu lăsa aceste tări să recadă într-o posibilă sferă de dominație sovietică, iar pe de altă parte nu se oferă nimic concret, nu e integrare a lor în altceva.

Pe altă parte, Kozirev spunea că, cu siguranță, aceste tări sunt consciente că au fost totdeauna în sfera de influență sovietică. Aceste afirmații, regreteabile din partea unui diplomat de carieră au stupefiat multă lume, ceea ce arată că în față unei opțiuni, de a menaja Rusia sau Europa de Răsărit, decizia a fost în favoarea Rusiei, care are un potențial exploziv mult mai mare, probabil considerindu-se celelalte tări mult mai stabilizate, intrate pe un fâșie de stabilitate politică.

Si dacă ne gîndim că una din surprize (continuare în pag. 14)

(urmare din pag. 13)

vine tocmai din partea "liberalilor" lui Gaidar, de unde se aud voci imperialiste. Din motive ce țin de întemeierea statului rus, liberalismul a fost înțotdeauna fundamental imperialist. Nici una din marile figuri ale imperialismului rus nu a fost în realitate un izolaționist sau un minimalist...

Voiu o modernizare a Rusiei, pentru a fi mai puternică din punct de vedere militar... Liberalismul rus mergea mînă în mînă cu modernizarea, cu industrializarea, cu militarizarea și, sigur, cu ideea transformării Rusiei într-o superputere.

Cred că surpriza declaratiilor lui Kozirev vine din faptul că ei au fost în ultima vreme extrem de prudenti în cele ce au afirmat.

Noile priorități diplomatic

Eu stiu, din declaratiile Departamentului de Stat, că prioritățile politicii americane sunt acum Rusia și zona Pacificului.

Da. Sunt priorități absolute. Dar, pe de altă parte, Germania continuă să fie un punct foarte important.

Da, ca forță de echilibru și de stabilitate, e lăsată să joace un rol amplu în Europa.

Una din erorile făcute a fost o idealizare a echipei ruse, care a dus de fapt la concesionarea imaginii democratice ruse în favoarea unui singur grup, care grup a putut ajunge la un moment dat atât de puternic încât să poată dicta, aproape, regulile jocului.

Un foarte bun articol apărut aici compara două modele de atitudine publică: cazul ambasadorului Strobe Talbot (numărul 2 în Departamentul de Stat, fost redactor-concentator al revistei *Time*, omul care a tradus și a scris introducerea la memoriale lui Hrusciov, fost coleg de cameră al președintelui Clinton, în perioada cînd se afla bursier la Oxford, în anii studenției, un om foarte apropiat), care a declarat recent că într-adevăr au fost erori serioase în pregătirea relațiilor cu Moscova de dinainte de înfălnuirea de la vîrf, și că va prezida personal o regîndire a relațiilor cu Europa de Est și cu Rusia. Exact opusul american al liniei lui Kozirev. Se observă clar diferență. În timp ce Talbot recunoștea, "am greșit, există niște lucruri care trebuie rezolvate", Kozirev perseveră și vine cu declarații privind "drepurile" Rusiei de a controla regiunile limitrofe, declarații de natură să provoace destulă neliniște.

Vezi periplul președintelui Clinton la Moscova, Kiev și Praga.

E clar că această vizită a stabilit un statut diferențiat pentru țările Europei de Est, a căror integrare în structurile atlantice a fost amînată. Nu pot spune că problema a fost abolită ca problemă, ci doar că a fost suspendată pentru un timp, dar ea va reveni. Făc parte dintre cei care cred că ar fi fost de dorit să se grăbească acest proces de integrare. Cunosc și puncte de vedere opuse și pot să le și înțeleag, fiind vorba, în general, de tendințe izolaționiste.

În al doilea rînd, cred că înfălnirea de la Kiev s-a făcut pe premisa garantării continuității politice a clasei conducătoare din Ucraina, dar care este o premisă îndoioinică, ținînd cont de instabilitatea politică din Ucraina și de apariția unor fenomene fascizante și acolo. Iar în legătură cu ce s-a făcut la Moscova, s-a mizat, în ultimă instanță, pe o singură personalitate. Kissinger a scris un comentariu critic în legătură cu miza care s-a pus pe un singur om, cu mai multe consecințe: aceea de a nu observa lupta politică și interesele din Rusia.

Pe altă parte, e o reacție ce s-a observat și la Gorbaciov, că atunci cînd liderii au suportul Occidentului, pentru această faptul poate avea consecințe negative pe plan intern, dată fiind vechea problemă a raportului Rusia/Occident.

După o zi sau două de la vizită, se pu-

blicau rezumatele unui sondaj de opinie realizat de Universitatea Harvard și de o serie de alte mari instituții, în care la întrebarea "A avut America vreun interes în distrugerea Uniunii Sovietice și în slăbirea Rusiei ca putere mondială?", 28% răspuneau "Da", 11% "Nu". La întrebarea: "Are America un interes în menținerea Rusiei ca țară în perpetuă criză?" - 35% "Da", 10-11% "Nu", America are interes în rezolvarea situației politice din Rusia". Dacă ne uităm atent, există o proporție similară între voturile care au mers spre Gaidar versus voturile care au mers spre Jirinovski și neocomunisti.

În mod cert, e o problemă foarte serioasă, legată și de ajutorul american. Echipa lui Gaidar se plinge - și cred că are motive serioase (prin comparație cu ce s-a dat României sau Europei de Est este astronomic; comparat însă cu nevoile Rusiei este insignifiant) față de cele 18 miliarde de dolari care trebuiau să vină anul trecut, s-au primit numai 3 miliarde, care au venit sub formă de ajutor umanitar și ajutor de infrastructură. Marile investiții sunt așteptate. Poate gresesc cu cifrele, dar mereu se pedalează pe ele, pe discrepanța între ceea ce s-a așteptat și ceea ce s-a dat, între ceea ce a fost promis și ce s-a onorat.

Aici e și un risc. De aici și pînă la a spune că deoarece Occidental nu a ajutat suficient s-a înregistrat eșecul reformiștilor acum nu e decît un pas. Ceea ce nu corespunde unei analize serioase.

E poziția pe care au adoptat-o - cu regret că trebuie să spun - Jeffrey Sachs și suțenzerul Anders Aslund - care au acuzat Fondul Monetar Internațional de a fi fost principalul vinovat de rezultatul dezastrozal al alegerilor pentru condițiile puse și prin incapacitatea de a oferi la timp ajutoarele. E evident că ajutoarele au fost mult mai mari pentru cehi și că astăzi (sîntem în 31 ianuarie). New York Times are un articol pe prima pagină, vorbind despre excelentele rezultate ale reformei din Cehia, ce merg mînă în mînă cu rezultatele pe baza terapiei-soc din Polonia, unde în '93 s-a observat creșterea economică cea mai înaltă din Europa: 4,5%.

Reticentele Occidentalului de a investi în Rusia nu vin numai din calculul de risc, dar și din amintiri precise: în anii '20, chiar bolșevicii au făcut mari concesii, mari eforturi de a aduce investiții străine... Si lucrurile acestea s-au uitat, pentru că par foarte străine de mentalitățile și de practicile bolșevismului. Atunci s-au făcut totuși investiții și au venit mii de muncitori americani să lucreze în Rusia sovietică, pentru ca apoi fie să ajungă în lagăre, fie să se întoarcă acasă, iar cei ce au investit au pierdut banii. Astă cred că nu s-a uitat. Iar în Rusia situația nu e ireversibilă. Ci, dimpotrivă, s-ar părea că s-a făcut un pas înapoi.

Da, cîntă vreme Partidul Neocomunist spune clar (ca și PSM în România) că nimic din ceea ce s-a stabilit pe calea privatizării nu e ireversibil...

Evident că în Rusia situația poate degenera oricând și se poate ajunge fie la o dictatură, fie la un regim de natură militară sau naționalistă civilă...

Un cunoscut politician german afirma la un moment dat că o dictatură în Rusia nici nu ar fi tragedia cea mai mare, în ultimă instanță, pentru că iată, de pildă, într-o dictatură de tip Salazar (din Portugalia) există un regim de mînă forte în viață politică, pe fondul căruia s-a dezvoltat o economie relativ prosperă... La fel și Spania lui Franco.

Care ar fi consecințele pentru România ale evoluției de la Moscova?

România, fiind situată acolo unde e situată acolo unde e situată, și avînd anumite implicări directe - prin memoriile, prin identitate etno-culturală... Cum bine stim (și astăzi se poate observa și din anumite reviste din zona extremistă), la București sau la Iași, a existat înțotdeauna o anumită partidă rusă. Astă nu s-a născut acum.

Azi, ca și la 1680, de pildă.

Da. Un român din Paris îi reamintește lui Jirinovski de rolul avut de români în cultura rusă, prin Simion Movilă, prin Cantemir, prin Cantacuzini etc. Sigur că este real.

Dar cred că ar trebui să discutăm și despre rolul tancurilor sovietice în istoria României contemporane...

Deci sănătoasă grupuri care - fie în filieră ortodoxă, fie manipulativă, fie prin capacitate personală, fie dintr-o formă de exaltare intelectuală, dintr-o formă de misticism (s-o numim sofianic, un fel de neobizantinism ce ar corespunde unei bizare formule spirituale ortodoxiste) - ce vizează o apropiere de Rusia. Numitorul comun ar fi tiermondișmul; o anume mentalitate de lume a treia: că e posibilă o altă cale între capitalism și socialism, o cale specifică, o cale ce ține de alte date ale spiritualității decât cele mercantil consumeriste, raționaliste, individualiste, pe care le profesează liberalismul "fără naem și țară", cum spun ei.

Între revoluția națională și puterea conservatoare

Îmi amintesc de o discuție pe care am avut-o cu un membru al parlamentului dintr-un partid nationalist, imediat după anunțarea rezultatului alegerilor. El m-a oprit să mă întreb entuziasmat: "Ai văzut? Cine seamănă cu acest partid? Noi semănăm.". La vreo săptămînă după declarația lui Jirinovski în care ne-a făcut "un popor de tigani italieni" și că sîntem un stat artificial, i-am amintit colgului meu parlamentar acel dialog, dar el deja nu mai avea memoria acelei discuții. Din fericire, Jirinovski și naționaliștii români nu s-au putut apropiă pentru că Jirinovski a făcut accastă declaratie împotriva românilor, care face orice partid extrem de prudent... Deși, mai multe ziaruri românești au publicat, după alegerea lui Jirinovski, articole elogioase și mulțumite de creșterea naționalismului. De pildă, a doua zi după rezultatele alegerilor, Marian Munteanu prevenea asupra creșterii naționalismului.

Marian Munteanu avea să meargă chiar mai departe, spunînd că victoria lui Jirinovski în alegerile din Rusia - care nu e o victorie absolută, ci relativă - ar reprezenta, în opinia sa, ceea ce el anunță de multă creme - începutul "adevăratei revoluții din Europa de Est, care va fi o revoluție națională".

E posibilă o regrupare a naționalismului românesc? În acord cu ce se întâmplă în Rusia?

Nu. În primul rînd, mesajele și simbolurile, aşa cum vin ele, pe linie rusă, au o clară nuanță de violentă simbolică, de manipulare, de demagogie, iar marele majoritate a populației nu va accepta să tolereze sau să susțină un program de unificare naționalistă de orientare ortodoxă, tocmai pentru că vine din această direcție.

A doua chestiune. Eu am mari speranțe și cred că justificate, legate de expunerea culturală și de deschiderea culturală a generației tinere din România. Și nu cred că generația tînără va tolera un astfel de program. Poate fi o experiență trecătoare, de moment, legată de tentația interzisului, dar și de o anumită insecuritate existențială, în care, sigur, sub cupola unei biserici există mai multă siguranță decât pe piata liberă.

Este o mistică pe care liberalismul nu o are. El e mai rece, mai rational...

Exact. Și se pot produce socuri, traume... Sînt riscuri, pierderi, eșecuri. Dar, în principiu, cred că în viață politică românească s-au atins niște cote de stabilitate instituțională, cu toate problemele, ce ar face imposibilă degenerarea. Deși totul este posibil.

Chiar și un regim de tip naționalist?

Total e posibil. Problema e cît e de probabili.

Jugoslavia e foarte aproape...

Da, dar nu cred că există elite politice semnificativ plasate în momentul de față în România care să utilizeze conflictele

posibile - reale sau ireale - interetnice, pentru realocarea resurselor în felul în care au fost manipulate ele în Iugoslavia. Aceste grupuri pot ajunge însă foarte influente în momentul în care de la margine vor ajunge la centru. Aici e una din erorile capitale ale celor ce cred că pot face guvernare cu forțele extremiste. Să nu uităm că și dl. von Papen a crescut la un moment dat că poate face guvern și că, dacă îl va numi cancelar, Hitler va sta sub controlul partidelor, să le numim conservatoare și de centru-dreapta. S-a văzut că la un an după aceea nu mai existau nici partide conservatoare, nici de centru-dreapta.

Să înțeleg din ultima assertiune că era preferabil pentru opozitie să evite crearea acestui bloc Iliescu-naționaliști-stînga-stînga radicală după alegerile din septembrie?

Anul trecut, la începutul lunii mai, am spus că România trece printr-o criză structurală, politică, de valori, de identitate, și am vorbit de necesitatea fundamentală a unui pact anticriză chiar înainte să se vorbească de către alții.

Pact între cine și cine?

Între Putere și Opoziție.

Adică între reformiști.

Da, da. Te-am și citat cu acea ocazie la Wilson Center, spunînd că foloseai tu la vremea respectivă expresia de "necessitate a depolarizării vieții politice românești".

Se pare că nici unul din noi nu am avut cîștig de cauză, din motive pe care le va discuta istoria. Pentru a nu se crede că ain capitul cu toții și că am căzut în fază compromisurilor vegetative, m-am referit la faimosul moment '88, care a precedat Mesei Rotunde de la Varșovia, de la Palatul Magdalena... Si m-am referit la cuvințele lui Geremek. El e cel ce a propus "pactul național anticriză". E al lui cuvîntul, nu al lui Iliescu.

Problema e că dacă s-a putut face în Polonia, de ce nu s-ar putea și la București?

Problema e cum e cîtit Iliescu și cît sîntem dispuși să ne uităm la forțele din jurul Puterii în momentul de față. În ce măsură acceptăm că aceste forțe au pierdut omogenitatea asigurată de coeficientul ideologic pe care îl oferea comunismul.

Si eu cred că la vîrf sînt grupuri de interese care consiliază Președinta, ca și guvernul și partidul de guvernămînt, în direcții diferite.

Sigur că ei urmăresc control și dominare politică. Dar în momentul în care se ajunge și în România la situația în care cele două forțe politice aflate în situație antagonistică sau prezentate ca fiind antagonice să-și garanteze reciproc tratament pe sistemul unui stat de drept, în condițiile în care se va decrișpa limbajul politic, în momentul în care cel care pleacă să aibă siguranță că nu pleacă direct în tribunal sau în cine știe ce celulă... Toate aceste lucruri se pot garanta în momentul în care partenerii se asează la masa rotundă! Pentru că au fost destule voci, adică întreaga grupare a fostului premier Olszewski din Polonia și grupul radical-conservator de dreapta (nu știu cum să-l numesc)... Coaliția se numește "Coaliția pentru a 3-a republică", au cerut - din această cauză și căzutul lui Olszewski: 1) ideea de publicare de dosare; 2) atac împotriva lui Walesa; 3) "nu ne considerăm în nici un fel subordonăti juridic ori politic în acțiunile noastre deciziilor luate la masa rotundă".

S-a mai spus la București, și evoluția de la Moscova este interesantă în acest sens, că partidul conservator din România, care se identifică, în general, cu președinția, în acest moment, așteaptă tocmai aceste evoluții

pentru accelerarea sau frînarea procesului de reformă: în caz că situația de la Moscova evoluează prost din punct de vedere al integrării europene, noi să fim ceva mai aproape, reformă să nu fie prea avansată, să putem da marșarier procesului de reformă, iar dacă forțele reformiste cîștigă, și la noi se va accelera acest proces.

**Washington, D.C.
31 ianuarie 1994**

Securitate prin democrație sau democrația amenintătoare

VALENTIN STAN

Visul american

Imensul cataclism care pulverizează entitățile politice rezultate ca urmare a dezmembrării fostei URSS, conflictele interetnice din această imensă zonă, soarta minorităților ruse și dispersia armamentelor nucleare, cuplată cu posibilitatea pierderii controlului unic al Moscovei asupra lor, produc o stare de insecuritate la nivel planetar, din multe puncte de vedere mai gravă decât încordarea specifică Războiului Rece. Occidentul este în față unui pericol rezultat tocmai din empatia și ipotetica sa victorie în Războiul Rece. Refacerea unei Rusii puternice pe harta lumii, capabilă să-și asume responsabilitatea fostei URSS în "imblinzierea" noilor sfidări la adresa securității mondiale, pare a fi, în ochii Occidentului, singura soluție viabilă, după cum preciza fostul secretar al apărării al SUA, Dick Cheney:

"Pe termen lung, cea mai sigură garanție că statele succesoare ale fostului imperiu sovietic nu amenință SUA și interesele occidentale este democratizarea incununată de succes și reforma economică".

Numai că presupunerea occidentală privind aplicarea regulilor democrației, într-o țară marcată de o criză profundă, cum este Rusia, nu poate obține validarea unei argumentații pertinente pentru simplul motiv că ar fi pentru prima oară în istorie cînd un stat rezolvă o asemenea stare de criză prin mijloace democratice. Acest lucru este perfect constientizat chiar de consilieri ai președintelui Eltsin, ca Serghei Stanchevici, care admite că "niciodată", nicăieri, tranziția unei societăți către un statut calitativ nou nu s-a împlinit în timpul, să zicem, unei înfloritoare democrații parlamentare...".² Aceasta pentru simplul motiv că regula depășirii crizelor impune mijloace forte și lideri autoritari, nu o dată regimuri dictatoriale, elemente pe care cu greu leam putea identifica drept apanaj al democrației parlamentare.

În acest context, Christopher Donnelly, reputat specialist în probleme de securitate și ale fostului spațiu sovietic, remarcă, încă în octombrie 1991: "Rusia nu numai că nu are o tradiție a democrației parlamentare, dar nu există decât un sprijin limitat în rândurile poporului pentru conceptul de democrație. Rușii au preferat întotdeauna un *conducător puternic*, care le poate promite protecție".³ Această analiză a fost confirmată de un sondaj de opinie din vara lui 1991, în Rusia, prin care 69% din participanți s-au pronuntat în favoarea unui lider "capabil să mobilizeze masele și să aducă ordinea în țară",⁴ doar 14% fiind de altă părere. Toate acestea nu fac decât să indice o lungă tradiție și un fenotip social descris de marii gînditori ruși ai secolului al XIX-lea, foarte bine exprimat de Konstantin Nicolaievici Leoniev: "Poporul nostru iubeste și înțelege *autoritatea* mai bine decât legea".⁵

Securitate versus Democrație

An important source of international concern and scientific debate, in our changing world, is the heritage of uncertainty and strife left to mankind by the demise of USSR. Russia becomes the centre of a peculiar endeavour to match the imperial promise to dominate the world and the new trends and necessities, in international relations, aiming at making the Russian colossus "safe for democracy". Is democracy the only means to tame Russian nationalism and its will to dominate the world, or democracy, in Russia, is rather an incentive capable of bringing in the foreground of the political stage all the dreams of conquest and terror of the past? What is to be done to keep the planet safe from the nuclear nightmare and millions of soldiers Russia has to cope with, in its striving to go democratic? Do we really need democracy in Russia, or the strong rule to overcome the crisis and ensure security? And what kind of security will be that... if there will be any?

Este evident, deci, că interesele de securitate ale lumii sunt strîns legate de capacitatea Rusiei de a-și "stăpîni" energiile sfîrșite de criza prelungită și de a asigura controlul imenselor arsenale nucleare "risipite" pe teritoriile ale fostelor țiefuri sovietice ale Moscovei. Dar această capacitate a Rusiei, analizată în tradiția istorică și realitatea concretă a proceselor socio-economice desfășurate acolo, nu poate fi asigurată prin *democrație*, ci, dimpotrivă, prin *guvernare autoritară*. Formula "Securitate prin Democrație", lansată de Occident, nu pare a fi aplicabilă în Rusia decât cu riscuri majore pentru... *Securitate*. Mai mult, dacă avem în vedere conștiința Rusiei și a rușilor de a fi o mare putere, cu interesele legitime în sfera de influență a fostei URSS și luam în considerare rezultatul ultimelor *alegeri democratice* în Rusia, vom constata că formula democratică a adus în prim-planul scenei politice ruse "senomenu" Jirinovski, considerat în Occident o amenințare la adresa *democrației* și a structurilor de securitate la scară mondială.

Occidentul se plasează, astfel, în situația paradoxală de a încuraja dezvoltarea democrației în Rusia, fără, însă, a-i aprecia și rezultatele, "scorul" înregistrat de Jirinovski, la alegerile parlamentare, fiind tocmai unul din aceste rezultate. Pe de altă parte, se pune următoarea întrebare: sprijinul acordat de SUA și aliații săi lui Eltsin este un sprijin pentru democrație, care, iată, scoate la iveală un Jirinovski sau un sprijin pentru autoritatea unui lider carismatic, în măsură a controla procesele complicate din Rusia și, la nevoie, a oferi o contraponere serioasă exceselor naționaliste și agresive ale unor politicieni ca Jirinovski?

Din nefericire, democrația, nu este un panaceu. Interesele de securitate ale SUA și ale Europei demonstrează, paradoxal, necesitatea unei guvernări forte în Rusia, orișt de mult ar constitui aceasta o "deprecieră" a valențelor guvernării democratice de tip occidental. Iată de ce specificul Rusiei și interesele de securitate pe termen lung ale României impun o abordare aplicată la aceste realități.

România și "lectia" rusească

Străduindu-se să construiască o viață democratică viabilă, România își propunea să intregră euro-atlantică, în conformitate cu obiectivele politicii sale externe și interesele naționale. Raporturile sale cu Rusia trebuie să tină seama de raporturile acestei mari Puteri cu Occidentul, spre care țara noastră își orientează politica externă. Interesele rusești în fostă zonă sovietică de influență sunt protejate de SUA din rațiuni de securitate, dar și pentru a nu se oferi, prin negarea lor, prilejul forțelor extremiste din Rusia de a cucerii teren politic, ceea ce ar afecta, de

asemenea, interesele americane majore.

Relațiile României cu SUA și cu aliații săi vest-europeni sunt direct influențate de poziția țării noastre față de realitățile politice și teritoriale din spațiul fostei URSS, deci, din zona de interes rusești. Aceste relații vor fi serios compromise dacă România, prin acțiunile sale, va provoca reacția forțelor extremist-naționaliste din Rusia. Statele Unite nu-și vor sacrifica interesele de securitate prin relații bune cu o țară care determină reacții negative la Moscova, iar Europa nu va accepta integritatea unui stat care are probleme (mai ales teritoriale) cu originea în zona fostei URSS.

Deci, abordarea problemei Basarabiei sau a unor teritorii din Ucraina este, în prezent, contraproductivă în relațiile cu SUA și Europa de Vest. Este timpul ca reprezentanții clasei politice din România să ia în considerare următoarele optuni antinomice: *ori* integrare europeană și relații normale cu SUA, *ori* revendicare teritoriori înglobate în URSS în 1940. Nu există nici o variantă de mijloc între cele două.

Situarea din Rusia și "jocul periculos" al democrației printre rachete nucleare și milioane de soldați ai unui fost (?) mare imperiu nu ne dău alte variante.

În ceea ce privește integrarea României în NATO, despre care se vorbește astăzi în ultima vreme, trebuie să precizăm, fie că ne place sau nu, că poziția Moscovei este hotărșoare. De altfel, țara noastră a pierdut "cursa" pentru NATO cu "grupul de la Visegrăd" și tratamentul preferențial de care se bucură statele acestui grup din partea SUA și a Uniunii Europene este mai mult decât edificator. Ca urmare a revendicărilor teritoriale ale României față de state din spațiul fost sovietic, dar și ca urmare a unei politici externe aplicate incoerente și a unor evoluții interne marcate de aparitia în prim-planul scenei politice a unor lideri extremist-nationaliști, care au sprijinit guvernul, pe fondul unei profunde crize economice, cu eventuale implicări în încetinirea reformelor democratice, țara noastră pare a fi lăsată, în continuare, în spatele "cortinei de fier". La această situație contribuie, evident și poziția geostrategică a României, în proximitatea (dacă nu chiar în interiorul) sferei rusești de interes, poziție pe care țara noastră nu a putut să o fructifice, deși se cunoaște foarte bine importanța ei în Vest.

"Cortina de fier", pentru a nu se redă "imperfecțiunile" Yaltei, pare a se fi mutat la granita de vest a României, marcând triumful democrației occidentale prin posibila acceptare de către Moscova a integrării "neofiților" de la Visegrăd în structurile de securitate euro-atlantice, în schimbul recunoașterii depline de către Occident a sferei de interes și securitate rusești. Pentru noi, însă, schimbarea nu s-a produs, în ciuda asigurărilor de tratament nediscriminatoriu oferite, normal, astăzi de NATO cît și de celelalte organisme euro-atlantice.

NATO nu va lărgi alianța în viitor apropiat, pentru a menaja raporturile cu Rusia, dar țările de la Visegrăd vor fi primite în organizație înaintea României, prin apropierea și integrarea lor treptată în Uniunea Europeană. Țara noastră a mizat, în apropierea de NATO, pe o relație privilegiată cu SUA, relație care nu poate exista însă pînă la rezolvarea "dosarului" minorităților, "decantarea" elementelor nationalist-extremiste din sfera puterii politice și renunțarea la pretenții teritoriale față de state din fostă URSS (cu precădere față de Ucraina). Chiar dacă România rezolvă aceste probleme, integrarea ei în NATO se va dovedi complexă și deosebit de dificilă, țara noastră urmînd a se ridica la nivelul unor criterii politice, economice și militare foarte greu de atins și aplicat.

Trebue abandonată definitiv imaginea idilică despre NATO, văzută ca un frate mai mare, care ar urma să ia sub protecția sa "plăpînde" și amenințările surorii din Centrul și Estul Europei. La 3 decembrie 1933, secretarul pentru apărare al SUA, Les Aspin, referindu-se la formula "parteneriat pentru pace", introdusă de americani pentru a configura noi raporturi de colaborare între NATO și țările din Centrul și Estul Europei, a arătat foarte clar că esențial, în relația cu NATO, nu este ce poate face Alianța pentru aceste țări, ci *ceea ce pot face țările respective pentru NATO*. Deci, relația este biunivocă...

Din elementele prezentate mai sus rezultă necesitatea accelerării reformei economice și a proceselor democratice în țara noastră. Căci, ceea ce România trebuie să demonstreze, în primul rînd, este faptul de a fi "sigură pentru democrație". În lipsă de rachete nucleare și milioane de soldați, *democrația* este singura "armă" la îndemâna României pentru a "cucerî" Europa. Consolidarea *democrației* ar fi și cea mai bună dovadă că am înțeles "lectia" rusească... □

NOTE

1. Dick Cheney, *Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy*, January, p. 19.

2. Apud Dimitri Simes, "Russia Reborn", în *Foreign Policy*, Number 85, Winter 1991-1992, p. 49.

3. Christopher Donnelly, "The Coup and its Aftermath" în *NATO Review*, no. 5, Oct. 1991, Volume 39, p. 5.

4. Apud Iouri Levada, "Succès et cataclysmes d'une démocratie: l'opinion publique russe en 1991", în *Politique Etrangère*, no.1, Printemps 1992, 57e Année, p. 95.

5. Apud Hans Kohn, *Political Ideologies of the Twentieth Century*, New York, 1966, p. 109.

VALENTIN STAN - born in Bucharest (1959). He graduated in 1984 at the Faculty of History and Philosophy, University of Bucharest. Researcher at the Romanian Institute of International Studies.

Moștenirea socială

- femei, copii și familie

GAIL KLIGMAN

În general, prin tranzitie se înțelege procesul de constituire a practicilor democratice și a economiei de piață. Cările prin care pot fi atinse obiectivele enunțate sunt însă controverse. Una din trăsăturile critice ale tranzitiei, ignorată frecvent de cei implicați în modelarea procesului, merită un plus de atenție. Tranzitia presupune confruntări intense prin intermediul limbajului care definesc identități – fie ele naționale, etnice și/sau pe criterii de sex (*gender*)¹. Astfel, controversele privind “investițiile străine”, “terapia de soc”, “a treia cale” sau “drepturile reproducerii”, reprezentă nu numai cadrul în care sunt actualizate aspecte practice ale tranzitiei, dar, mai cu seamă, termenii prin care oportunitățile vietii sunt definite. Conceptualizarea cetățeniei, ca și codificarea drepturilor legale și a obligațiilor reciproce dintre stat și cetățeni, sunt fundamentale pentru a înțelege ce poate să însemne “democrația” în viața de zi cu zi și cineva căștiga prin instituționalizarea ei. De aceea mi-am propus să abordez în acest studiu, problematica vietii cotidiene, și în special, modul în care “tranzitia” afectează populația feminină. Prin urmare, cred că este interesant să analizez “tranzitia” așa cum se desfășoară în realitate” și nu modelele teoretice despre tranzitie.

Democrație pentru cine?

Deși tranzitia postcomunistă este diferită de la o țară la alta a fostului bloc sovietic din estul și centrul Europei, diferențe de “gender” sunt peste tot în centrul procesului de democratizare și de liberalizare a pieței. În fiecare din aceste țări, tranzitia aduce cu sine o diminuare sensibilă a participării femeilor în sfera publică a guvernării, o accentuare a feminizării săraciei și a populației refugiate. La rîndul lor, aceste fenomene expun copiii la riscuri și mai mari. În mod similar, tranzitia este însotită de schimbări semnificative în politicele de reproducere și în percepția rolului și responsabilității femeilor ca instance de reproducere ale națiunii și ale grupurilor etnici. (Pe de o parte, acest lucru a fost pus în evidență cu ocazia adoptării în Polonia a legislației care face din avort un act prohibit. Pe de altă parte, de recurgerea la violul în masă al femeilor din fosta Iugoslavie.) Discuțiile despre femei și reproducere reprezentă o trăsătură remarcabilă a dezbatelor despre liberalizarea pieței, democratizare, natura drepturilor și identitatea națională, dezbateri care constituie discursul postcomunist în toate țările din această regiune. Mai mult, deciziile responsabilităților politicii, operând în termenii acestor dezbateri, determină, în mare măsură, perspectiva economică a femeilor și copiilor din estul Europei, dimensiunile viitoarei națiuni și ale forței de muncă. În această ordine de idei își găsește locul și interogația frecvent reiterată în acest spațiu geopolitic: democrație pentru cine? Cum au arătat recentele alegeri legislative din Polonia, cei care suportă costurile tranzitiei încep să se întrebă dacă nu cumva democrația este un lux pe care nu și-l pot permite decât cîțiva, prin sacrificarea bunăstării elementare, de bază, a celorlați. Aș adăuga că astfel de întrebări adresate principiilor fundamentale ale democrației sunt prezente și în Statele Unite ale Americii. De-

The main issue of the study is about women and children in the transition in the countries of the former Soviet bloc of Central and Eastern Europe are passing through. The analysis underlines the consequences of the impact of the transition to democratic practices ant to free market economy on the women's everyday life. Transition also taken to mean intense struggles in order to shape new identities-be these economic, national, ethnic, and/or gendered. In the same time, it is accompanied by an increasing competition over resources. The competition for and the access to limited resources is tied up with a politics of exclusion, which is operating along different criteria. Some of these ones are largely discussed in the article. A particular emphasis has been shown to those processes and factors which exacerbate the vulnerability of women and children. In all countries of Central and Eastern Europa, the transition has been accompanied by an increasing feminization of poverty, a sharp drop in the political participation of women in the public sphere of governance an increasing female unemployment and of social differentiation, by pronounced changes in reproductive policies and a renewed focus on the role and the responsibility of women as reproducers of body politic; and last but not least, by the commodification of women's body.

Therefore, the study will be structured around three main themes. Firstly, it is appropriate to present a cursory overview of the communist period in order to have a suggestive picture of its legacy for families, women and children. Secondly, it will be analyzed the structural tensions as these impact on the lives of women. Thirdly, the discussion will be focus on the female body as well as bodily practices which shape the “transitional” body politic.

exemplu, dezbatările referitoare la protecția sănătății, la politicile asigurărilor medicale etc., scot în evidență, deși într-un context mult diferit, interogații a căror natură este asemănătoare. Și aceasta ca urmare a faptului că, aşa cum subliniau multe femei din estul european, sănătatea nu este o variabilă independentă. Ea este, mai degrabă, esențială organizării și funcționării instituțiilor democratice.

Deși femeile reprezentă un element central în procesul tranzitiei postcomuniste, temele având ca subiect femeile și modul în care tranzitia afectează relațiile de “gender”, sunt practic absente din concepția politică americană și din dezbatările academice referitoare la Europa Centrală și de Est. Interesul manifestat față de instituționalizarea practicilor democratice și a privatizării, i-a adăugat, tot mai persistent, interesul pentru problematica conflictelor interetnice. Se ignoră însă un fapt deloc minor. Același context care este cauza agravării conflictelor etnice, și anume, competiția acerbă pentru accesul la resurse din ce în ce mai limitate, este responsabil și pentru gradul extrem de ridicat de vulnerabilitate a tuturor femeilor și copiilor. Analiza pozitiei și activității femeilor (în familie, pe piață muncii, în politică) este, de regulă, remisă unor cadre analitice distințe. În contrast cu această alternativă, eu și alți cîțiva specialiști, considerăm că focalizarea interesului de studiu pe femei și copii evidențiază interacțiunile complexe ce rezultă prin dezarticularea și transformarea fostelor state sociale. Astfel, limitarea drepturilor de reproducere, fenomenul de masă al violului, orfanii ca problemă socială acută sunt aspecte centrale ale acestui proces și nu elemente contingente sau efecte reziduale. În a doua parte a studiului voi reveni asupra acestor chestiuni.

Înainte însă, cred că este oportună o sumară retrospectivă a perioadei comuniste, urmată de o sugestivă, sper eu, analiză a implicațiilor induse de tranzitie condiției femeilor și copiilor. În prima parte voi descrie felul în care tensiunile structurale asociate tranzitiei afectează viața femeilor. În partea a doua, reflectă-se va focaliza pe tematica corpului feminin și, în același măsură, pe aceea a practicilor corporale care configurează corpul politic de “tranzitie”.

Slujbă și Familie

Unul din principiile profesate ideologic de statele comuniste l-a reprezentat egalitatea sexelor (de “gender”), invocînd astfel, în primul rînd, faptul că femeile ar avea dreptul la muncă. Motivatia, disimulată de caracterul revoluționar și progresist al tezei, se datoră faptului că toți cetățenii, după posibilități, tre-

buiau să contribuie la construirea socialismului. Cum una din “posibilitățile” femeilor era definită de capacitatea lor de a naște copii, participarea la activitatea economică extra-domestică, era condiționată. Pentru a diminua tensiunile produse prin performarea diferitelor “abilități” feminine și pentru a stimula participarea femeii la viața economică, statul socialist a prevăzut, în compensație, diferite forme de asistență socială: concesii de maternitate, garantarea locului de muncă, facilități pentru îngrijirea copilului. Aceste măsuri incitative, erau progresive în spirit dacă nu și în modul de aplicare. Un număr fără precedent de femei s-au calificat, ceea ce le-a permis accesul pe piața muncii. Totuși, pe ansamblu, femeile au fost angajate pe posturi inferioare pregătirii lor, comparativ cu bărbații. Salariile femeilor erau, în general, mai mici decât ale bărbaților care ocupau poziții similare. (Cifrele pentru Ungaria avansează o diferență medie de 20%) “Salariul egal la muncă egală” a rămas un deziderat și în țările socialiste. Așa se face că deși în tot blocul estic egalitatea socială și culturală între sexe a fost din punct de vedere ideologic exortată, se poate conchide că egalitatea s-a realizat mai mult la nivelul retoricii și mai puțin în practică. Legislația referitoare la drepturile femeii în calitate de salariat ignora adeseori obligațiile ce decurgeau din calitatea ei de instantă de reproducere a forței de muncă, adică din rolul de mamă.

“Construcția socialismului” presupunea o mentalitate productivistă. În teorie, transformarea de tip socialist trebuia să se producă în toate domeniile vieții sociale. Forța umană necesară acestui proiect ambițios trebuia să fie proporțională cu amploarea lui. Relația dintre politica de stat și factorii demografici a influențat dinamica relațiilor de “gender” și de roluri și a ecranat (*underscored*) contradicția dintre interesele statului și ale cetățenilor săi, în special aceleia ale femeilor și copiilor. România reprezintă un “caz limitat al pronatalismului generalizat” care a caracterizat estul și centrul Europei începînd cu mijlocul anilor ‘60.

Politica pronatalistă, prin care se urmărea asigurarea forței de muncă necesare construirii socialismului, a fost parte componentă a strategiilor de modernizare ale acestor state. Lipsa de resurse de capital, economiile socialiste s-au bazat pe disponibilitatea forței de muncă, care însă era conditionată de creșterea populației. Necesițătile de forță de muncă legitima imperativul creșterii populației prin intermediul creșterii ratei de natalitate și al atragerii femeilor în cîmpul muncii.

Participarea femeilor în economia națională și în societate – ca muncitoare și mame – ca urmare a egalitarismului forțat, așa cum l-au numit unii, a avut ca rezultat clasica “dublă” povară, sub-

forma muncii în sfera statului și a “muncii” domestice, în folosul familiei. (În cazul României, dubla povară a devenit tripla povară în momentul în care maternitatea a devenit o datorie patriotică). Oportunitățile profesionale nu au fost cuplate cu producerea de bunuri și servicii menajere care contribuie la reducerea timpului afectat activităților domestice și nici cu strategii de schimbare a structurii de rol în cadrul familiei. Moștenirea relațiilor caracteristice familiei patriarcale nu numai că nu a fost semnificativ modificată. Dimpotrivă, ea fost potențiată de structura paternalistă a statului socialist. Mai mult, asa cum aprecia nu de mult, sociologul maghiar J. Szalai, nu numai femeile au suportat consecințele planificării socialistice, dar și “nevoile copiilor au fost dureros subordonate priorităților politice ale obiectivelor economice”. Chiar dacă întrregul bloc comunist s-a caracterizat prin instituirea unor facilități pentru îngrijirea copiilor, acestea nu satisfăceau cererea. Mai mult, ca urmare a investițiilor mici în acest domeniu, serviciile oferite erau inadecvate din punct de vedere calitativ. Personalul angajat era insuficient și slab calificat iar lipsa echipamenelor și a materialului pedagogic, malignă.

În sfera publică a puterii, controlată de stat, femeile, ca și minoritățile etnice, au fost reprezentate în structura de autoritate; totuși, prezența lor a fost în mare măsură simbolică, fiind rezultatul sistemului de reprezentare proporțională. Accesul la putere era stratificat. Cei mai mulți dintre cei aflați pe poziții de putere nu făceau totuși parte din “cercul puterii”, fiind însă complice la mașinațiunile acestuia. Femeile incluse în structurile puterii nu reprezentau interesele femeilor, tot așa cum sindicatele nu reprezentau interesele oamenilor muncii. Chiar dacă se admite, în general, că participarea femeilor era formală, prezența lor în sfera publică în această formă, va avea repercusiuni negative asupra imaginii lor publice în perioada de tranzitie.

Statul socialist a fost paternalist. Paternalismul caracteristic familiei patriarcale care făcea din femei și copii categorii subordonate autorității bărbaților, se generalizează prin aceea că, în cazul paternalismului de stat, și bărbații devin subordonati. Am putea considera că cetățenii țărilor socialești au fost structural “feminizați” în relațiile lor cu statul. Modul de manifestare al paternalismului a fost variat: de exemplu, în România anilor ‘80, mulți din copii nedoriți au fost abandonati griji statului paternalist care, de altfel, obligase femeile să-i nască. “Grijă”, sau mai bine zis, neglijarea sistematică, a condus la instituționalizarea inocenței, aparitia epidemiei infantile de SIDA și stimularea traficului internațional de adoptiuni. În întreaga Europă de Est, statul paternalist a dus la structura-

Iă a comunismului

minizarea săraciei –

rea relatiilor de dependentă, încurajând prin aceasta pasivitatea celor mai mulți membri ai societății. Cei peste 40 de ani de propagandă și practici cotidiene comuniste au făcut ca astfel de modele comportamentale și moduri de gândire să fie internalizate. Ele constituie o parte a moștenirii sociale a comunismului care, deopotrivă, stimulează și inhibă procesul de tranzitie.

Euforiei anului 1989 i-au luat locul traumele și problemele complexe ale tranzitiei care sînt tot mai evidente pe măsură ce est-europenii se confruntă cu greutățile economice, creșterea somajului și a inflației, accentuarea diferențierii sociale precum și cu pauperizarea rapidă a unor segmente ale societății. În regiune crește riscul exploziei tensiunilor de natură etnică și naționalistă. Tranzitia a favorizat, de asemenea, o mișcare pe care am putea numi-o de "retraditionalizare", adică, de reîntoarcere la valorile tradiționale, viața de familie și religie. Referitor la femei, asta presupune redifinirea rolurilor lor în societate. Casa devine un element important în definirea pozitiei femeii. Dacă pentru unele femei ideea poate fi o alternativă tentantă, dificultățile economice actuale disuadează astfel de iluzii, salariul lor fiind necesar. În plus, la insecuritatea economică provocată de tranzitie, se adaugă diminuarea participării politice a femeilor, precaritatea serviciilor de asistență socială destinate lor, copiilor și familiilor lor, precum și ambiguitățile dreptului la libera alegeri în materie de reproducere a vieții.

Iată de ce femeile din Europa Centrală și de Est nu consideră colapsul comunismului sinonim cu cîstigarea drepturilor democratice și nici cu participarea la sfera publică politică. Deși adesea active la nivel local, ele sunt marginalizate în sfera guvernării. Spre deosebire de tendințele înregistrate în Europa occidentală, prezența femeilor în parlamentele democratice alese ale țărilor din estul european, este sensibil scăzută, reflecând atitudinea ostilă împotriva lor. De exemplu, în Ungaria, procentul femeilor parlamentari a scăzut de la 21% la 7%; în România, de la 34% la 4%; în Cehoslovacia, de la 30% la 9%². În prezent, în parlamentul de la Budapesta, dintr-un total de 400 de membri, numai 17 sunt femei. În Republica Cehă, femeile reprezintă 10% din totalul membrilor parlamentului, adică, 20 din 200. Din cei 240 de membri ai parlamentului bulgar, 32 sunt femei – 20 din partea Partidului Socialist Bulgar, 10 din partea Uniunii Forțelor Democrație și 2 reprezintă Mișcarea pentru drepturi și libertăți. O femeie ocupă locul de vicepreședinte al parlamentului. România are 16 femei deputat și 3 femei senator, dintr-un total de 341 de deputați și 143 de senatori. În Polonia, în actualul Sejm care numără 460 de membri, s-a înregistrat o ușoară creștere a numărului femeilor, de la 42 la 51. Dar, în 1992, nici un partid politic nu avea lideri femei. Multi oameni, bărbați și femei, consideră că prezența redusă a femeilor în guvernele recent alese, își găsesc explicația în disprețul pentru rolul de mari-onete avut în vechiul regim. (Acest soi de logică mă face să mă întreb de ce atunci se consideră că bărbații ar fi mult mai indicați pentru asumarea dificilelor probleme cu care se confruntă aceste țări, știut fiind că ei sunt mai vinovati pentru abuzurile săvîrșite în timpul regimului comunist?) Asocierea facilă a femeilor cu răul maschează, de fapt, trăsăturile structurale ale procesului de

transformare a economiei și a sferei publice (de exemplu, competiția pentru accesul la resurse limitate potențiază crearea unei politici a excluderii, congruentă, de altfel, cu obșesiile despre identitate etnică și naționalism). În timp ce sfera guvernării este marcată de confruntarea dintre promotorii diferitelor concepții despre viitor, viitorul femeilor nu este prefigurat de femei, în general, ci de bărbați, în numele femeilor. Acest lucru este și mai delicat cînd este vorba de normarea drepturilor de reproducere.

Eliberarea negativă

Pentru multe femei din estul Europei, deși nu pentru toate, relația dintre eliberarea națională și "eliberația femeilor" este invers proporțională. Într-adevăr, nu există nici o evidență empirică care să sustină că poziția femeilor că cetățeni, salariați și mame va cunoaște o îmbunătățire radicală în viitorul apropiat. Somajul, agravarea săraciei și diferența de clasă sunt considerate ca facind parte din costurile necesare ale transformării economiilor de comandă, unde se aștepta că toți cetățenii să participe, în economii de piată, caracterizate de competiția dintre nevoia de profit și cererea de locuri de muncă. Atât demografia, cât și strategiile tranzitiei, "legitimate" discursiv, sunt importante. Creșterea somajului și diferențierea economică crescîndă afectează diferit diversele categorii ale populației; efectele negative sunt mai pronunțate în cazul copiilor și al femeilor, indiferent dacă femeile sunt salariați sau somere. Sfîrșitul regimului comunist înseamnă reducerea sau dispariția subvențiilor de stat pentru "sănătate, educație și asistență socială". Ca urmare, susțin unii, colapsul comunismului înseamnă drepturi civile pe seama celor economice, cum ar fi: securitatea locului de muncă, servicii pentru copii, locuințe în condiții avantajoase, garantarea asistentei medicale minime. Internalizarea de-a lungul a mai bine de 40 de ani a valorilor egalitarismului (eludînd toate greutățile acelor ani), explică comportamentul nostalgic al electoratului și dorința expresă ca procesul tranzitiei să fie unul echitabil.

În ceea ce le privește pe femei, politiciile de austерitate amenință avantajele sociale și diminuează șansele lor pe piața muncii. Pentru multe dintre ele acesta este momentul în care retradiționalizarea intersecează procesul schimbării. Tema revenirii la rolurile familiei tradiționale și la valorile religioase suprimate în comunism, coincide cu valorizarea publică a opțiunii femeilor pentru rolurile de soție și mamă. Anumite femei s-ar putea să aprecieze ca oportunitatea transferarea în beneficiul bărbaților a locurilor de muncă pe care le ocupă. În cazul lor, scopul schimbării economice ar urma să-l reprezinte crearea unei economii în care nu este imperativ ca femeile să muncească. Condiția securității lor ar fi ca soții să cîstige astfel încît să sustină familia, astfel încît femeile să rămână acasă și să se ocupe de familie mai degrabă decît să lucreze în afara ei. Această dorință este pertinentă. Într-adevăr, opțiunile legate de viață și profesiune ale acestor femei s-au produs în circumstanțe cu totul difere de cele actuale, pentru care sunt insuficient pregătite. Din nefericire însă, pentru majoritatea femeilor, posibilitatea de a opta între a fi salariați și casnică este iluzorie în contextul economiilor de piață contemporane. Cele mai multe fe-

mei, fie că aparțin familiilor în care există două venituri, fie că sunt cap de familie, trebuie să muncească pentru a face față nevoilor. Veniturile familiei nu țin pasul cu creșterea costului vieții nici în Europa occidentală, darămîte în Europa de Est. Rigorile tranzitiei economice determină mulți bărbați și multe femei să aibă mai multe slujbe. (Cu observația că aceste angajări concomitente între care se numără și activități caracteristice economiei secundare, trebuie contextualizate în raport de "dubla povară" suportată de astăzi dintre ele.)

De aceea, semnificația creșterii somajului și a ocupării forței de muncă în Europa de Est trebuie analizată cu atenție. În acest punct, se impun cîteva considerații despre dinamica forței de muncă. În perioada postbelică, aproximativ 80% dintre femeile de vîrstă între 16 și 54 de ani au fost cuprinse în forța de muncă, cu excepția fostei Iugoslavii, în celelalte țări din Europa de Est, femeile reprezentau cel puțin 50% din totalul forței de muncă. Cu toate acestea, ele ocupau posturile cele mai slab plătite și mai puțin prestigioase. Această situație se menține încă. De asemenea, un număr redus de femei a ocupat posturi de conducere. În general, în sfera serviciilor prezenta feminină era dominantă. În multe din țările din regiune, femeile reprezentau aproximativ 70% din populația ocupată în educație, sănătate și asistență socială. Tot femeile constituiau majoritatea angajaților din comerț, cultură, arte și finanțe. S-ar putea considera această situație ca fiind actualmente avantajoasă, pentru că serviciile și producția de bunuri de consum vor cunoaște o creștere importantă. Deși femeile pot fi angajate în aceste sectoare, este probabil să fie supuse discriminării salariale, datorată, în bună măsură, tocmai "feminizării" forței de muncă din aceste domenii. Conform unui recent raport al Biroului Internațional al Muncii, accesul femeilor pe piața muncii este caracterizat de următoarele tendințe: "diversificarea ocupării pentru femei; creșterea gradului de feminizare al sectoarelor "tradicional" dominate de forța de muncă feminină. Efectul pervers al feminizării constă în dezvoltarea socială a ocupăriilor respective, afectând astfel nu numai nivelul de salarizare, dar și standardele de calificare". Trebuie spus că segmentarea pe verticală a pieței muncii nu este independentă de criteriul de sex ("gender").

Legat de cele de mai sus, as adăuga considerații unui raport din 1992 privind rolul femeii: "numărul locurilor de muncă vacante destinați bărbaților este mai mare decît cel destinat femeilor, ceea ce înseamnă că este mult mai dificil pentru femei să găsească un loc de muncă. Deși ratele de somaj masculin și feminin prezintă valori apropiate, probabilitatea reangajării femeilor este mai mică decît a bărbaților. Oferta de locuri de muncă este în mod frecvent orientată pe criteriul de sex ("gender"). De exemplu, în 1991, în Slovacia, existau 7.563 locuri de muncă disponibile, dar numai 29%, adică 2.193, erau destinate femeilor. Multe societăți mixte nu ascund faptul că preferă ca posturile de manageri să fie ocupate de bărbați, în timp ce femeile sunt considerate a fi foarte bune... recepționiste! În Polonia, în 1991, existau 18 șomeri bărbați pentru fiecare loc de muncă disponibil bărbaților, pentru femei raportul era de 57 la 1. Trebuie subliniat că există diferențe esențiale între modelul ocupării forței de muncă și

cel al somajului și de aceea fiecare dintre ele trebuie studiat cu atenție.

Înainte de a aborda problema somajului ar trebui amintit că femeile sunt implicate în activități de mică întreprindere. Măsura în care femeile se autoangajează, sunt adică și patroni și salariate, ar merită să fie studiată. Desi nu am date despre anvergura activităților de mică întreprindere în care sunt antrenate femei, sursele citate (BIM), sunt sceptice referitor la numărul femeilor în totalul patronilor. Si astă în poseda aptitudinilor lor manageriale dovedite în organizarea menajului și în abilitatea lor de a "jonga" simultan cu mai multe slujbe. Alții sunt mai optimiști. Se estimează că 20% din totalul antreprenorilor particulari din Ungaria sunt femei. În ceea ce privește mica întreprindere, ar fi interesant de comparat nu numai dezvoltarea sectorului privat în fiecare din țările din regiune, dar și practice specifice micii întreprinderi din mediul rural și urban.

Să revenim acum la problema somajului. Mai întii, este bine să stabilim ce înțelegem prin "somaj" vs. "ocuparea forței de muncă", iar datele ar trebui aggregate după sex și sectorul de activitate. Astfel am putea verifica supozitia conform căreia femeile reprezintă o parte importantă a salariaților cu norme de muncă reduse ("part-time employees"). Referitor la somaj, deși, în general, este mai răspîndită printre femei, nu putem deduce că ratele de somaj feminin vor fi în mod constant mai mari față de cele ale somajului masculin. În același timp, nu este foarte probabil ca nivelul de salarizare al femeilor să-l egaleze pe cel al bărbaților. Așa cum se preciza într-un raport din 1991: "salariul mediu al femeilor din estul Europei este mai mic decît cel al bărbaților, indiferent de sectorul economic. Diferența de salarîu este minimă doar în sectoarele de activitate în care forța de muncă este preponderent feminină" (salariul unei femei reprezintă aprox. 78% din salariul unui bărbat). Discrepanțele nu sunt aşa de marcate în cazul muncilor necalificate. Discriminările legate de venit se repercuadă în tot ciclul de viață. În Europa de Est, vîrstă legală de pensionare pentru femei este mai mică decît pentru bărbați. Totuși, nivelul pensiei este determinat de nivelul salariului și de vechime. Deci dacă femeia a avut un salarîu mai mic, atunci și pensia va fi mai mică. Consecințele acestui fapt în condițiile deteriorării puterii de cumpărare și a condițiilor de viață, în general, nu sunt greu de imaginat. □

•(continuare în numărul viitor)

Traducere
Virginia GHEORGHIU
Adaptare și note
Smaranda MEZEI

GAIL KLIGMAN is the Ion Rațiu Visiting Chair of Romanian Studies, Department of Government at Georgetown University. She has done extensive research in Romania. Her first two books were on Romanian culture: *Căluș*, University of Chicago Press, with a forward by Mircea Eliade; and *The Wedding of the Dead*, University of California Press. She is currently writing a third book with Smaranda Mezei, on the political demographic policies and political culture of the former regime.

Reforms, crises and transitions

CEZAR BÎRZEA

A term has recently been given currency to denote a new geopolitical reality: *the countries in transition*. Although the expression usually refers to former communist countries, a closer analysis shows that transition is in fact a *universal historical phenomenon*. All societies, civilizations and nations have, at some point in their development changed their mode of government, property, the division of power, political paradigms and ideas, attitudes and mentalities, social relations and institutions, way of daily life etc. In short, it can be said that every individual, social group or community has been and is perpetually in transition from *one thing to another*.

Furthermore, the flow of life is but a constant succession of changes or transitions: from one age to another, one social status to another, one way of life to another, one occupation to another etc. This has led some authors (Adams, Hayes and Hopson, 1976) to define transition as a *permanent state of discontinuity in personal and communal life*.

Yet, when one speaks of *post-totalitarian transition* and countries which are about to experience it (*"the countries in transition"*), one is thinking of a much more complex phenomenon. It is an historical stage whose duration is impossible to determine at present and which will lead to substantial transformations in every domain: political life, the economy, culture, education, social structures, international relations etc.

This differentiation from the routine transitions of everyday life is insufficient, however. In fact, most countries of the world are at present in various states of transition, so the very term *countries in transition* requires a specific definition. The three following factors are therefore of particular interest to us:

- a. the starting-point or initial state of transition;
- b. the destination or the objectives pursued;
- c. the actual content of transition, i.e. the derived transformations.

In our case, it would seem obvious that the starting-point of transition is totalitarianism, the destination liberal democracy and the necessary transformation the passage to political pluralism and the market economy. This scheme is, however, much too simple to provide answers to all the possible questions. Here are a few examples: Do all totalitarian countries have the same starting-point and are they embarking on transition at the same time? Are the stages, duration, means, strategies and constraints the same for all "countries in transition"? Are these countries condemned to perpetual transition, given that the "point of arrival" will itself not remain constant? Does transition mean only a state of discontinuity and rupture or also a state of stabilization and continuity? Is transition limited to simply transplanting western historical experiences and models to societies with a different social, political and mental configuration? Is the objective "pure" capitalism or rather a variant of western liberalism? Is there a third way which is neither communism nor capitalism, something quite different, a way hitherto unknown in history? What is the actual content of transition: political and economic reform or an amalgam of intersectorial transformations?

In-depth analyses are required in order to answer these questions. Furthermore, a proper understanding of the *education policies of the countries in transition*, which is the principal object of our work, is impossible without these kinds of preliminary analyses. For this reason, before making an analysis of educational reforms in the countries in

transition, we will first discuss the social, political and psychological context of those reforms. Thus the first part of this paper will consist of three chapters. The first chapter will attempt to outline the elements of a *general theory of transition*. The second will deal with the unprecedented historical experience of the *transition from totalitarianism to democracy*, while the third will deal with the heterogeneous casuistry of the "*countries in transition*" from a both unifying and diversifying standpoint.

1. Towards a general theory of transition

"Nothing is more convenient than a good theory", said Kurt Lewin. This assertion seems to apply very well in our case too. Why do we need a theory of transition? There are three possible answers to this question. Firstly, such a theory would help us to understand more fully an unprecedented historical phenomenon that will probably dominate the last years of this century. Secondly, it would enable us to find better solutions for the reforms in countries which are already, or will soon be entering, the phase of post-totalitarian transition. Thirdly, the theory of transition would help the Western world to understand a phenomenon it awaited for a long time but for which it was totally unprepared.

In what follows we will attempt to construct a parallel theory based on four lines of analysis, which are four dimensions of a theory of transition:

- a. the passage from one social and political system to another;
- b. the anomie which accompanies this change;
- c. the historical trend of the transition from communism to capitalism, and
- d. the processes of societal learning which support this change.

1.1. Transition as a transformation of the social and political system

For some people, when the word "transition" refers to a transformation as radical as the passage from dictatorship to democracy it is simply a euphemism. They regard this not as a mere transition but as the reversal of a system.

This idea is very clearly expressed in a metaphor used by Roman Duda, Poland's Deputy Minister of Education, at an international symposium¹, when he said that, in the final analysis, the post-communist countries found themselves in the impossible situation of trying to reconstitute the egg from the omelette.

Indeed, the post-communist transition involves the transformation of a system of government which was operated for more than half a century over a fifth of the earth's surface by a quarter of its population, into its exact ideological, political and economic opposite. This dramatic passage from dictatorship to democracy is becoming far more difficult than it appeared in the euphoria of the astonishingly easy and rapid political changes of 1989. Directly or indirectly, it has influenced all generations, institutions and social groups. We should not be surprised by the fact that, a few years after the official abolition of communism, there persist collectivist mentalities and reflexes, egalitarian utopias and populist attitudes, militancy, collective fear and hatred, unconditional submission of the individual to the providential leader or the ruling party. The former captive countries are, it is true, returning to Europe, but they are weighed down by totalitarian experiences and structures whose residual effects will be felt for a

long time to come.

In order to have a better understanding of the magnitude of the change of paradigm with which the countries of Central and Eastern Europe are faced, we will review the countries of Central and Eastern Europe are faced, we will review the principal differences between *totalitarian society* and its political, economic and social opposite, namely the *open society*. These differences are shown in table¹.

Table 1

THE TOTALITARIAN SOCIETY

1. Collective interests, represented by the infallible *single party*, prevail over individual choices or interests. Being required to defend the conquests of the proletarian revolution and protect the socialist society from the harmful influences of capitalism, the *Party-State* has the right to control the personal lives of individuals or social groups.
2. Legislative, executive and judicial powers are all in the hands of the *Party-State*.
3. The *ruling party*, as the holder of absolute truth, is only legitimate political institution.
4. According to *democratic centralism*, bottom-up criticism may not contravene party discipline or disturb the social order.

5. The means of production belong to the socialist State, which plans and organizes the whole economy in accordance with collective interests and needs. *Centralized socialist planning* is a superior form of economic and social organization.

6. The rights of organization, association and expression are accepted only within the organizations controlled by the Party and the State. *Civil society* is annihilated and suppressed.

7. There is only one "scientific" conception of the world, viz *Marxist-Leninist ideology*, which controls the entire "superstructure": science, art, education, morals, spiritual life.

As the table shows, we are faced with two asymmetrical and mutually incompatible models, one of which is to replace the other in a relatively short period of time. Each of the components

mentioned above presupposes its own reform so that transition in fact means a set of interdependent economic, political and social reforms.

Some of these reforms have already been initiated, others are still in preparation. Most of the countries under discussion started with *constitutional reforms* in order to realize one of the prime objectives of transition, namely the *passage from Party-State to a State governed by the rule of law*. Whether one refers to the "Charter of Fundamental Rights and Freedoms" of Czechoslo-

THE OPEN SOCIETY

1. The State safeguards the individual's political, economic and civic freedoms. *Private enterprise* is the key to economic and social dynamism.
2. Legislative, executive and judicial powers are separate.
3. There is an open, competitive electoral system comprising several different parties.
4. The government cohabits with the opposition, which has the right and the duty to criticize and amend official decisions.
5. Production, trade and consumption are regulated by the of supply and demand, by the *free-market economy*. The State guarantees the individual's right to ownership.
6. Individuals enjoy freedom of expression and association in independent groups, institutions and organizations, even if they are opposed to the government. *Civil society* is actually encouraged by the government.
7. The individual may choose whichever conception of the world which he considers best suited to his aspirations and interests. This conception may be either secular or religious.

vakia (1991), the revised Hungarian Constitution (1989) or the new Constitutions of Romania (1991) and Poland (1991), certain common objectives can be identified: the safeguarding of funda-

in Central and Eastern Europe

mental rights and freedoms; the separation of powers; the establishment of new public authorities; the guaranteeing of political pluralism and private ownership. It is true that these trends differ slightly from one country to another, particularly as regards the mechanism for their implementation (in this connection, see Schwartz's comparative analysis (1991).

Political reforms were also introduced fairly quickly. They concerned particularly the following measures:

- a. the constitution of the first nuclei of *civil society* (non-government organizations, free trades unions, professional associations, consultative groups, alternative sources of information etc.);
- b. the re-establishment of *traditional political institutions* (political parties, government, opposition, parliament);
- c. the organization of the first *free elections* since Yalta.

These objectives were realized in the first year of transition.

The other reforms of transition (*economic reform, social reform, moral reform, educational reform etc.*) are taking place much more slowly³. In some cases, indeed a period of stagnation of reforms can be observed, the aim of the new authorities being *economic stabilization and arresting the deterioration in the quality of life* rather than reforms as such (Tyson, 1991). Most of the countries studied are still in the first phase (Romania, Bulgaria, Slovakia, Albania, the Baltic States), while others (the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia) are at the intersection between stabilization and restructuring.

Let us draw a further comparison relative to this thesis. It concerns the *transition from the Nazi dictatorship to democracy* in post-war Germany. This example was used by Dahrendorf (1991) in his analysis of post-communist transitions. He identified a common phenomenon, namely the time-lag between "eco-

nomic reform and constitutional and political reform. The latter were effected just as quickly as in the post-communist countries (within two or three years), while the "German economic miracle" managed by Ludwig Erhard took place only at the end of the 1950s, with the first effects of monetary reform and the permanent replacement of the "Reichsmark" by a convertible currency, the "Deutschmark".

The same time-lag between reforms is also to be seen in the post-communist countries. We will deal with *educational reforms* and their relationship with the transition reforms in the second part of this study. *Economic reforms* are still at a very early stage, certainly trailing behind constitutional and political reforms. Tyson (1991, pp. 46-47) identifies three possible causes: the immense foreign debt, dependence on energy supplies and a foreign trade structure predominantly directed towards the requirements of a deregulated and uncertain market, that of the former COMECON.

Despite all these strategic delays or zigzags, a programme of economic reform has been instituted in all the post-communist countries, and its broad outlines correspond to the conditions laid down by the International Monetary Fund:

- a. rapid re-balancing of public expenditure, principally by the abolition of subsidies;
- b. liberalisation of prices and lowering of customs barriers;
- c. gradual convertibility of national currencies;
- d. abolition of exchange controls on current payments;
- e. strict monetary policy with high interest rates;
- f. harmonization of production with demand;
- g. creation of new businesses that are more competitive on the international market;

- h. reactivation of traditional markets;
- i. reduction of the foreign debt;
- j. gradual privatisation by: the re-establishment of land ownership; the extension of small-scale privatization, which concerns small- and medium-sized assets and holidays; the beginning of the large-scale privatization of major "socialist" companies by total or partial sale, direct or indirect restitution to former owners, the sale or free distribution of shares, stakes in mixed-economy companies etc.

"iron fist" and the "magic savior" capable of pulling the country out of stagnation and decadence.

In the case of the post-communist transition, we believe that the causes of anomie are:

- a. The elimination of the *overall regulator* (the Party-State and its repressive apparatus), without it being replaced with a self-regulating mechanism: the revolutions merely destroyed or weakened the *coercive machinery* without introducing *participatory machinery in its place*.

b. The destruction of the social pact with the Welfare State which, in return for political and civil allegiance, ensured minimum subsistence to every individual. Without this *tacit guarantee* on the part of the government, without the protective *paternalism* of the all-powerful State, the individual feels exposed and abandoned and faced with an uncertain future. He responds to these real or imaginary threats by aggression, suspicion and general opposition. All this leads to the accentuation of the state of anomie and to the impossibility of achieving a minimum consensus.

c. The absence of *plausible alternatives* and, worse, the prevalence of distrust towards the new order and its institutions. As the gap between expectations and realities, between promises and results, between official rhetoric and immediate observations widens, so the *degree of anomic disorganization* of post-totalitarian society increases. The signs of this anomic disorder are axiological disorientation weakening of social cohesion, nostalgia for the pre-revolutionary order and even surrender of the idea of democracy.

d. The *paradoxical coexistence of old and new structures* employed in parallel, without any political or moral distinction. Thus, without re-assimilating the rules of self-regulation by competition, the individual has assimilated the new rhetoric of liberalism, but he prefers to abide by the old kinds of social relations: he wants freedom, but knows nothing about the new democratic institutions; he aspires to capitalist abundance, but does not want to give up the superficial style of work peculiar to socialism; he asks for economic rights and freedoms, but does not want to be involved in the management of companies; he demands the right to ownership, but without initiating the liberalisation of prices; he demands free elections but, when it comes to it, he does not care who is elected. □

(Extract from the report - Educational Policies in Transition Countries- published by the Council of Europe - Strasbourg, 1993, pp. ...)

NOTE:

1. "Stand der Bildungsreform in Mittel- und Osteuropa", *Loccum*, 20-22 March 1992.
2. According to Dahrendorf (1991, p.98) the adoption of the first post-totalitarian Constitution marks the real beginning of transition or of the "crossing of the wilderness".

3. Although political and constitutional reforms can be brought about within a few months, says Batt (1991, p.75), economic and social reforms require several years, while moral and educational reform take decades. This assessment should be borne in mind for our later discussion of educational reforms.

(continuare în numărul viitor)

CEZAR BIRZEA - born in 1944. Director of the Institute of Educational Sciences (Bucharest). Former UNESCO Expert in Africa and Programme Coordinator at the UNESCO Institute for Education (Hamburg). Author of 17 books on educational policies published in Romania, France, Spain, Italy, Portugal, Canada, Council of Europe and UNESCO.

Internationalism și internaționalizare

CRISTIAN PREDA

*Puține dezvăluiiri
sunt mai iritante decât cele care dau la
iveală paternitatea unor idei.*

Lord Acton

O eroare de gîndire poate îmbrăca forme lingvistice diferite. În particular, problema legăturilor dintre un tip de gîndire și anumite programe politice (ca părți ale discursului referitor la aciunea oamenilor) și cu atât mai stimulativ cu cît ne privește în mod direct.¹ Aș vrea să evoc aici cîțiva din termenii "limbajului nostru otrăvit"², sau mai precis, cîteva erori ale gîndirii politice.

Adeseori limbajul politic românesc seamănă cu cel de dinainte de '89. Unii dintre guvernanti au rămas pe loc. Discursurile lor cuprind însă și termeni niciodată invocați mai înainte, dacă nu era vorba de cele mai "rele lucruri din lume" (adică piata, democrația de tip occidental ori individul). E deci realmente interesant să aflăm dacă acești "noi" termeni ai discursului nu ascuns gîndirea Vechiului Regim.

Tema *internationalismului* juca un rol important în aciunea comunistă. Pe de altă parte, *internationalizarea afacerilor umane* (o caracteristică a modernității) este contrariul autarhiei (politice, economice și culturale) în care români au trăit înainte de '89. Adevarata problemă e însă cea de a ști dacă nu cumva constringerile actuale impuse acestei internationalizări nu provin – în cazul României – tocmai din partea așa-numitei cauze *internationaliste* (adică dacă nu cumva ieșirea din autarie nu e gîndită ca un fel de nou *internationalism*).

Ce e însă *internationalismul*? Voi folosi o definiție de dicționar, care seamănă foarte mult cu frazele ce se pronunțau de obicei la sfîrșitul plenarelor de partid (semen că nici dicționarele nu au scăpat de teroarea ideologică): *internationalism*: solidaritate, cooperare între națiuni, popoare, tări egale în drepturi, pe baza unor interese și vederi comune, în scopul sprijinului reciproc al dezvoltării relațiilor politice și economice, al progresului și păcii; *internationalism proletar*: unul dintre principiile fundamentale ale marxism-leninismului, care exprimă unitatea și solidaritatea de clasă, *internatională* a oamenilor muncii din toate tările în lupta împotriva exploatarii și asupririi, pentru înălțarea capitalismului și construirea socialismului și comunismului".³

Cele două sensuri evocă, fiecare, existența unui *principiu* și justifică un *scop*. Voi încerca să analizez cea de-a două definiție, recurgînd însă și la cea mai generală (care lămurește enuntul despre *internationalism proletar*). Nu trebuie uitat că e vorba de judecăți referitoare la aciunea umană. Aparent, nimic din ceea ce e cuprins în enunturile de mai sus nu mai poate fi regăsit în aciunea politică din România.

Eroarea scientistă

E vorba deci de *unul dintre principiile fundamentale ale marxism-leninismului* sau – așa cum o indică prima definiție – de *baza unor interese și vederi comune*.

De bună seamă, marxism-leninismul (ca fundamente teoretice, determinînd interesele și vederile comune) e astăzi repudiat. Putini indivizi mai sunt dispuși să se reclame de la el. Însă dincolo de acest

The author emphasizes the errors of three principles integrated into the political action: the scientific error (based on the idea that society could be built on a unique doctrine); the tribalistic error (based on the assumption that people's solidarity within an open society could be obtained as a consequence of a decree); the historian-constructivist error (based on the idea the law of the progress gives to the government the right to make vigorous plans). We meet those errors both in the internationalist movements and in the process of internationalization of world policy. Individuals within communities, not activists of internationalism are called to confront their wishes, ideas, knowledge when it comes the moment of deciding political options.

refuz formal, rămîn: a) credința că o știință poate determina interesele și vederile comune ale societății, și b) ideea că doar beneficiind de acest suport științific, oamenii vor fi fericiți. Iată ce numesc *eroarea scientistă*. În legătură cu punctul a), se vorbește cam în felul următor: situația noastră de azi e cu totul inedită, căci dacă știm deja cum ajunge o societate totalitară, nu știm încă în ce fel o putem scoate din încurcătură, pentru a o reintegra în modernitate. Doar spiritele totalitare mai cred că o știință nouă ar putea rezuma interesele și vederile comune ale oamenilor, pentru a le împrumuta apoi cunoștințele necesare integrării în lumea modernă (și nu, precum altădată, suflul capabil să o revoluționeze). De aici rezultă toate formele de planism. De fapt, succesul unei asemenea aciuni ar fi realmente ceva revoluționar în istorie, căci modernitatea nu a fost planificată științific. Ea nu e rezultatul gîndirii lui Adam Smith sau a lui J.M. Keynes. E adevarat că anumite idei ale lui Smith sau, dimpotrivă, ale lui Keynes, s-au regăsit în aciunea individualiștilor sau a guvernelor dintr-o tără sau alta.⁴ Dar astă nu înseamnă că aciunea în cauză (a individului sau a guvernului) a plecat de la calculul conștient-științific al intereseelor și vederilor tuturor oamenilor.

bilă.⁵ Cunoașterea este realmente dispersată în interiorul unei societăți, ea nu mai poate fi reunită în limitele unei Științe Eficace a Omului. Formularea unei teorii a aciunilor dezirabile, plecînd de la această dispersie a cunoștințelor e chiar o serioasă provocare pentru un spirit luminat.⁶

Fericirea celorlalți nu poate fi deci condiționată de reunirea tuturor speciaștilor în științe sociale, pentru a zâmbi un substitut pentru marxism. Fericirea va fi dobîndită mai degrabă atunci când fiecare va fi lăsat liber să își utilizeze cunoștințele. Solicitarea unui guvern autoritar e justificată de invocarea acestei ipotetice științe unice, căci nimic nu e mai normal decât să reclami pentru o guvernare omniscientă (singura cu un asemenea statut) creșterea puterii sale de a-și încarna știința în atribuirea fericirii.⁷

Azi nu avem nevoie de o știință care să ne înfățișeze interesele și vederile comune, pentru a ne detalia apoi parcursurile individuale căci: a) modernitatea pe care o sperăm nu reprezintă o încarnare a unei asemenea științe, și b) o asemenea știință unică nu e de fapt posibilă. A participa la afacerile lumii moderne nu înseamnă a planifica științific afacerile tuturor, ci a lăsa liberă oricare "cale a fericirii", ea-însăși în temeiul pe o cunoaștere

Azi, nimeni nu mai cheamă la solidaritatea proletară. Ceea ce se cere e mai degrabă – dacă îmi e îngăduită o asemenea expresie – "solidaritatea întreprinzătorilor din toate țările", primii vizati fiind desigur investitorii potențiali și banchierii. Această exortare seamănă însă foarte mult cu o cerere de reparatie. În România de pildă, se crede adeseori că "Occidentul ne-a vîndut acum 45 de ani și acum el trebuie să compenseze această trădare prin ajutorul finanțier sau în orice caz prin investiții dezinteresate". În ciuda vulgarității rationamentului, concetențenii nostri l-au întors pe toate fețele: s-a ajuns astfel la reacții de felul "nu ne vindem țara!" sau "cum să îi lăsăm pe capitaliști să «scoată» dolari din trupul său al țării, udat cu singele măreților înaintași".

Recent-reclamată solidaritate internațională nu e străină de puseurile naționale. E vorba de *eroarea tribală*, de nostalgia pentru *solidaritatea decretată* și caracterizată de altruism. Accentele aparent diferite, mergînd de la exaltarea tradiției străbune la denunțarea impurității Occidentului, au aceeași inspirație: visul unei societăți închise/tribale.

Semnificația erorii *tribale* reiese din analizele unui context particular. Solidaritatea are și o "folosință internă", căci ea e reclamată în numele salvării națiunii. Aici își face apariția o metaforă medicală: societatea e considerată "bolnavă", iar medicamentul recomandat e un decret care are drept obiect solidaritatea pacienților.¹⁰ Acești pacienți ar trebui să se pună de acord asupra unei reforme morale, adică asupra valorilor asumate de ei și mai apoi să decreteze rezultatul deliberării făcute. Oare așa ceva e posibil în societatea modernă?

Solidaritatea altruistă e o valoare esențială a unei societăți închise / tribale: într-un asemenea cadru se ajunge în mod efectiv la o înțelegere privind scopurile și valorile asumate de către toți membrii comunității. Ea este eficace tocmai pentru că aici (și doar aici) pot fi reunite toate cunoștințele utile pentru buna desfășurare a afacerilor grupului; prin urmare, în cadrul micilor comunități există posibilitatea selecționării conștiente și colective a valorilor eficace, și deci a unui decret referitor la morala ce trebuie urmată (acest rol revenind inteleptilor); în mod logic, non-altruistii vor fi predepești tocmai pentru că ei vor să scape logicii grupului, contînd în schimb pe propria voîntă.¹¹

Societatea deschisă (sau-marcă Asociație¹²) cere un alt tip de solidaritate: nu cea rezultată dintr-un decret al intelectualilor virtuoși, ci cea – mai fragilă, e adevarat – dobîndită prin ajustări mutuale (în primul rînd de tip concurențial) ale diferenților actori ce urmăresc scopuri, dispon de talente și se reclamă de la valori diferențiate. E vorba în mod esențial de o solidaritate ce rezultă *în mod spontan* (și nu în urma unui decret) din intersectarea diferențelor voîntă interesate.¹³ A vrea să supui o mare comunitate logicii unui trib înseamnă finalmente a vrea să regăsești pretutindeni valori în legătură cu care acordul nu e posibil sau nu mai e necesar.¹⁴ Calea modernității (sau, altfel zis, a societății deschise) pare a avea nevoie nu de respectul pentru scopuri/valori, ci de o înțelegere în legătură cu mijloacele ce pot fi utilizate pentru a atinge anumite scopuri sau pentru a nu trăda valorile asociate în mod individual acestor scopuri. Trebuie de asemenea spus că în Marea Asociație, solidaritatea nu e punc-

Reședinta Tarului la Izmailovo – gravură sec. 18

nilor pentru a le indica apoi în detaliu ce trebuie să facă fiecare.⁵

Punctul b) reprezintă o eroare evidentă: fericirea nu e nicidem consecința imediată a unei științe unice detaliate de fiecare individ, așa cum nici modernitatea nu e încarnarea acestei ipoteze științe în fiecare aciune. Modernitatea poate fi mai degrabă descrisă ca o sumă a aciunilor individuale sustinute de cunoașteri diverse și imposibil de reunit într-un corp unic. Azi, putem vorbi același limbaj, dar astă nu înseamnă că avem/pot avea aceleasi cunoștințe/interese sau aceleasi vederi despre aciunea dezira-

re individuală, singura legitimă.

Eroarea tribală

Principiul ideologiei marxist-leniniste trebuia să exprime un sentiment, și anume *unitatea și solidaritatea de clasă, internațională a oamenilor muncii din toate țările* sau – vezi prima definiție – *solidaritatea și cooperarea între națiuni, popoare, tări egale în drepturi*. La drept vorbind, decisivă era iluzoria solidaritate proletară, și nu egalitatea în drepturi a popoarelor.

tul de plecare necesar al unei acțiuni concertate, ea putindu-se revela și la sfîrșitul acțiunii, ca unul dintre rezultate.¹⁵

În general, a invoca azi solidaritatea tuturor înseamnă a ignora tipul de cooperare modernă: în societatea modernă nu se mai poate colabora în chip eficace dacă le cerem celorlalți să fie înainte de toate alții (căci, mai devreme sau mai târziu, vom resimți realele provocate de un cadru închis) sau – cu atât mai puțin – dacă le cerem să se supună decretelor noastre morale (căci e mult mai ușor să ne înțelegem în chip tacit asupra mijloacelor, neutre în raport cu scopurile noastre – ale noastre și ale celorlalți). Întrajutorarea nu poate constitui obiectul unui decret și nici nu e eficace atunci cînd se depășesc granitele tribului.

Eroarea istoricist-constructivistă.

Ultimul element al definiției e și cel mai interesant: scopul internaționalismului, adevăratul său conținut este *sprijinul reciproc al dezvoltării relațiilor politice și economice, al progresului și păcii* sau, mai precis, *lupta împotriva exploatarii și asupririi, pentru înălțarea capitalismului și construirea socialismului și comunismului*. Se observă cu ușurință că progresul e asociat înălțării unui sistem (cel capitalist), iar construcția nouului sistem (cel socialist) e văzută ca o luptă, ca un conflict capabil să aducă, la sfîrșit, pacea. Tot ceea ce sustine bizearele asociației logice e credința istoricistă în ineluctabilitatea comunismului. Pe acest fond istoricist, se desenează o pretensiune constructivistă: cea a unei voîntă "feriale", capabile să zidească o societate.

Azi, credința istoricistă în ineluctabilitatea socialismului/comunismului a fost înlocuită¹⁶ de predicia apariției societății libere. Dacă ieri se credea că socialismul e inevitabil, azi, cei ce cred încă în "legea istoriei" prezic necesara apariție a societății libere, adică a schimburilor reglate pe piață (expresia economică a respectivei societăți), a regimului de tip democratic (expresia ei politică) și a individualismului (expresia ei psihologică). Vulgaritatea convinerilor de acest tip apare atunci cînd se afirmă că Estul Europei va fi mîine în mod necesar un alt Vest, ceea ce ar mai rămîne de făcut fiind "ușurarea nașterii acestei noi ordini" (cum zicea Marx à propos de ordinea recent acceptată ca tragică).

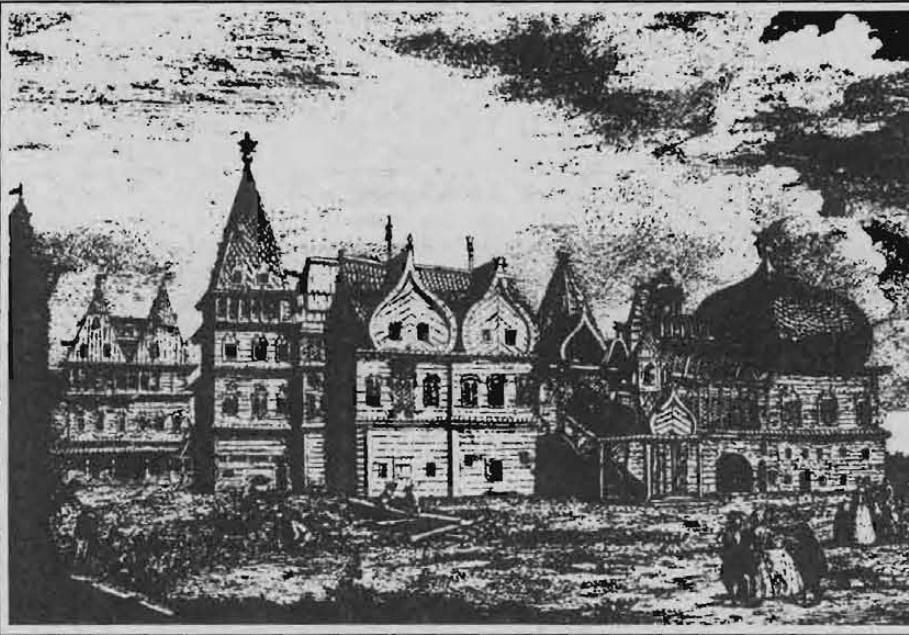
Privind însă mai atent, se constată că economia de piață și regimul democratic sunt adesea confundate (să fie oare vorba de vechea obsesie a identificării economiei și politicii?), iar individualismul e respins căci e echivalent cu egoismul.¹⁷ Eroarea constructivistă, justificată (parțial) de scientism conduce mai întîi la ideea că economia de piață poate și trebuie să fie planificată: acesta e un nonsens, căci piață nu poate fi identificată cu un obiectiv al unui plan cincinal. Așa e însă ea concepută de către toti cei ce imaginează strategii guvernamentale pentru a o "impiedica"/"instaura"¹⁸ etc., sau de către cei ce propun românilor diferite "modele" (japonez, suedez, german), ca și cum s-ar putea sconta pe acceptarea fideliă a instituțiilor ce regleză economiciile cu pricina. În legătură cu această ultimă cheștiune, trebuie remarcat că vederile indivizilor sunt ignorate (ca nesemnificative) tocmai atunci cînd ele ar putea avea un rol: căci instituțiile nu sunt creații ale unui guvern, ci rezultă mai degrabă din optiunile indivizilor dispusi să se pună de acord pentru a recurge la anumite mijloace în colaborarea lor pe "piele" (în sens larg).

Nici o piață nu poate fi construită în mod conștient: nu avem puterea de a edifica o ordine spontană. În consecință, nu suntem îndreptăti să sperăm că "pacea" și "progresul" vor apărea ca urmare a spunerii în fața exigentelor autoritare incarnate în creațiile instituționale propuse că "modele". Ordinea veritabilă e zămis-

lită de libertate, nu de autoritate. Din nefericire pentru toate secolele de planiști și de progresiști, e încă imposibil să îi forțezi pe ceilalți să fie liberi și, cu atât mai mult, să le ceri o "supunere constructivă".

O două consecință a constructivismului (fondat pe credința istoricistă) e ideea că democrația poate fi predată. Se crede astfel că ea ar putea rezulta dintr-un soi de *educație politică* datorată celor antrenați în jocul politic efectiv. Ceea ce frappează, în acest context, nu e faptul că expresia "educație politică" reamintește

pună de o doctrină unică, în stare să o îndrepte către o soartă mai bună), *eroarea tribală* (ideea că solidaritatea a oamenilor ce alcătuiesc o societate deschisă poate fi decretată și că ea va fi eficace dacă acest decret e respectat cu strictete) și *eroarea istoricisto-constructivistă* (ideea că există o lege a istoriei și că fiecare națiune e împinsă în chip inevitabil către progres, guvernul trebuind să facă planul minuțios al acestei avansări) constituie trei proaste principii pentru acțiunea politică. Nu cred că după eșecul lor astăzi de tragic în cazul societăților totalitare,

Palatul din Kolomenskoye – gravură sec. 17

îndoctrinarea de dinainte de '89 sau că politicienii își mărturisesc cu candoare incultura politică ori că actele lor le vădesc inabilitatea democratică. Faptul cel mai grav e acela că e relativă o veche iluzie: cea a unui cetățean care e cresut mai curînd incapabil să aibă o idee corectă, fiind considerat în schimb suficient de subtil pentru a distinge între "mesajul educativ" și discursul interesat al politicianului. Legăturile cu iluzia scientistă sunt evidente atunci cînd se acreditează ideea că edificarea noii societăți (de data aceasta, a celei libere) ar putea fi urmarea fericită a unei doctrine despre democrație. E adevărat că într-un sistem democratic, cetățenii trebuie să cunoască cîte ceva despre alegeri, despre practicile guvernului ori despre fiscalitate. Dar nimic din toate acestea nu justifică ideea unei subtile științe a democraticei transmisibile ca atare fiecarui cetățean în parte.¹⁹ Democrația modernă nu e o sofocare; disprețul pentru opinile ordinare trebuie să cedeze în fața respectului pentru valorile individuale.

O treia consecință a iluziei istoricist-constructiviste are ca obiect tocmai individualismul, adică latura psihologică a unei societăți libere. Se mai crede, din nefericire, că "dezvoltarea relațiilor politice și economice" poate fi rezultatul unor mari forte sociale (sau al acțiunii imaginante de către indivizi concreți). Nu am înțîlnit prea mulți indivizi dispusi să creadă că un acord guvernamental oarecare se poate dovedi infinit mai puțin important pentru soarta lor decât un dialog personal cu cineva intelligent. Rolul intelectualilor (adevărați specialiști ai dialogului) în dobândirea fericirii semeniilor lor nu trebuie exagerat. Capacitatea de a înțelege rolul ideilor noi poate influența înainte de orice propria noastră soartă și nu soarta celorlalți. A-i respecta pe indivizi înseamnă probabil înainte de toate a înțelege ideile ce au puterea să ne poarte, pe fiecare dintre noi, pe drumul fericirii.²⁰ Piață, regimul democratic și individualismul sunt efectiv semnele modernității. Nu le vom dobîndi însă dacă ne vom considera *predestinați* să le încarnăm (datorită unei legi a istoriei), să le impunem altora (printr-un plan ce urmează unei iluminări) sau să le primim de la altii (prin acțiune "socială").

Rezumînd, aș spune că eroarea istoricistă (ideea că o societate trebuie să dis-

poate părea ridicol să mai interpretezi azi problemă autoritatii (a ordinului și a supunerii) cu ajutorul metaforei (platoniciene) medicale. Dar aşa se întâmplă. Trebuie de asemenea semnalat faptul că o altă metaforă, cea pedagogică, se suprapune celei medicale. Paradigma pedagogică nu e, din păcate, invocată (ca la Aristotel) în vederea unei abordări preliminare a autoritatii politice (cu ajutorul noțiunii de "căutare a binelui celorlalți"), ci pur și simplu pentru a sugera că democrația poate fi învățată (vezi mai jos).

11. Am evitat să introduc termenul de "bine comun". Esențial e faptul că în societatea închisă, cadrul restrîns îngăduie descoperirea cunoașterilor/scopurilor/valorilor utile și că o cooperare în numele "binelui comun", e aici realmente eficace pe baza unui decret al autoritatii înțelepte. Hayek, în al doilea volum din *Law, legislation and liberty*, ca și în ultima sa lucrare, *The Fatal Conceit* a exprimat mai bine decât oricine altcineva cele cîteva idei rezumate aici.

12. Utilizez termenul *desocietate deschisă* în sensul lui Popper și Hayek. Expressia echivalentă de *Mare Asociație* aparține lui W. Lippmann.

13. Nu poate fi dezvoltată aici întreaga serie de opozitii ce caracterizează cele două tipuri de societate; se pot totuși meniona următoarele: cunoaștere unificată/cunoaștere/dispersată, interes comun/interese proprii, colectiv/individual, înțelegere asupra mijloacelor, relații personale/relații impersonale, ordine dirijată/ordine spontană.

14. Un exemplu vulgar: nu e nevoie să fii ortodox ca să produci programe de calculator. În consecință, nu vei condiționa o colaborare legată de fabricarea programelor de calculator de acceptarea solidarității cu ortodocșii care vor utiliza respectivele programe.

15. Cel mai bun teoretician al acestei cheștiuni rămîne, în mod incontestabil, Ludwig von Mises (vezi *Human Action*).

16. Nu tratez aici formele pesimiste ale istoricismului, ci doar o variantă optimistă, care crede că integrarea românilor în lumea modernă este inevitabilă.

17. Trimit aici la analiza făcută de către Popper în *Societatea deschisă și inamicii săi*, mai ales la paginile în care el tratează opozitii colectivism/individualism și altruism/egoism (vezi cap. 6 din primul volum).

18. În legătură cu ideea lui Lippmann despre puterea guvernărilor, nu mă pot abține să nu citez aici vechile cuvinte ale lui Burke: "de-a lungul vietii, am cunoscut oameni mari și am colaborat cu ei în măsură posibilităților mele; n-am însă știință despre vreun plan care să nu fi fost modificat grație observațiilor unor oameni a căror inteligență era totuși cu mult inferioară celei a inițiatorului planului cu mult inferioră celei a inițiatorului planului cu pricina". Din nefericire, toți partizanii planului ignoră vorbele lui Burke. Michael Polanyi a scris la rîndul său pagini admirabile despre această cheștiune (vezi trad. fr. a cărții sale *La logique de la liberté*, PUF, 1989).

19. Căci vor exista întotdeauna oameni incapabili să înțeleagă acest punct de vedere unic sau care să îl se opună. Indiferență constituie și ei o categorie, tot mai importantă în zilele noastre.

20. Isaiah Berlin își termină eseul său despre "Două concepții ale libertății" astfel: "dorința de a fi sigur că valorile noastre sunt eterne și să la adăpost de orice vicisitudini, într-o lume celestă obiectivă, traduce fără îndoială o nostalgie pentru certitudinile copilăriei ori pentru valorile absolute ale trecutului nostru de oameni primitivi. «A recunoaște validitatea relativă a proprietăților convingerii – spunea un admirabil scriitor contemporan – și totuși a le apăra cu hotărîre și ceea ce îl distinge pe omul civilizat de un barbar.» A cere mai mult decât astăzi și semnul unei nevoi metafizice pe cît de profunde, pe atât de incuabile; a-i îngădui însă să ne guverneze viațile e semnul unei imaturități morale și politice tot atât de profunde, dar mult mai periculoase" (vezi trad. fr. *Eloge de la liberté*, Calmann-Levy, "Agora", 1990, p. 218).

21. Vezi von Mises, *L'action humaine* (PUF, 1985, pp. 16-20, 98-103).

NOTE:

1. Cred în primul politician, în sensul pe care îl dădea acestei expresii Raymond Aron în conferința sa "De la politique" (vezi *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, "Essais", 1985, pp. 22-35).

2. Așa cum zicea Fr. Aug. von Hayek (vezi *La présomption fatale*, trad. fr. PUF, 1993, pp. 147-164).

3. Florin Marcu, Constant Maneca – *Dictionar de neologisme*, ed. a III-a, Editura Academiei RSR, 1986, p. 582.

4. E adevărat că textele lui Keynes au accente prescriptive mai pronunțate decât cele ale lui Smith, dar astăzi nu schimbă problema.

5. Cu atât mai puțin să ar putea spune că indivizii au detaliat această cunoaștere unică.

6. Așa cum zicea Ralf Dahrendorf recent (vezi traducerea cărții sale *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, Humanitas, 1993, p. 14). De fapt, Dahrendorf reia aici o idee a lui André Fontaine.

7. Observațiile mele presupun acceptarea legitimității oricărei cunoașteri individuale și deci a oricărei acțiuni a unui individ.

8. Aici apare dificila problemă a apariției instituțiilor eficiente pentru o comunitate. A-naliza acestei cheștiuni nu poate evita distincții informații factuale/teoretice, acceptare tacită/explicită a regulilor.

9. Trimit aici la un pasaj din carteia lui Walter Lippmann, *The Good Society*, în care autorul încerca să desacralizeze guvernarea. Vezi trad. fr. *La cité libre*, Medicis, 1938, pp. 45-52. Ideea principală a lui Lippmann era că nu ar trebui să uităm că "guvernantul e o ființă umană condamnată să fie parțială".

CRISTIAN PREDA - born in 1966. He graduated at the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. He teaches Political Science at the Faculty of Human Sciences, University of Bucharest, and currently he has a scholarship at the University of Paris, France.

Scurtă critică neterminată a marxism-leninismului

ISTVAN BIBO

I. O clarificare a conceptelor

Anumite adevăruri teoretice despre societate și stat, care pînă mai ieri nu puteau fi aduse acasă protagoniștilor obsesivi ai unei ideologii "atoțcunoșcătoare" nici chiar cu argumentele cele mai disperate și mai pedante, pot fi susținute deschis, fără mult zgomot. Acest lucru poate fi posibil datorită revoluției triumfătoare a poporului înarmat al Ungariei. Revoluția a învins ultima încercare sin-geroasă de a se agăta de putere a unui despotism conștient de înfringerea sa.

Cîteva dintre aceste adevăruri (sînt):

1. *Condamnarea stalinismului nu este suficientă în sine*. Nu se va înregistra nici un progres dacă sistemul de gîndire stalinist, restrictiv și dependent, va fi respins, în timp ce infailibilitatea lui Marx și a lui Lenin va fi susținută și folositoare drept bază a noului proces de dezvoltare. Este adevărat că Lenin ar fi fost îngrozit de ceea ce a făcut Stalin, cum Marx ar fi fost îngrozit de ceea ce a făcut Lenin. Sîi cu toate acestea, leninismul și partidul creat după imaginea lui, s-au instituit ca sistem privilegiat de constrângere, machiavellian. Consecinta logică a fost cultul luptei de clasă și a violenței revoluționare autoperpetuate, cult care este esențial marxismului. Stalinismul a adus opresiunea totalitară și sistemul de teroare, iar acestea au distrus complet valoarele etice ale partidului. Lucru ce este consecința logică a exclusivității conducerii partidului, așa cum fusese ea stabilită de Lenin. Tocmai de aceea întreaga construcție ideologică a marxism-leninismului trebuie pusă sub semnul întrebării.

2. *Filosofia marxism-leninismului*, în ciuda mult-discutatului lui antiidealism și realism, este o variantă de cea mai proastă calitate a filosofiei idealiste. Ea observă faptele doar în măsura în care acestea corespund stereotipurilor sale. Punctul său de plecare a fost unul dintre sistemele cele mai remarcabile ale filosofiei idealiste germane, metoda dialectică împrumutată din Hegel. Contra celor ce se spun, Marx nu a preluat-o direct, ci a răstălmăcit-o. După Hegel, dialectica există în domeniul gîndirii și al spiritului, unde este adevărat că fiecare teză a necesității să creezează propria antiteză sau că una nu există fără cealaltă. Marx a transferat-o în domeniul lumii reale, acolo unde există cel puțin tot atât de nuante și tranzitii fluide, ca și deosebiri clare și unde nimic niciodată nu se transformă în propria sa sinteză. Acest lucru se aplică și mult citatului concept al schimbărilor cantitative care sunt transformate, prin cumulare, într-o schimbare calitativă, deoarece, în definitiv, ideea "antitezei" este tipică produsului și capăciilor sale, oferind o viziune distorsionată, sterilă atunci când este aplicată fenomenelor naturale. De fapt, unica funcție a modelului dialectic a fost aceea de a furniza analogii filosofice unei ideologii a luptei neconditionate, crude, inevitabile, pe viață și pe moarte. În realitate, aceste analogii sunt lipsite de conținut și valoare.

Printre altele, este caracteristic expozițiilor marxiști ai filosofiei-faptul că ei fac uz extensiv de anumite tipuri de imagine, a căror funcție este abordarea realității nu prin definirea și punerea ei în discuție, ci prin folosirea analogiilor. Simple imagini de acest fel sunt concepții de "bază" sau "suprastructură" sau de "veriga cea mai slabă a lanțului".

3. *Materialismul istoric* este teoria marxist-leninistă despre societate. Ea tratează modul de producție ca determinant decisiv al întregii dezvoltări istorice și acesta este unul dintre motivele principale ale impasului în care se află Marx însuși. Nimeni nu va nega desigur că o-

Between October 27-29, 1956, during the Hungarian Revolution, Istvan Bibo wrote the following essay, actually highlighting the necessary political concepts for a post-revolutionary society long-desired in Hungary. Unfortunately, the text remained unaccomplished in its essential part – about social organization – maybe because history was in such a hurry for Bibo, as a Secretary of State in Imre Nagy's Government. As Soviet troops attacked, Bibo stayed for two days inside the Parliament in order to represent the continuity of Imre Nagy's Government; in the meanwhile he broadcasted a memorandum asking for the retreat of the invading troops. Sentenced for a life imprisonment, he was released in the '60, but without the right to publish. This text – found untitled between his manuscripts – was first published in the third volume of Bibo Istvan ossezegyuitott munkay, Berna, 1983 and was translated in English for Cross Currents magazine.

menirea trebuie să aibă mai întîi hrana cu care să întrețină viața înainte de a se ocupa de alte activități mai nobile. Dar odată depășit acest truism – și marxism-leninismul se consideră în mod natural ca fiind mai profund – nu există nimic care să demonstreze că modul în care lucrurile sănătate produse este mai hotăritor decît alte tehnici, ca tehnica războiului sau tehnica organizării societăților, ca să nu mai vorbim de ideile psihologiei și socio-psihologiei, ca dorința de putere, de glorie sau libertate. Dincolo de toate acestea se află factori mult mai complexi, ca religia, sistemul legal sau structurile constituționale, care s-au dovedit decisivi în diferite momente și locuri. Ne putem întreba pentru ce un gînditor de altfel perceptiv ca Marx sustine o viziune restrictivă asupra istoriei, care duce doar la constrîngere intelectuală. S-ar părea că din două motive.

Unul ar fi faptul că factorii economici s-au dovedit a fi hotăritori în Europa exact în timpul său de-a lungul unui întreg secol. Nu existase și nu va mai exista un precedent pentru acest lucru. Conditia lui a fost apariția statului liberal, care a distrus puterea monarhilor și, ca niciodată pînă atunci și după, a restrîns puterea regulațoare a statului la nivelul unei arii limitate. În acest spațiu liber, factorii economici păreau a fi singuri puternici, de parcă ar fi avut rădăcini mult mai adînci și o axă istorică mult mai lungă.

Celălalt motiv a fost de ordin psihologic. Viziunea materialistă despre istorie era extrem de utilă pentru scandalizarea sustinătorilor viziunii tradiționale, moraliste despre istorie, care servise justificării respectului față de statul istoric și clasele conducătoare. A fost un instrument ideal pentru o clarificare să sfârșească a conturilor, iar Marx nu a omul care să nu folosească o astfel de ocazie. Insuficiența viziunii materialiste despre istorie este astăzi un loc comun. Este suficient să ne referim la Uniunea Sovietică a ultimelor decenii. Știm acum că aceste decenii au fost un purgatoriu, nu pentru că forțele de producție sovietice creaseră stalinismul, ci pentru că lui Stalin îi plăcea să fie adulat și că suferă de mania persecuției. De atunci, principalul centru al infailibilității Moscovei a furnizat el însuși mijloacele prin care se pot recunoaște imediat acțiunile umane între factorii hotărători ai istoriei.

4. Oricum, perspectivele restrînse filosofice, sociale și istorice ale marxism-leninismului trebuie să fie evaluate independent de scopurile sociale și politice pe care marxism-leninismul, cu perspectivele sale filosofice și sociale specifice, caută să le sustină în orice condiții. Telul ultim al luptei sociale și politice propagată de marxism-leninism este libertatea și liberarea omului de sub dominiația naturii, muncii și a societății. Nu poate exista nici o îndoială în ceea ce privește validitatea acestui tel sau a unui progres posibil înspre atingerea lui. Ceea ce punem în discuție, așa cum se sugerează mai înainte, este sistemul de idei pe care marxism-leninismul îl-a clădit în jurul lui, pentru că acesta îndeplinește și nu aproape de tel. A fost caracterizat de cultul

violentei, de perpetuarea dictaturii și, în general, de dominația neîngrădită a punctelor de vedere eliberate de orice inhibiții morale. În ceea ce privește instituțiile sale politice, nu există nici o diferență esențială între stalinism și fascism, cu deosebirea că fascismul a avut astăzi telură cît și metode inumane – anularea totală a individului și subordonarea sa intereselor reale sau presupuse ale unei comunități sau alteia. Tocmai această diferență de valori a fost cauza agitației intelectuale în rîndul generației mai tineri crescute sub marxism-leninism – lucru de neconcepț în cazul fascismului. Agitația a fost generată de contradicția intolerabilă între telurile declarate ale marxism-leninismului și instituțiile fundamentale false utilizate pentru atingerea lor. De aceea, mai presus de orice, este fals că scopul scuză sau justifică mijloacele. Există o falsitate inherentă în orice program de acțiuni care se sprijină de "cruzime", "folosirea tuturor mijloacelor" "cu orice pret" pentru atingerea scopurilor sale. Metodele imorale degradăază telurile înăltătoare.

5. *Violenta* și toate manifestările sale – constrîngerea impusă de stat, lupta personală pe viață și pe moarte, revoluția, războiul – toate săi au originea în frică, iar frica dă naștere urii și dorinței de putere. În nici un mod nu poate fi violentă un scop în sine sau o valoare autonomă; prin chiar natura sa ea este pur și simplu dăunătoare. Toate ideologiile sunt de fapt maligne atunci cînd ajung să primească orice formă de violență, aplicarea sa, lupta pe viață și pe moarte, lupta de clasă, lupta înarmată a întregului popor ca scopuri în sine sau ca avînd o valoare autonomă, ca înțeles propriu istoriei sau ca singura cale posibilă a dezvoltării istorice. Același lucru se aplică și atunci cînd pe această bază ideologiile glorifică violența, dușmania de moarte a oponenților, anihilarea lui sau dorința de a călca în picioare tot ce stă în calea obținerii puterii. Aplicarea oricărei forme de violență, chiar dacă prin aceasta problema se rezolvă, este întotdeauna soluția cea mai nefericită.

Cu alte cuvinte, există întotdeauna o soluție mai bună, așa încât valoarea violenței este relativă. Deși este de preferat să continuă lupta decât să rămîne într-o situație contrară demnității, lupta pe viață și pe moarte nu ar trebui să aibă ca rezultat ovații iraționale, ci o analiză serioasă a modului în care s-a ajuns la ea, pentru că noi sau ceilalți sau noi și ceilalți împreună nu am putut găsi o soluție mai bună. Evoluția de pînă acum a omenirii a arătat cum diversele forme de violență, contrar aşteptărilor, pot fi suprimate treptat; glorificarea luptei mortale, chiar numind-o luptă finală, este retrogradă și inumană.

6. *Revoluțile*, la fel, nu pot fi unsor prin ele însele. O revoluție permanentă este lipsită de sens. Singura rațiune a începerii unei revoluții în numele libertății este faptul că, în lipsa a ceva mai bun, ea poate răsurna într-un moment de violență o structură de putere care a încetat să mai servească vreun scop, care este atât de lipsită de încredere populară încât, după violență revoluționară, nu se

va mai putea niciodată restaura. Oricum, o revoluție ajunge să fie total lipsită de sens dacă este continuată dintr-o prea mare încredere în momentul său de violență, dacă începe să își impună într-un mod arbitrar ideile asupra unei populații nepregătite încă să le accepte și astfel încât să poate susține aceste idei doar prin perpetuarea violenței. Ea înseamnă atunci nu mai multă, ci mai puțină libertate și justifică retroactiv structura anacronică a puterii pe care a înlăturat-o. În cazuri nefericite, ea poate duce chiar la o restaurație. O revoluție poate fi triumfătoare doar dacă evită această capcană.

În lumina celor de mai sus, (putem spune că) revoluția franceză a fost un eveniment extraordinar de semnificativ, dar unul care încă din fazele timpurii nu a mai putut fi controlat. Ea și-a terorizat adversarii fără rost și a culminat din nefericire într-o dictatură contrarevoluționară. Revoluția bolșevică, care a debutat cu dictatura, intensificând-o la extrem, au fost revoluții care și-au pierdut scopul și care au discreditat cauza libertății. În chiar acest moment, dacă noi, unguri, nu cădem în euforia violenței, avem posibilitatea de a duce la un rezultat triușator prima revoluție pozitivă a secolului douăzeci.

7. *Lupta de clasă* nu poate fi înțeleasul ultim și măsura etică a istoriei. Ea este doar o legătură cauzală între multe altele. Teza conform căreia istoria este istoria luptelor de clasă este o vorbă goală care nu are mai multă valoare decât opusul său după care istoria este istoria compromisurilor. Într-o analiză ultimă, există exemple care confirmă ambele propoziții, dar acest lucru nu o face pe una mai adevărată decât alta.

Lupta de clasă nu este înțelesul intern, ci doar unul dintre factorii externi ai proceselor majore ale istoriei. Aceasta înseamnă doar că în decursul istoriei o clasă sau altă simte mai acut intoleranța unei situații date și tot cîte poate să facă este să accelereze ritmul schimbărilor necesare. Caracterul inuman al capitalismului a fost cel mai bine sesizat comparativ cu situația clasei muncitorilor industriali, iar lupta muncitorilor a fost cea mai în măsură să submineze capitalismul. Dar aceasta nu înseamnă că tot ce se servește intereselor de clasă ale muncitorilor indică în mod automat calea spre o societate mai bună. La fel se poate spune că trăsătura inumană a marxism-leninismului poate fi sesizată cel mai bine în comparație cu situația tăranilor.

8. *Dictatura proletariatului* este una dintre cele mai fatale mosteniri ale programului marxist. Ideea că într-o situație critică dictatura ar putea fi necesară a fost larg acceptată de către gîndirea politică – Roma antică a servit drept model pentru introducerea dictaturii pentru o perioadă limitată de timp și cu termeni de referință prestabiliti. Cele mai dezvoltate democrații au putut întotdeauna da persoanelor în măsură puterea de a face față crizelor în acest mod. Oricum, în accepțiunea sa contemporană, dictatura denotă simplă tiranie împănată de romanticismul fatal al liderului trimis de providență. În scrierile lui Marx, programul dictaturii proletariatului mai are încă ceva din caracterul "despotismului de tranziție", dar atunci cînd o revoluție victorioasă își stabilăște teluri fără ecou în conștiința populară, dictatura populară a necesității devine permanentă. Într-adevăr set de propoziții după care dictatura proletariatului este doar o dictatură împotriva dușmanilor poporului – în timp ce pentru popor ea este expresia celei mai finale forme de democrație – este pură vorbă fără conținut. Tirania este una și indivizibilă și odată ce instituțiile tiraniei

Anatomia comunismului

au fost instituite ele vor teroriza vrind-nevrind întreaga populație.

Doar dacă nu se bazează pe o aristocrație de prestigiu, bucurindu-se de o acceptare generală, tirania dictaturii proletariatului nu poate supraviețui fără teroarea politiei politice. Odată ce există o asemenea instituție, ea oferă șefului de partid tentația irezistibilă de a folosi nu doar împotriva dușmanilor regimului, ci și a rivalilor săi din interiorul partidului. Dacă o asemenea instituție nu există, dictatura și absolutismul partidului devin îndoelnică.

9. *Rolul conduceator al unui singur partid* a fost introdus de Lenin și este o moștenire fatală ca și dictatura proletariatului sustinută de Marx. În principiu, partidul joacă rolul "aristocrației de tranziție" la fel ca și "dictatura de tranziție". Pe de altă parte, orice aristocrație care nu are credibilitatea în fața constiunției populare se transformă inevitabil într-o oligarchie. Chiar dacă partidul bolșevic s-a bucurat de un anume prestigiu cînd a cucerit puterea prin propriile eforturi, el nu a putut promova ca aristocrație a realizărilor, pentru că se află în contradicție internă cu idealurile de libertate și egalitate întrupate de sistem. Justificarea faptului că un singur partid este necesar atunci cînd clasele au început să mai existe este o vorbă goală pentru că nu este deloc adevărat că partidele corespund claselor. Teza conform căreia după victoria socialismului nu vor mai exista diferențe de opinie în politică, de genul celor care fac necesară organizarea în țările cu o constituție liberală, este utopică și mesianică, încercând să nege realitatea tristă a oligarchiei. Libertatea politică este de neconcepție fără posibilitatea exprimării opinioilor, iar aceasta nu se poate manifesta fără o anumită organizare adică fără partide.

10. *Statul* nu este expresia organizată a violenței, iar statul modern european manifestă această caracteristică doar într-o mică măsură. După un mileniu și jumătate de experiență greco-romană și o perioadă similară de organizare creștină, dezvoltarea suferită în ultimii 300 de ani de statul constitutional modern l-a transformat într-un personaj etic. În stadiu actual în care se află el poate suferi o metamorfoză treptată de la a fi o concentrare a puterii la a deveni o organizare cu interes și servicii specifice. Patru decenii de practică marxist-leninistă au reușit să inverseze acest proces vechi de trei mii de ani transformând statul într-o fiară vorace care nu cunoaște nici umanitate nici promisiuni sau reciprocitate. Ne-am saturat de idioțiile care etichetează rapid drept "specialități burgheze" garanțile tehnice ale libertății dezvoltate de-a lungul unei lungi perioade de timp și care ar trebui să fie perfecționate în continuare de fiecare – o constituție sanctionată prin vot popular, alegeri libere, control judiciar al executivului, libertatea cuvîntului și a presei.

11. *Libertatea* nu este un concept relativ și nu este nici libertatea unui grup în detrimentul altuia, ci o valoare absolută. Libertatea unei persoane sau a unui grup nu diminuează, ci largeste și apără libertatea celorlalți. Libertatea care se bazează pe sclavia celorlalți nu este libertate, ci un simplu dezechilibru de putere. Toate abuzurile de putere facute în numele libertății își au aici originile. Libertăți false de acest fel sunt libertatea aristocrației în dauna servitorilor, libertatea economică neîngrădită a capitalisului în dauna muncitorului, ca și despotismul care respinge strident toate încercările de îngădire a sa ca fiind ingerințe în afacerile sale interne și prejudicii aduse suveranității sale. Perfectarea treptată a libertății și sustinerea sa prin instituțiile tehnice sunt continutul intim și cea mai mare realizare a dezvoltării societăților și statelor europene. Singurele remedii eficiente pentru puterea excesivă a unui individ sau pentru concentrarea puterii sunt separarea puterilor și instituțiile fondante pe acest principiu din perioada modernă.

12. *Proprietatea privată*, împreună cu întreg potentialul uman, poate la fel de bine să fie o formă de libertate sau un instrument de opresiune și exploatare.

Dacă reprezintă dreptul de a dispune de ceilalți, de a domina și de a exercita o putere necontrolată, atunci este evident că proprietatea privată este un instrument de opresiune. Cînd ea se manifestă ca sclavie este una dintre cele mai rele forme de opresiune; oricum, celealte forme ale sale sunt mai puțin importante și mai puțin primejdioase decât opresiunea care derivă dintr-o putere politică necontrolată – despotismul.

Capitalismul nu este cel mai important inamic al dezvoltării sociale și nici nu este singurul; el poate ajunge astfel doar în măsura în care asigură potențialul tiraniei, opresiunii și exploatației. Cea mai primejdioasă formă de opresiune nu este cea economică, ci cea politică, deoarece împotriva opresiunii economice se poate lupta cu armele libertății politice, în timp ce despotismul politic îl include simultan și pe cel economic.

O revoluție care introduce despotismul politic necenzurat sub pretextul lichidării exploatației proprietății private este la fel ca personajul din poveste care ucide cu o lovitură de măciucă tîntarul de pe simpla omului adormit. Capitalismul, în măsura în care reprezintă sistemul întreprinderii libere, este un motor eficace al programului uman și în a-nă decadă a mult proclamatului său colaps și a descompunerii sale el dovedește mai multă vitalitate decât orice despotism declarat salvator. Problema de bază a capitalismului nu este sistemul întreprinderii libere, ci injustiția relațiilor de proprietate – derivând nu în mică măsură din perioada pre-capitalistă, în special în contextul marilor latifundii – având drept rezultat faptul că încă de la început dreptul întreprinderii libere a fost accesibil doar unei mici secțiuni a societății.

Astfel, principalul scop al revoluțiilor anticapitaliste nu ar trebui să fie lichidarea întreprinderii private, ci înălțarea iniștițiilor rezultând din inegalitatea relațiilor de proprietate. Țările vestice au atins etapa consolidării politice și economice în care își pot permite să amîne în mod repetat remedierea acestei inegalități sau cel mult să o privească ca fiind un proces lent. Si totuși, impactul Vestului asupra țărilor coloniale și semi-coloniale este extrem de nociv deoarece stabilizează acolo sistemul deja existent al relațiilor de proprietate. De aceea, bunăstarea celor care se bucură de avantaje crește în timp ce mizeria celorlalți crește și ea. Drept urmare, dezvoltarea liberă a țărilor coloniale și semi-coloniale nu poate avea loc fără o exproprieare pe scară largă a latifundiilor și a capitalului. Această exproprieare a fost implementată de bolșevici. Pretul pe care îl plătim pentru aceasia a fost disproportionat de ridicat, dar acum că a fost plătit trebuie privit ca o realizare importantă ce merită să fie apărată. Mai precis, proprietatea fabriilor ar trebui transferată de la birocrati la muncitorii. În același timp, fiecăruia individ trebuie să i se garanteze accesul la întreprinderea privată în condiții de egalitate, ca singura garanție eficace a bunăstării reale a populației și a prosperității întregii societăți.

Existența întreprinderii private și detinerea marilor fabrici de către muncitori – capitaliștii și socialistii insistă în mod dogmatic că aceste două lucruri se exclud reciproc – pot fi armonizate de două instituții. Una dintre acestea este un sistem de cooperare care poate fi lansat sub forma initiativelor antreprenoriale private. Cealaltă se referă la faptul că pe măsură ce întreprinderile private se consolidează, ele tind să se birocratizeze și să se transforme din instituții ale realizărilor personale în firme comunitare. Pe măsură ce acest proces continuă, muncitorii ar trebui să fie treptat cooptați la proprietate și control, proporțional cu gradul în care firma a trecut de la un caracter privat la unul comunal. Aceasta să ar realizea într-o perioadă dată de timp, să spunem 30 sau 50 de ani, în care angajații ar fi implicați în conducerea democratică a firmei, în împărtirea profitului, în final devenind proprietari comunitari. În paralel cu aceasta, proprietarul initial să ar transforma în aceeași măsură în manager, după care moștenitorii săi ar fi doar co-proprietari pe o perioadă de timp dată.

Aceste forme de proprietate au loc în spatele vălului capitalismului și ar fi o greșeală să ignorăm acest curent doar pentru că nu este însoțit de retorica revoluționară răgușită, de înălțarea puterii politice și despotismul mesianic. În experimentarea acestor forme și în căutarea celor mai adecvate instituții, foste țări semi-coloniale ale Europei de Est, în primul rînd cele trei țări care au făcut parte din sfera culturală vestică de o mie de ani – Polonia, Cehoslovacia și Ungaria – pot deveni modele pentru țările coloniale. Ele pot arăta drumul către dezvoltarea socială și politică liberă care, așa cum am mai spus, au fost în multe privințe influențate negativ de vest.

13. *Socialismul și comunismul* – naționalizarea mijloacelor de producție – nu sunt, prin urmare, forma inevitabilă a societății perfecte a viitorului, ci doar unul dintre mijloacele de eliberare umană din sfera economică. Dacă ea este impusă unei societăți drept singura formă posibilă, va degenera rapid în despotism. Credința și convingerea că într-o ultimă analiză întreaga dezvoltare liberă va culmina în forme cooperative, comunitare sau socialiste sunt un curent important și semnificativ și o bază pentru un partid politic dintr-o societate care se dezvoltă liber. Dar verificarea acestui lucru se poate face numai după o lungă perioadă de dezvoltare istorică și pînă atunci toate realizările sau reformele socialiste se justifică doar în măsură în care avansează cauza libertății în mod efectiv, imediat și material.

Socialismul ca slogan este încă și mai puțin adecvat ca măsură de evaluare a creativității culturale și a validității morale a acțiunii umane. În aria culturii, evaluarea este făcută de miile de ani de dezvoltare spre libertate, un proces gradual, dar ineluctabil, iar măsura nu poate fi alta decât progresul creativității individuale privit prin filtrul acceptării publice. În cazul eticii, criteriu este judecata responsabilității individului de către opinia publică. Fiecare act de creație și fiecare valoare etică sunt inherent personale deoarece numai individul le poate genera, dar în același timp sunt inherent comunitare deoarece numai comunitatea le poate garanta și autentifica. Aceasta a fost înainte ca socialismul să existe și va fi după ce socialismul nu va mai exista nici ca problemă și nici ca program. A vorbi despre o artă diferită, o creație, literatură sau etică socialistă este prin urmare un barbarism fără sens.

14. *Esenta culturii*, indiferent dacă este vorba despre tehnologia muncii omului sau despre activitatea intelectuală sau chiar tehniciile organizării sociale și politice nu este în nici un caz implementarea vreunui program ideologic. Ea se bazează invariabil pe elaborarea atență, detaliată a ideilor, transmiterea rezultatelor cu respectul datorat tradiției, explorarea profundă, acceptarea respectuoasă a realității, încercări și erori. Tradiția culturală europeană are un set particular de realizări în acest context. De-a lungul secolelor aici au apărut diverse grupuri profesionale, creative, organizaționale sau educative fiecare cu o conștiință automată. Membrii acestor grupuri cunoșteau secretele profesiunii lor, dinamica internă a artei lor și își apără cu înversunare independența față de interventiile din afară sau comenziile detinătorilor de putere. Aceasta era o conștiință profesională pe de-a-ntregul realistă, cu respect față de realitățile vietii. Ea poate fi găsită atât în dragostea fermierului pentru pămînt, ca și la artizanul de talent, muncitorul industrial judecătorul independent, pedagogul rece, în autonomia universitară, creativitatea artistică, la omul de știință și la inventator. Toți au doi dușmani de moarte – mania pentru putere și dogmatismul excesiv. Cele mai hidroase monstruozități ale istoriei s-au născut din relația pervertită a acestora. Ideea că munca productivă, creativitatea intelectuală, deci decizia judiciară și educația nu sunt decât "o armă efективă" în conflictele de interes subminează complet tehniciile și tradițiile cunoașterii științifice și, în realitate, distrug strucurile esențiale ale culturii umane.

II. Clasele și societatea

15. *Intensificarea conflictului dintre burghezie și proletariat* este una dintre trăsăturile caracteristice dezvoltării capitaliste. Marxism-leninismul privește acest proces ca fiind extrem de important și foarte pozitiv, deși în același timp î accentuează extrema inumanitate. Cu toate acestea, el nu poate da destulă importanță propoziției cum că acest proces ar fi un lucru important, pozitiv și progresiv, pentru că, în definitiv, are ca rezultat clasa pauperizată a proletariatu lui care poate, pe urmă, înălțarea capitalismului.

Multe forme de exploatare au existat în cursul istoriei, dar în afara sclaviei, proprietatea mijloacelor de producție a fost arători separată astă de drastic de utilizarea lor și de profitul rezultat din muncă. În întreaga istorie, cei care au folosit mijloacele de producție de cele mai multe ori le-au și posedat și aceasta este ordinea normală și firească a lucrurilor.

Oricum, rezultă de aici ca marxism-leninismul întâmpină cu o furie amără orice încercare de a atenua inumanitatea înaintea ultimei răfuieri care va rezulta din această diviziune. În numele acestei intensificări, marxism-leninismul privește ca normală dihotomia dintre salariați și proletariat, iar pădurile sociale care posedă și în același timp folosesc mijloacele de producție – țărăniminea, micii artizani, micii negustori, cooperativele – ca forme hibride, incomplete, aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare. Drept rezultat întreaga societate trebuie să fie transmutată pentru a se încadra stereotipului salariați/proletariat. Aceasta se aplică mai presus de toate celui mai mare hibrid, țărăniminea proprietară și, în același timp, exploatață. Astfel, în timp ce salariați/proletariat poate fi o măsură adecvată pentru evaluarea inumanității capitalismului și poate fi privită ca factorul principal ce duce la răsturnarea capitalismului, este la fel de nepotrivit ca un model pentru formularea modului de viață de om și potrivit întrregii societăți.

16. *Țărănimea* este factorul decisiv din țările coloniale economice ale ei sunt într-un haos complet. Si totuși poziția țărănimii este cea mai bună măsură pentru falimentul politicilor bolșevice față de agricultură. De aceea, tocmai în acest domeniu trebuie realizate instituții sociale și legale, fără abandonarea conceptului de exploatare care evită colectivizarea și competiția economică liberă.

Țărănimea, fiind în același timp proprietară și exploatață, este pentru marxism-leninism o formă socială hibridă, incompletă; ea este esecul central cel mai scandalos al vizionii marxist-leniniste despre societate și a programului ei. Bolșevismul s-a purtat mai crud față de țărănim și a vîrsat mai mult singe decât războiul civil împotriva contrarevoluției. Pentru a-i forța pe acești oameni, incogniziți bolșevicilor prin însăși existența lor ca mărturii vîi ale ideologiei sale complet invalidă și iraționale, în patul lui Procurat al cliseelor sale goale. Cea mai mare realizare tactică a lui Lenin a fost programul care mai înțîi i-a înfrînt pe țărani prin reforma agrară, apoi i-a fragmentat după stereotipurile marxist-leniniste de clasă și, într-un sfîrșit, a fost incoronat de colectivizarea stalinistă.

Ideologia și tacticile marxism-leninismului în relație cu mișcările țărănești revoluționare radicale constituie unul dintre capitolurile cele mai tragice ale acestei legături. Țărănimea a fost văzută ca o colecție de narodnici, scriitori populiști, mizerabili, idealisti, naivi, utopici, fără simț tactic, incapabili să își subordoneze scopurile tacticii și încercând la nesfîrșit să facă ceva uman. Ei doreau colectivizarea și o economie liberă atunci cînd țărănalul le dorea, în loc să facă ceea ce clișeele prestatibile prescriau indiferent de dorințele țărănilor. Întotdeauna bolșevismul și-a cîștigat cele mari victorii atunci cînd a luat parte la programul protecționist și-a consolidat puterea, el și-a respins și subjugații aliații, și-a bătut joc de ei, le-a prostituat talentele și i-a forțat să joace rolul de marionete. □

Traducere și prezentare
de Lavinia STAN.

Unemployment and Policies in Romania (II)

JOHN S. EARLE

(urmare din numărul trecut)

3. Labor Market Policies

Since 1990, Romania has undertaken a number of programs for the specific purpose of assisting the unemployed. The programs combine social insurance and means-tested income support with active policies to increase labor demand for youths and to improve matching by providing retraining for many categories of unemployed individuals. To be sure, other policies, including monetary, credit, fiscal, industrial, regulatory, incomes, indexation, minimum wage, retirement, and other social assistance policies, may well influence the rate and composition of unemployment. This section, however, focusses on essential features of those programs specifically targeted on the unemployed *qua* unemployed.⁷

Unemployment Benefit and Support Allowance

By far the most important unemployment policy in Romania, and the one to which this paper devotes most attention, is the Unemployment Benefit Program, founded by Law No. 1 in 1991 "Concerning the Social Protection of the Unemployed and their Professional Re-Integration." It has been amended twice (Law No. 72 in December 1991 and Law No. 86 in July 1992).

According to these laws, the following groups are eligible to receive benefits:

(1) secondary school and university graduates over 18 years old, with personal income less than half of the minimum wage in the economy, unable to find a job within the first 60 days after their graduation (new entrants), and only after a further 30 day waiting period; the age requirement was amended to 16 years for those with no parents or other sources of income in December 1991;

(2) those with no prior labor contract who after compulsory military service could not find a job within 30 days (the requirement for no prior contract seems not to be enforced);

(3) those dismissed due to reasons listed in articles a-f of the Romanian Labor Code:

(a) reduction or reorganization of activity,
(b) closing of plant,
(c) moving of enterprise to another location, where local workers are being hired,

(d) moving of enterprise to another location, but the employee does not agree to move,

(e) lack of necessary qualifications for the job,

(f) return of former employee with rights to the job (for instance, someone on approved leave);

(4) those dismissed from handicraft cooperatives, for reasons for which they are not to blame;

(5) those dismissed illegally, if it is impossible to be rehired for the same job;

(6) those who quit with the approval of the former enterprise (literally: "for reasons that do not modify the bonus for years of employment"), but only if they have been employed at least 6 months out of the last 12 months;

(7) those who had been on fixed

(temporary) contracts, but again only if they were employed at least for 6 of the last 12 months.

Essentially, persons laid off and discharged without prejudice plus new entrants who are recent school or university graduates are covered, but persons discharged for cause as well as most job leavers (quits) and re-entrants are not.

The Law also specifically excludes the following categories of individuals:

(1) owners of over 10,000 square meters agricultural land in plain or hilly areas, or over 20,000 in mountainous areas (proven by documents from local authorities); these ceilings were amended to 20,000 and 40,000 in July 1992;

(2) those with personal income "from authorized activities" greater than half of the minimum wage;

(3) those who have "unreasonably" refused the offer of the Local Labor Office for a training course or a job in accordance with their skills, health and no further than 50 km away from their home;

(4) those eligible to retire (defined by age - 57 for women and 62 for men - and years of employment - 25 for women and 30 for men);

(5) former members of the former

although primarily for paradoxical reasons. Agricultural land ownership has been widely dispersed in Romania since the implementation of the Land Law (No.18/1991), which broke up the agricultural cooperatives and returned their land to over 7 million people, but with a maximum of 10 hectares per family, widely acknowledged as too small an area to support profitable commercial farming. However, the inefficiency and corruption involved in this process has meant that relatively few new owners have received their titles (fewer than 100,000 by the summer of 1992), thus there is no proof that the land is theirs, although they may work it unofficially. The result is highly inefficient agriculture, a near impossibility to sell land and therefore for more concentrated holdings to develop, but, at the same time, little difficulty in eligibility for unemployment insurance!

A more serious element of means-testing seems to be the ceiling on personal income of half the minimum wage, or less than \$15 at the current exchange rate, and certainly less than a subsistence income. However, this provision probably functions more to reduce income reporting than it accomplishes anything else.⁸

ced workers. The specific levels are set as follows:

(1) 60 percent of the indexed national minimum wage for graduates of secondary, vocational, and apprenticeship schools and for workers with less than one year of experience;

(2) 70 percent of the indexed national minimum wage for university graduates;

(3) 50 percent of the indexed last base wage (amended to the average of the last three months in July 1992), but not less than 75 percent of the minimum wage, for recipients with 1 to 5 years of experience;

(4) 55 percent of the indexed last base wage (amended to the average of the last three months in July 1992), but not less than 80 percent of the minimum wage, for those with more than 5, but less than 15 years of experience;

(5) 60 percent of the indexed last base wage (amended to the average of the last three months in July 1992), but not less than 85 percent of the minimum wage, for those with more than 15 years of experience.

Levels of benefit are therefore subject to floors, but no ceilings.⁹ They are also untaxed. Statutory replacement rates vary from 50 to 60 percent.

The maximum duration for benefit receipt was initially 6 months, but prolonged to 9 months in December 1991. As noted above, this created some interesting dynamics in the apparent in-and-out-flows.

Although formally mandated in the Law 1, in January 1991, the Support Allowance for unemployment benefit exhaustees was actually brought into being by the Law 86 in July 1992. The size of the benefit is currently 40 percent of the minimum wage, although a current proposal before the Parliament would raise it to 60 percent. The means-testing is still much tighter in this program: family income can amount to no more than 40 percent of the minimum wage.

Both UB and SA recipients with children are eligible to benefit from a more general program, the "state children's allowance", covering children under 16 years old from the state budget. The exact amount paid varies with family income and the number of children, but it has declined enormously in real terms since 1989. Unemployed are also supposed to continue to be covered by medical care from their former employer, and those occupying company housing are not required to move.

The breakdown of the unemployed into UB recipients, SA recipients, and non-recipients is shown in Chart 1. The decline in UB recipients and simultaneous rise in SA recipients provides further evidence that unemployment in Romania is a long duration - low turnover phenomenon.

The replacement rates imputed from the last wage and current benefit, as reported by the unemployed themselves, are shown in Table 10. To account for inflation, the reported last wage has been increased by a factor equal to the inverse of the nominal wage index, where August 1993 = 100.

Active Labor Market Policies

In 1992, an important youth measure was organized through the labor offices, the Wage Subsidy Program for New

agricultural cooperatives (under the rationale that they should have enough land to support themselves).

Thus, the Unemployment Benefit program is not a pure social insurance program, but contains provisions for means-testing.

According to officials from the Ministry of Labor, the ceiling on land ownership is not often a binding constraint,

Other conditions for eligibility include the requirements that the recipient be registered at a local labor office, report there twice a month (later amended to once a month), and have a health certificate.

Levels of benefits vary for new entrants compared to laid-off workers, and by level of education for new entrants and by years of experience for experien-

Table 9
Gross Flows Out of and in to Unemployment, February 1991 to August 1993

YEAR	MONTH	Registered Unemployed	Total Outflows ¹⁾	Outflow Rate ²⁾	Outflow to Job ³⁾	Job Outflow Rate (%)	Total Inflow	Inflow Rate (%) ⁴⁾	Vacancies
1991	February	6319	0	0.00	0	0.00	65,319	0.47	-
	March	92359	0	0.00	0	0.00	27040	0.20	-
	April	122321	899	0.73	889	0.73	30861	0.22	-
	May	161150	2019	1.25	2019	1.25	40,848	0.29	-
	June	195573	3131	1.60	3131	1.60	37554	0.27	5401
	July	217055	4044	1.86	4044	1.86	25526	0.18	5401
	August	237777	6224	2.62	6224	2.62	***	***	4831
	September	260489	3951	1.52	3951	1.52	***	***	5381
	October	259426	9029	3.48	3592	1.38	***	***	4161
	November	271717	5797	2.13	4669	1.72	***	***	4012
	December	337440	2000	0.59	1601	0.47	***	***	2644
1992	January	395189	4354	1.10	3096	0.78	62103	0.45	2520
	February	435310	5646	1.30	3837	0.88	45767	0.33	2332
	March	488246	7120	1.46	4855	0.99	60056	0.43	3233
	April	428363	9167	2.14	5470	1.28	***	***	2618
	May	456221	7088	1.55	4952	1.09	***	***	2502
	June	500797	6470	1.29	4373	0.87	***	***	2587
	July	537854	6729	1.25	5502	1.02	***	***	3345
	August	654390	6117	0.93	3301	0.50	122653	0.89	3039
	September	740727	6914	0.93	4082	0.55	93251	0.67	5611
	October	826483	11647	1.41	9487	1.15	97403	0.70	5006
	November	880762	12105	1.37	9852	1.12	66384	0.48	4622
	December	929019	9529	1.03	7366	0.79	57786	0.42	4413
1993	January	949842	9852	1.04	6770	0.71	30675	0.22	3376
	February	1025717	15770	1.54	11287	1.10	91645	0.66	3701
	March	1062293	15523	1.46	15064	1.42	52099	0.38	4301
	April	1051062	46121	4.39	43182	4.11	34890	0.25	5523
	May	1036719	37709	3.64	22354	2.16	23366	0.17	6425
	June	1036117	16456	1.59	13740	1.33	15854	0.11	6425
	July	1040830	29744	2.86	23588	2.27	34457	0.25	6018
	August	1009072	50861	5.04	14172	1.40	19103	0.14	5638

Source: MLSP

1) Total deregistrations, excluding exhaustions. 2) Ratio of outflows to registered unemployed. 3) Recorded in the Local Labor Offices as "repartitions". 4) Ratio of inflows to population aged 15-59. *** Because the MLSP "outflows" do not include exhaustees, it is impossible to calculate inflows during these months, in which exhaustion was non-negative.

Graduates. For nine months, companies receive the same amount in subsidy as the unemployed graduate would have received in unemployment benefit: 60 and 70 percent of the minimum wage for secondary school and university graduates, respectively. They are supposed to be hired in the state sector only at the minimum wage corresponding to their category of education and skill.

Table 10
Average Replacement Rates by Duration of Unemployment

Unemployment Duration (months)	Rep Rate
<3	.9
3-6	.9
6-9	.8
9-12	.9
12-15	.5
15-21	.2
21-27	.2
>27	.2

In the 1992 program, 15,895 individuals had been hired by July 1, 1993, less than 10 percent of all 1992 graduates.¹⁰ The 1992 program involved a total outlay of 388,543.9 ths. Lei, according to the MLSP. Several results of the program, shown in Table 11, are notable and surprising. First, 13,950, or about 88 percent, of the new jobs were in state firms. Yet this is not the sector experiencing most growth in labor demand. Second, 7117, or nearly half, the jobs

were university graduates. Moreover, although the subsidy for university graduates is slightly higher in absolute terms than that for secondary school graduates, it is likely that relative wages are such that the proportionate subsidy is much larger for the latter than the former.¹¹ Third, over half the jobs created were in Bucharest, where new labor demand is highest and unemployment rates are low anyway, and where one might expect that the proportionate subsidy is relatively low. Thus, the effects of this program seem to have little to do with either labor supply or labor demand.

Apart from its modest size, it is quite difficult to estimate what the effects of the wage subsidy program might be on aggregate unemployment. As a program for new entrants, it targets workers who may be supposed to be high turnover-short duration unemployed. In this case, the program would not be helping the truly needy long-term unemployed, but just the opposite group. However, as shown in Table 2, young re-entrant unemployed do not have significantly shorter durations than do older, experienced workers. There may be significant cross-demand effects that are not easy to predict *a priori*.

The program for 1992 graduates having finished, the Parliament is now considering establishing a program for 1993 graduates. Another proposal presently before the Parliament would extend wage subsidy to new or expanding companies hiring at least 60 percent of their employees from the pool of unemployed. According to the proposal, only firms in industry, services, or tourism would be permitted to participate. While this might create a healthy stimulus for new growth, it might also displace other growth or subsidize development that would have occurred anyway. The idea that proposals to participate would be evaluated by some "credit committee" seems far too discretionary and non-transparent.

Another unemployment measure involving the payment of wages out of the unemployment fund was the so-called "technical unemployment". In the period November 1, 1991 to March 31, 1992, some enterprises were forced to close due to a lack of energy supply. Their wages were paid out of the Unemployment Fund (described below) during this time.

The final unemployment policy to be discussed concerns training and re-training. According to Law 288 (April 1991), all registered unemployed, including recipients and non-recipients, are eligible for up to two retraining courses, which can last up to 6 months each and which can be offered either at retraining centers or at firms. Recipients concluded

contracts with the labor offices, obliging the former to repay the cost of the training in the event that two subsequent offers of employment are refused. Firms offering the courses concluded a contract to hire the trainees at the conclusion of the course. The labor offices determine the types of courses, also in cooperation with the firms offering them, in such cases.

Under these circumstances, it is somewhat surprising that only 107,665 had participated and only 64,342, less than 7 percent of the total unemployed, had completed courses by September 1993. Tables 12 and 13 display the organization of the courses, their development over late 1991 to September 1993, and the skills for which the unemployed were retrained. Only the courses organized by firms (with obvious interest, as well as obligation to hire subsequently) were very successful in getting jobs for the unemployed participants, but these courses involved only about 6 percent of trainees. By contrast, most courses were organized at the initiative of local labor offices (the euphemism is "organized to meet the labor demand"), but only about 15 percent of trainees were placed in jobs thereafter, a rather abysmal record. The "courses for entrepreneurs" fared no better: again, only 15 percent actually started a business after the course. It is

permit employed individuals to participate, and to encourage enterprises to submit proposals for new courses.¹³

All of these programs are financed from the Unemployment Fund, established in the Law 1. Employers contribute 4 percent of payroll (amended in July 1992 to 5 percent), and employees contribute 1 percent of their wages. The Fund is deposited in a "special account" in the National Bank. Although the account bears interest, the ex-post real interest rates have generally been negative. Table 14 shows the nominal and real balance in the Fund, incomes, outlays, and interest rates over the six quarters from the beginning of 1992 to mid-1993. It is difficult to determine how the Fund has been used and why it has been allowed to lose real value. But there seems to be little danger of the Fund being exhausted in the short run. And Law 1 would permit benefits to be paid from the state budget in this event.

As already mentioned, the organization of the disbursement of all these benefits and programs takes place through the local labor offices, of which there are about 190 in 41 counties (including Bucharest). A total 1552 people are employed in these offices, with an average "caseload" of unemployed per employee. Moreover, this caseload differs quite significantly across offices, with a range from 295 in Brasov to 3454 in Calafat. We may hypothesize that this is a significant determinant of the ability of offices to place unemployed workers in new jobs.

Notes:

7. Several of the other policies, in particular the incomes and indexation policies, are analyzed extensively in Earle and Oprescu (1993).

8. It is presumably because it is regarded as a social insurance rather than a transfer program that the Unemployment Benefit Program is scarcely treated in the Ministry's (1993) "White Paper on Social Assistance", but to the degree that the program is mis-tested, this presumption is unfounded.

9. An amendment already approved by the Government, and currently under consideration by the Parliament, would set a ceiling of twice the minimum wage after tax.

10. According to C. Pauna (1993).

11. This point is made in Spiridon (1993).

12. Interview with Iulian Oneasca, reporting some unpublished results of an unemployment survey concerned with these questions.

13. According to C. Pauna (1993).

References:

- Codin, M. and M. Zecheriu (1992), "Unemployment and the Behavior of Unemployed Workers" (in Romanian), Institute for Research on the Quality of Life, Bucharest.

- Earle, J. and G. Oprescu (1993), "Romanian Labor Markets in Transition: Wage and Employment Determination, Unemployment, and Labor Market Policies", study for the World Bank Project on Labor Markets in Transitional Socialist Economies, Washington.

- Earle, J. and D. Sapatoru (1993), "Privatization in a Hypercentralized Economy: The Case of Romania", in J. Earle, R. Friedman and A. Rapaczynski (eds.) *Privatization in the Transition to a Market Economy*, Pinter Publishers and St. Martin's Press, London and New York.

- Ministry of Labor and Social Protection (1993), "White Paper on the Social Assistance System of Romania: Description, Assessment and Options for Reform", Bucharest.

- Pauna, C. (1993), "Patterns of Unemployment in Romania during the Transition Period", Central European University Department of Economics, Prague.

- Pert, S. (1992), "Persistent Unemployment - A New Phenomenon: Dimensions, Characteristics, Trends" (in Romanian), National Institute for Economic Research, Bucharest.

- Spiridon, S. (1993), "The Wage Subsidy Program in Romania", Central European University Department of Economics, Prague.

Table 14

	Unemployment Fund (mln. lei)					
	1992:I	1992:II	1992:III	1992:IV	1993:I	1993:II
Initial Level	33,021	40,511	55,330	80,826	124,876	150,455
Total Outlays	8,181	7,969	11,202	17,560	23,608	37,336
Total Income	15,672	22,788	36,699	61,609	49,187	69,013
Nominal Interest Income	341	3,022	11,726	22,357	7,278	11,29

Aspecte controversate privind

VICTOR NEUMANN

Mijloacele pe baza cărora se mai fac recuperările istorice reflectă partizanatul, scheme ideologice preconcepute, dar mai cu seamă lipsa de metodă și, deci, de cercetare sistematică. Mult istorici sunt tentați în primul rînd să interpreteze și nu să analizeze, să problematizeze ori să explique trecutul. Chiar și atunci cînd eforturile lor documentare sunt apreciabile, ei se simt în largul lor doar cînd iau partea u-noră dintre actorii istoriei. În aceste din urmă situații, istoricul se apropie de condiția ideologului; știința sa devine servitoarea unui regim politic sau cel puțin al unei doctrine. Riscul este că avem infinit de multe scrieri fără ca vreuna să întrunească necesara condiție pentru înțelegerea adevărului. N-ar fi lipsit de interes să reținem că suntem contemporanii unui curent filosofic mai aproape ca niciodată de stabilirea regulilor științifice stabile pentru cercetarea istorică.

Desuetele procedee de secol al XIX-lea practicate încă pe scară largă în istoriografia română nu vin decît să împiedice cunoașterea matură, nuantată, a trecutului. Așa se întâmplă mereu cu momentele al căror ecou se resimte (mai mult sau mai puțin) printre contemporanii istoricului. De aici s-au născut și aspectele controversate. Unul dintre ele am să-l spun acum atenției: fenomenul legionar. Tocmai din motivele mai sus arătate, redeschiderea discuției prin studii, cărți și comentarii va putea contribui la depășirea imaginii unilaterale. Lucrările românești cu un asemenea subiect au fost marcate fie de optica acelora care au participat direct la evenimente ca actori sau spectatori, fie de optica istoriografiei oficiale comuniste. Pe acest fond, o carte ca aceea a istoricului Francisco Veiga, intitulată: *Istoria Gărzii de Fier. Mistica ultranationalismului*¹, este provocatoare pentru majoritatea cititorilor săi. Provoacării în sensul bun al cuvîntului. Mai întîi, pentru că recercetează fenomenul; mai apoi, pentru că preferă o lungă și aplicată analiză a faptelor în articulațiile lor istorice, sociale și politice, poziția autorului fiind în afara partizanatelor de natură etnică, religioasă și ideologică. Veiga s-a bazat pe verificarea și confruntarea izvoarelor documentare și bibliografice provenind din medii variate, ceea ce l-a îndemnat să-și pună numeroase întrebări despre: originile Gărzii de Fier, structurile sociale care au compus-o, cadrul politic favorizant ascensiunii acestui grup, situația generală a României înainte și după primul război mondial. Istoricul a studiat relațiile dintre oamenii politici, a pătruns în intimitatea lor, în mentalitatea care își pusește amprenta asupra personalităților lor, dezvoltând un mod de gîndire cu înclinații autoritariste (spre exemplu, chiar printre figurile de seamă ale scenei politice, scenă îndelung dominată de liberali); a încercat să descrie multe aspecte legate de civilizația românească, de psihologia populară; a evidențiat raporturile legionarilor cu partidele traditionale. Pe tot parcursul cărții, n-a pier-

dut din vedere geneza totalitarismului de dreapta, prezenta unor intelectuali de vîrf în vehicularea tezelor nationalismului xenofob și antisemit. Acest din urmă aspect e însă insuficient luminat de carte lui Veiga, ceea ce prilejuiește continuația controverselor. Nu e vorba numai de cuprinderea premiselor culturale și politice, ci și de aprofundarea rolului oamenilor de cultură în pregătirea și ascensiunea Mișcării legionare. Cum o carte nu poate fi exhaustivă, rămîne ca noi studii să aducă în discuție, de pildă, valorile promovate de o parte însemnată a reprezentanților culturii române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului nostru. Respectiv, să explică cum anume mediul intelectual stimulează deformarea idealurilor generației pașoptiste, servind autoritarismele și extremismele. Fără a eticheta și fără a subestima exponentii orientării democratice din cultură, va fi cazul să arătăm de ce tocmai direcția contrară a avut cîștig de cauză într-o durată mai lungă a istoriei. Lucrarea lui Veiga, dincolo de necesitatea acestor programe de studiu, este de pe acum una de referință. Nu se rezumă la a fi doar o provocare. Continutul ei poate fi însă foarte leșne complinit printr-o suita de cercetări practice și teoretice fundamentale. Adică, prin verificarea și utilizarea documentelor din arhivele românești (care n-au fost puse în circulație pînă acum și la care n-au avut acces istorici profesioniști din țară și din străinătate); prin analizarea conținutului presei de extrema dreapta din perioada interbelică²; prin indicarea conceptelor ce au stat la baza totalitarismului de tip fascist; prin evaluarea statutului juridic al evreilor; prin definirea antisemitismului care a cîștigat sferele politice, dar și acele prepolitice, cultura, educația, instrucția copiilor, autoritatea în sensul larg al cuvîntului³.

De ce controverse pe un asemenea subiect? Am arătat că, întîi de toate, la mijloc este o controversă de dogmă. Nu întîmplător, din punct de vedere științific, cele mai serioase și credibile lucrări aparțin istoricilor occidentali, eliberați de atari servitui. În cadrul istoriografiei române controversa va continua astă vreme cît nu vor fi acceptate: demilitizarea trecutului; dezideologizarea manualelor și cărților de istorie; pluralitatea moștenirilor; existența, în anumite perioade, a modelelor negative în cultură; vocația totalitară a unor mari personalități, recuperate pînă acum doar prin prismă eroismului lor, respectiv, a științei ori artei la care îmbogățire au contribuit; retardarea economică și organizatorică a țării în raport cu lumea modernă pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea; antisemitismul înțeles ca simptom al marilor crize de conștiință pe care le-a traversat societatea românească în ultimii o sută și cincizeci de ani. Am să mă prevalez de un exemplu care arată foarte bine unde pornește și în ce constă natura controversei. De fapt, este o cheie pentru dezvăluirea mecanismului de gîndire care a condus la suprimarea democrației și la instaurarea dictaturii; o explicație privind istoria și dialectica violenței. Analiza de căz ne-ar permite să înțelegem corect măcar geneza fenomenului.⁴

Filosoful Vasile Conta își propusese să fundamenteze științific discriminarea evreilor. Prezența sa în dezbatările parlamentare cu discursul intitulat *Chestia evreiască* (1879) a avut cel mai puternic impact asupra contemporanilor. Mai clar în formulări decît congenerei săi, cunosind psihologia asculțătorilor și a cititorilor săi, filosoful apela la teoriile conspiraționiste spre a combate emanci-

Starting with the analyse of Francisco Veiga's book, The history of the Iron Guard. Mistique of ultranationalism, the author proposes a debate on controversial issues in Romanian historiography and culture about the Legionary Movement. He emphasizes the barriers for a scientific and detached analyse of the topic. With historical arguments and concrete examples, it is explained the discriminatory nationalism, the culture which produced it, and the mentality of the political class, profoundly influenced by the spiritual guides of the nation. The main question raised by the study is: how was possible to transform anti-democratic ideas into paradigms of government? The answer is related with multiple factors (political, cultural, psychological).

parea evreilor din Vechiul Regat al României. Aduce argumente noi în favoarea articoului 7 al Constituției din 1866 și polemizează cu învățătări și politicieni europeni care stipulaseră în documente internaționale egalitatea civilă a cetățenilor unei țări⁵. Ce sunt evreii? se întrebă Vasile Conta. Se deosebesc ei de celelalte națiuni prin credința lor religioasă? Răspunsul e fără ezitări și are efect paralizant pentru intelectualii României de atunci: "Jidanii constituiesc o națiune distinctă de toate celelalte națiuni și dușmană acestora. Mai mult decît atât; putem zice că jidanii sunt națiunea cea mai bine constituită și cea mai distință din toate națiunile care sunt pe lume. Mai întîi nu le lipsește nimică pentru a constitui o națiune. Lucrul principal că descind dintr-o rasă care s-a păstrat totdeauna pură. Apoi, în complexul lor de legi, în Talmud, au legi politice, civile, administrative, legi de ordine publică și privată;

părtărie jidovească, va putea fi stabilită și la noi"⁶. Dar, primejdia era, nici mai mult, nici mai putin, una universală, argumentul fiind Alianța Israelită, "un guvern al poporului jidovesc"⁷. Cititorul de acum o sută de ani nu stia ce anume reprezenta Alliance Israelite Universelle; i se puteau spune multe neadăvăruri în legătură cu aceasta și cu alte organizații evreiești asemănătoare. Scopul lui Conta era să incite la luptă contra "elementului jidovesc", altminteri – potrivit opiniiei sale – națiunea română va pieri⁸. Si dacă reținem că Parlamentul țării găzduia cursul filosofului vom putea conchide că viața politică era canalizată de tendințele vieții intelectuale, de practicile gîndirii distorsionate, ale științei manipulate, ceea ce va contribui, în timp, la falsificarea ideii de democrație.

La vremea aceea și prin asemenea teorii se conturează un semnificativ curenț nationalistic xenofob. Filosoful a ridic-

Mănăstirea Belozersk Monastery – gravură sec. 17

astfel că nu le lipsește nici o lege dintre cele care au de scop constituirea unei națiuni. Mai mult decît atât, au chiar o patie. Este adevărat că nu o patie reală, ci o patie imaginată, Palestina; însă o patie pentru care au atâtă iubire, atâtă patriotism, încît nu le mai rămîne iubire și patriotism pentru o altă patie. Am zis Palestina, să nu credeți că această Palestina e numai de cînd accea din Asia; după credința lor, Palestina este țara aceea unde Mesia, care are să vie, va stabili o împăratie jidovească. Acea Palestină, îm-

cat antisemitismul la nivel ideologic și chiar dacă a fost precedat în acest sens de Simion Bărnuțiu⁹, el se detașează prin aşezarea temeliilor etnocentrismului, prin pledoariile pentru purismul rasial și atracția pentru civilizații închise. În viziunea sa, modul de organizare socială presupune că indivizii aparținând unui grup etnic se căsătoresc numai între ei și aceasta spre a menține "unitatea de rasă". Căsătoria, concepută ca o rezistență comunitară la orice imixtiune din afară, ar da naștere la cele mai puternice și mai

istoria fenomenului legionar

durabile legături între oameni. Potrivit lui Conta, singele care curge în vinele membrilor unui popor este același, ceea ce trebuie să ne facă să credem că toți acești membri vor avea, prin efectul credinței, sentimente cvasiidentice, tendințe apropiate și, mai ales, aceleasi idei. Speranta filosofului era să dobândească o opinie unică la scară întregii țări, lucru posibil – afirma el – prin întemeierea națiunii pe o singură rasă, cu un singur centru de gravitate: statul. În concluzie, prima condiție pentru existența statului era ca poporul să fie de aceeași rasă. Teoria indică într-o oarecare măsură nostalgia trecutului; rememorează spațiul mitic al satului, tipul de relații interumane constant același pe o perioadă de câteva sute de ani. Obștea rurală, modul ei de organizare, dependentele reciproce create prin viața într-o colectivitate închisă sănătatea la rangul de virtuți și acestea își pun peceata asupra mentalității învățăturii. Obiectivul lui Conta era de a crea virtuți eroice, de a îndemna spre acțiuni grandioase și nu spre deprinderi pașnice. Așa în cazul său, cît și al multor altora dintre congeneri se conturau, înceț, dar sigur, valente spirituale cu un caracter exclusivist. Multe veneau din cultura sau dintr-o anume înclinație culturală, în care obiectivul principal nu era salvarea populației din mizeria materială, ieșirea din starea de analfabetism și crearea societății prospere, instaurarea principiilor și a

fie stimulată instaurarea terorii prin intermediul statului unic nationalist. Exemplul gîndirii lui Conta din *Chestia evreiască* reflectă premisele doctrinare ale radicalismului. Fantasma lui neagă problemele reale ale României de atunci. În pasul politic, datorat nu în ultimă instanță crizei de conștiință, cît și fizicelor modele raționale din cultură nu ne împiedică să sesizăm erorile provenind din substituirea libertății și democrației cu purismul etnic, a înapoierii economice și sociale cu doctrina antisemitismului.

Fenomenul nationalismului discriminatoriu va avea grave urmări în mentalitatea clasei politice. Teoria antisemita a intrat în registrul interpretativ al acestor ghizi spirituali ai națiunii, iar ecoul gîndirii lor și sub acest aspect a fost covîrșitor. Mișcarea naționalistă extremă din secolul XX se revendică, pe drept sau nu, de la marii înaintași, deveniți "precursori" ai noului curent. Motivarea programelor politice radicale de dreapta prin intermediul scrierilor unor cărturari de prestigiu a avut un impact propagandistic și formator enorm. Întreaga presă naționalistă dintre cele două războaie, studiile doctrinare etc., abundă de citate din publicistica lui Eminescu, Hașdeu, Conta, Iorga, scopul fiind justificarea antisemitismului și a "gravitației pericolului evreiesc". O explicație o oferă istoricul Leon Volovici. Potrivit lui, sublinierile și deformările tendențioase, precum și apelul

sînt, pe de-a întregul, produse ale «învățătorilor» și «apostolilor» naționalismului românesc¹⁰. O importanță întrebătoare se pune în fața cercetătorului: a existat cu adevărat un model de gîndire care a stat la baza legilor de restructurare etnică a societății, a instaurării statului legionar, naționalist-creștin și totalitar? și dacă așa este, anume ca toate aceste curente și-au avut rădăcinile în cultura anterioară, atunci cum evită perpetuarea controverselor?

Francisco Veiga a aflat cîteva direcții de identificare a fundamentelor dictaturii de dreapta din România. Nu există însă răspunsuri tranșante. Există, în schimb, un complex de factori interni care concordă la o explicație logică; un context internațional care nu poate fi neglijat în cursul analizei, mai cu seamă că trebuie să avem în vedere atât coalițiile marilor puteri la sfîrșitul veacului trecut, cît și modificările survenite ca urmare a primului război mondial; nu în ultimă instanță, un proces specific Europei răsăritene în secolul al XIX-lea¹¹, cînd se petrece descompunerea relațiilor sociale și politice, o tranzitie prea rapidă (și, deci, fără ardere a etapelor intermedii) de la forma de organizare a societății populare la aceea urbană, în absența burgurilor proprii. Dogmele religioase, libertatea de conștiință, dar și nivelul cultural al poporului au fost privite cu superficialitate. Tentăția improvizăției naște o adevărată tragedie. În economie, nereușitele ori sesizarea marilor diferențe în comparație cu Apusul, au favorizat geneza unei mitologii din care se desprinde exaltarea tăranului și a civilizației rurale, arhaice și eterne, precum și credința că trecutul poartă cu sine modelul ideal al unei societăți populare care trebuie neapărat recuperat. Crizele de conștiință nu se limitează doar la asemenea căutări. Ele se amplifică provocînd, periodic, excese ideologice. Dacă vom înțelege că programele pașoptiste nu numai că n-au fost puse în aplicare, dar că, au intrat, la scurtă vreme după formularea lor, în conflict cu naționalismul, vom înțelege cum a fost cu puțină afirmarea unui curent cultural și politic deformat, propagând idei confuze, instaurînd, în timp, "mistică ultranationalismului". □

unea deputaților naționaliști xenofobi, arată: "Calitatea de român se dobîndește, se conservă și se pierde în conformitate cu regulile enunțate prin legile civile. Doar străinii de rit creștin pot obține calitatea de român". Acest articol oficializează problema evreiască și a fost unul dintre cele des invocate în Parlamentul României în ultimele decenii ale veacului trecut și în primele ale veacului nostru. Prin conținutul lui s-au ridicat bariere severe în calea emancipației evreilor născuți aici și a devenit imposibilă naturalizarea acestora sosit din alte regiuni. Vezi și Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'emancipation*, L'Université de Provence, 1978, pp. 31-62; Idem, *L'emancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, 1992, pp. 17-24.

6. Vasile Conta, *Opere complete*, București, 1914, p. 648.

7. Ibidem, p. 658.

8. Ibidem, p. 647.

9. În anii 1860, S. Bărnău atacase pe apostoli în calitatea lor de evrei, socotind creștinismul drept religie ebraică, ceea ce a provocat hazul, dar și îngrijorarea consulului francez; nivelul înțelegerii istoriei celor două religii și, drept urmare, reflexele mentale ale fostului pașoptist ardelean, nu numai că nu erau de bun augur, dar puneau într-o lumină nefavorabilă înseși mediile culturale românești. Titu Maiorescu nu va trece cu vederea o asemenea interpretare (din care decurge și o ideologie antisemita), amendind-o cum se cuvine. Pentru detalii și trimiteri arhivistice, vezi Miskolczy Ambrus, *De la cultivarea tradițiilor la naționalismul modern. Răzvrătitarea lui Moses Gaster*, Studiu introductiv la ediția, Moses Gaster, *Judaica & Hungarica. A zsidó, magyar es roman muvelodesi es politikai kolcsongatások tortenetebol (Din istoria interreligilor culturale și politice dintre evrei, maghiari și români)*, Universitatea Eötvös Loránd, Budapest, 1993, pp. 50-96.

10. Leon Volovici, op. cit.: p. 50; pentru legile discriminatorii a se consulta *Erevii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, ediție și studiu introductiv de Lya Benjamin, București, Editura Hasefer, 1993, 486 p.

11. Istvan Bibó, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*. Traduit de hongrois par György Kassai, Paris, Editions L'Harmattan, 1986.

puterii democratiei, ci edificarea unei națiuni cu maximum de forță, capabilă să exceleze în momentele de răsucruse ale propriei deveniri. Se înțelege că deturnarea activității intelectuale și morale a omului spre ideea de eroism și de stat virtuos (format dintr-o singură națiune și având condiții de "tărie", "trăinicie" și "progres"), imaginat după modelul antic, reprezintă un scop în sine. Îndeobște, așa-să favorizat domnia bunului plac al unui cerc restrîns de oameni cu tendințe elitiste; pentru ca, mai tîrziu, tot astfel, să

la tradiția antisemita a naționalismului e regăsibilă la toți ideologii acestui curent din anii interbelici, de la "moderați" la extremități și "revoluționari" doctrinei. "Dacă n-au avut prestigiu politic pe măsura valorii lor intelectuale, influența lor formativă asupra mediului intelectual, din care s-au recrutat și liderii politici, a fost hotărtoare. Cine citește discursurile lui Ion Antonescu sau ale lui Mihai Antonescu pentru justificarea politicii șovâine și combaterea «elementului evreiesc» constată că liderii politici și militari

NOTE:

1. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranationalismului*. Traducere de Marian Ștefănescu, București, Editura Humanitas, 1993.

2. În acest sens, o carte de referință este aceea semnată de Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism. The case of Romanian Intellectuals in the 1930's*, Oxford and New-York, Pergamon Press, 1991; cartea a fost tipărită și în română (din păcate, în Germania și nu în România, întrînd în circuit restrîns pentru cititorii de limbă română) sub titlul: *Ideologie naționalistă și antisemitism în viața intelectuală românească din anii '30*, în revista DIALOG (Dietzenbach, Germania, redactor responsabil Dr. Ion Solacolu), nr. 147-151, mai-septembrie 1993.

3. Vezi o explicație a conotațiilor culturale și politice ale antisemitismului la Hannah Arendt, *La crise de la culture*, traduit de l'anglais sous la direction de Patrick Levy, Paris, Gallimard, 1972, p. 122.

4. Într-un articol publicat în revista 22, nr. 31 și 32/1993, am adus în discuție, parțial, designur, rolul jucat de N. Iorga, de doctrina profesată de el în formarea convingerilor politice ale generației de intelectuali din anii interbelici.

5. Regimul instaurat prin aducerea pe tronul țării a lui Carol I a debutat cu promulgarea noii Constituții. Articolul 7 al acesteia, adoptat după dezbatere aprinsă și sub presi-

VICTOR NEUMANN, Ph. D. in history, is a Senior Researcher at the Institute of Social Theory (belonging to the Romanian Academy), and an Associate Professor at the Philological Department of the University of Bucharest. He published tens of studies on history of European culture and civilisation. His last book, *The Temptation of Homo Europeus* (Bucharest: Editura Științifică, 1991) was awarded with the National Prize of Romanian Academy and will be published at Columbia University Press. He was a fellow at C.N.R.S. (Paris), Friedrich Ebert Stiftung (Bonn), IREX (Princeton).

Elogiul instituțiilor democratice

LIANA IONESCU

*Societatea deschisă și dușmanii ei** este o carte de filosofie politică, scrisă în 1942 (în octombrie a fost încheiat primul volum) și februarie '43 (când a fost încheiat cel de-al doilea) și publicată la Londra, în 1945. Autorul ei, Karl R. Popper, este unul din marii filosofi ai acestui secol, cunoscut îndeosebi prin contribuțiile sale în domeniul epistemologiei, din care amintim lucrarea *Logica cercetării*, publicată la Viena în 1934 (tradusă și în română în 1981). Împreună cu *Mizeria istorismului*, apărută în 1944, *Societatea deschisă și dușmanii ei* constituie singurele studii consacrate de Popper sferei politicului. Cu toate acestea, ele reprezintă lucrări fundamentale astăzi în ansamblul operei popperiene cît și în întreaga filosofie politică a secolului XX.

Scrisă în vremea când se afla, ca profesor universitar, în Noua Zeelandă, departe de Austria natală, dar și de ascensiunea fascismului în Europa, cele două cărți sunt cunoscute de autor ca reprezentând propriul său efort de război. „Ambele cărți – scrie el în *Autobiografia intelectuală* – echivalau cu o apărare a libertății împotriva ideilor totalitare și autoritare și cu un avertisment privind pericolul superstițiilor istoriciste.¹ Fără îndoială că Popper avea în vedere în primul rând marxismul, filosofic la care fuseseră el însuși convertit în 1919, înainte de a fi împlinit 17 ani, și pe care a respins-o după doar două-trei luni. „La 17 ani am devenit antimarxist, mărturisește el. Am realizat caracterul dogmatic al cazarilor marxiste și teribila să arroganță intelectuală. Era un lueru teribil să-si aroge cinea un tip de cunoaștere ce face o datorie din a risca viațile altor oameni, în numele unei dogme acceptate necritic sau pentru un vis care se pre poate să nu se realizeze niciodată. Era cu atât mai rău pentru un intelectual, pentru o persoană care citește și gândește. Ar fi fost îngrozitor să fi căzut într-o asemenea capcană”.²

Încă din 1919-1920, Popper a intuit că marxismul, cu pretensiile sale de știință și cu profetia istorică pe care o oferă, va deveni o „problemă majoră” și că deziluziile celor care l-au acceptat ne-

mite mai târziu fasciste”.³ O va face, însă, într-un mod care înlătăru orice speculație cu privire la afinitățile din adolescență ale lui Popper, în *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Cu toate că nu a fost clar invocat, se pare că acesta a fost unul din motivele care au înfirziat cu doi ani publicarea cărții. Abia după ce manuscrisul a făcut turul Statelor Unite, fiind respins, la intervenția profesorilor Gombrich și Hayek s-a găsit un editor la Londra care să-l publice. „Bucuria a fost immensă, mărturisește Popper. Am simțit că aceste două cărți (referire și la *Mizeria istorismului* - n.n.) mi-au salvat viața; și încă mai simt aşa”.⁴

Inițial, autorul intenționa să-și intituleze lucrarea *Falșii profeti: Platon. Hegel. Marx*, ceea ce ar fi exprimat doar latura critică a demersului său. Centrată pe analiza eșecului oricărei profetii istorice, având ca obiectiv încercarea de descifrare a originilor intelectuale ale totalitarismului, *Societatea deschisă* depășește stadiul examenului critic și propune o reconstrucție în domeniul științelor sociale. Ea oferă o teorie alternativă la filosofile istorice (care proclamă existența unor legi inexorabile în societate și a unui sens determinat al istoriei), bazată pe ideea că viitorul este deschis, iar sensul istoriei îl dău oamenii. Respîngînd, deopotrivă, utopismul politic și holismul istoric, Popper pledează în favoarea valorilor și principiilor societății democratice, a pluralismului, spiritului critic, dialogului și toleranței.

Rezunând intenția cărții, Popper arată că a avut în vedere nu atât popularizarea ideilor tratate, cît rezolvarea lor. Îar acestea, chiar și atunci când se referă la trecut, „sunt problemele epocii noastre” (vol. I, p. 7). O abordare ratională și critică a aspectelor reconstrucției sociale presupune – în vizionarea sa – înlătărarea obstacolelor ce tin de atitudinea potrivnică față de posibilitățile reformei democratice, atitudine fundamentală pe filosofia numită de el istoricism. Urmărind evoluția metafizicilor istoriste, Popper observă că acestea se originează în Platon, Hegel și Marx. Desi foarte diferiti sub multe aspecte, cei trei gînditori au

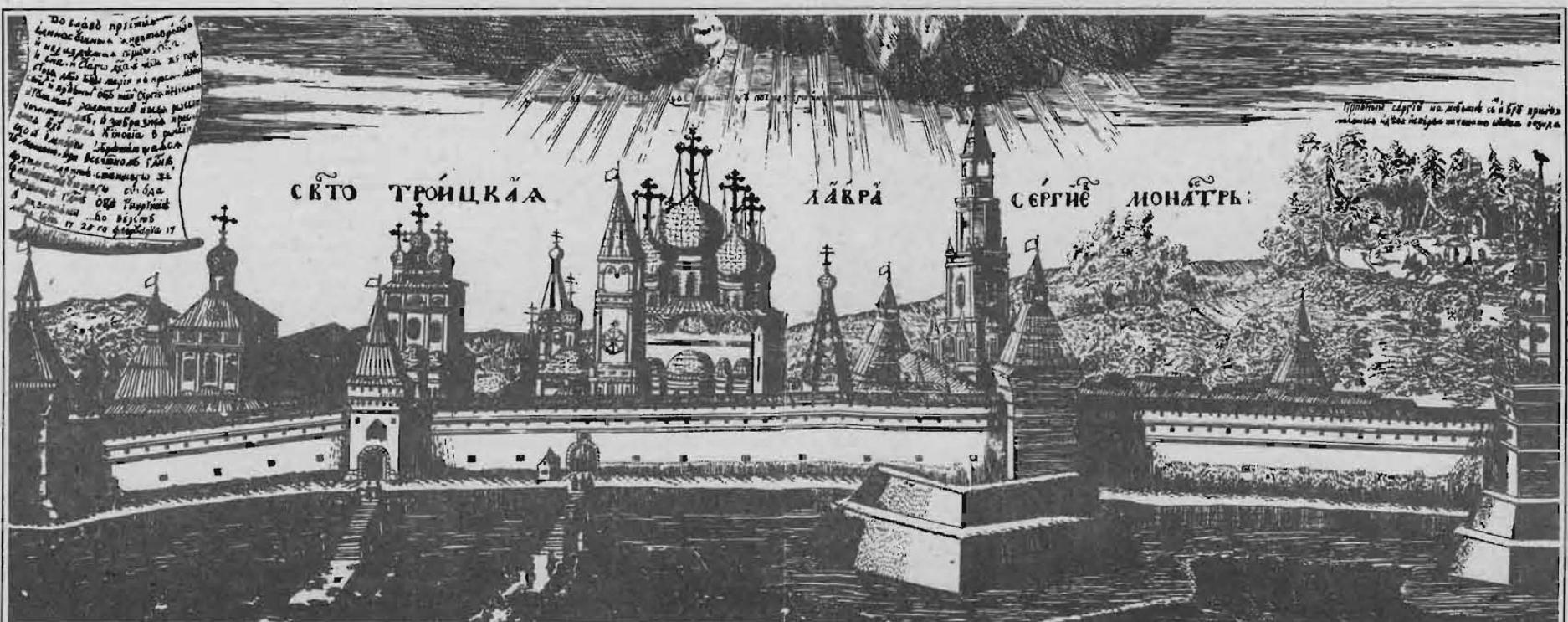
lizarea unei ordini perfecte: statul ideal al lui Platon, absolutul în istorie la Hegel, societatea comună la Marx. Omului nu i-ar rămîne decât să descopere acest plan ascuns al istoriei și să ajute la înșapătuirea „inevitabilului”. Pentru toți acești gînditori, individul nu are decât să se supună forțelor predeterminante ale istoriei, să accepte implacabilul destin și eventual să ajute la „nașterea fără dureri a ceea ce istoria i-a rezervat”. Descoperirea legilor inexorabile care guvernează societatea nu ar permite decât să se prevadă cu exactitate evoluția evenimentelor, și nicidecum să se opereze vreo modificare a lor într-un alt sens decât cel de prestabilit. În vizionarea lui Popper, un asemenea tablou istoricist include, în funcție de autor, divinizarea statului și a conducătorului, militarismul, elitismul și rasismul – dimensiuni esențiale ale oricărui totalitarism.

Atitudinea lui Popper față de istoricism, și îndeosebi față de supralicitarea rolului statului este, ne-o spune chiar el, „de clară ostilitate”. În critica adusă sociologiei lui Platon, Popper insistă asupra necesității de a distinge între natură și societate, între legile ce guvernează mediul natural al omului și cele de la nivelul mediului său social. Înclinatia de a accepta particularitățile mediului nostru social ca și cum ar fi niște lucruri „naturale”, este considerată drept „una din caracteristicile atitudinii magice a societăților tribale sau închise, primitive, aceea de a trăi într-un cerc fermecat de tabuuri imuabile, de legi și obiceiuri simtite a fi la fel de inevitabile ca și răsăritul Soarelui, ciclul anotimpurilor sau alte regulări evidente ale naturii” (I, p. 73). Unui asemenea punct de vedere, monist naiv, în care nu se face distincția între legile naturale și legile normative, și care stă la baza „societății închise”, Popper îi opune *dualismul critic* (sau *conventionalismul critic*), caracteristic „societății deschise”. Desemnând raportul dintre fapte și decizii (norme), mai precis imposibilitatea derivării normelor etice sau a deciziilor din fapte, dualismul critic este una din doctrinele-cheie ale cărții. Din această perspectivă, legile normative pot fi elab-

orerit că poate face ceva în sensul schimbării lor” (I, p. 77). Ideea este că ține de noi în sine să îmbunătățim decizile, normele, legile, astăcăciunea, dacă le găsim nesatisfăcătoare. Decizia în acest sens ne aparține și pentru consecințele ei sinteme moralement răspunzători.

Această concepție despre autonomia eticului nu conduce însă la Popper la acceptarea liberului arbitru ca o consecință a faptului că normele sunt convenții, nici la excluderea oricărui determinism în plan social. O înțelegere rezonabilă a mediului nostru social – spune el – exclude ideea că toate regularitățile vieții sociale sunt normative sau instituite de oameni. Dimpotrivă, există și importante legi naturale ale vieții sociale, pe care le denumește „legi sociologice”. Aceste legi privesc funcționarea instituțiilor sociale și joacă un rol corepunzător, principiului pîrghiei în inginieria mecanică. „Căci de instituții – spune Popper – avem nevoie, ca și de pîrghii, dacă vrem să realizăm indiferent ce obiectiv care depășește puterea mușchilor noștri. Asemenea mașinilor, instituțiile multiplică puterea noastră, cu consecințe bune sau rele. Asemenea mașinilor, și ele se cer atenție supravegheate de cineva care înțelege modul lor de functionare și, mai ales, destinația lor, deoarece nu le putem construi în așa fel încât să funcționeze în întregime automat” (I, p. 84).

Cartea relevă că, într-un regim cu adevarat democratic, accentul cade, în mod necesar, pe instituții și mai puțin pe persoane, ca în regimurile totalitare. Problema politică fundamentală nu mai este atunci *cine* guvernează, respectiv, *cine* trebuie să guverneze, așa cum a formulat-o Platon, ci *cum* trebuie concepute instituțiile politice astfel încât ele să impiedice apariția și rămînerea la putere a unor conducători antidemocratici sau incompetenți, care produc daune majore colectivității și fiecarui individ în parte. A face din instituții și legi „ecrane protectoare” ale indivizilor – a crea, dezvoltata și ocroti instituțiile politice necesare evitării tiraniei constituie, după Popper, obiectivul și criteriile minimale de evalua-

Zagorsk. Mănăstirea Sf. Treime – gravură sec. 18

critic nu vor înfirzia să vină. El și-a propus, încă de atunci să disece argumentele marxismului dar nu a îndrăznit să publice. La acea dată, ideile sale critice intrucât, în acel timp, antimarxismul era în Austria un lucru mai rău decât marxismul; era identificat cu acele mișcări nu-

pornit în elaborarea teoriilor lor politice de la o supozitie generală comună: aceea că obiectivele acțiunii omenești sunt date de principii și valori în măsură să conducă la instaurarea unei vieți sociale, politice și morale *perfecte*. Este punctul de vedere după care sensul istoriei este rea-

borate și modificate de om, printr-o decizie sau convenție, și deci omul este moralmente răspunzător pentru ele. „Poate că pentru normele pe care le găsește existente în societate atunci când pentru prima dată începe să reflecteze asupra lor, oricum însă pentru normele pe care este dispus să le tolereze odată ce a des-

are a reușite unei democrații.

Opoziția la programul politic al lui Platon, deplasarea accentului de la persoane la instituții în problema guvernării. I-au condus pe Popper la elaborarea importantă distincții dintre *ingineria socială utopică* și *ingineria socială graduală* – cel mai cunoscut și discutat aspect al

lucrării sale. Orice politică pe termen lung este o politică instituțională. Dacă dorim ameliorarea condiției omului, trebuie să stabilim clar ce anume instituții vrem să ameliorăm. *Reformarea instituțiilor politice, ajustări partiale, punctuale, corectii aplicate "din mers" – iată ce propune Popper în schimbul proiectelor utopice de revoluționare a întregii societăți, al promisiunilor privind introducerea fericirii și perfecționii pe pămînt.* Un tel mult mai modest decât cel al căutării binelui suprem, dar mai realist: cel al depășirii și combaterii celor mai preșante reale ale societății, lupta sistematică împotriva suferinței și a nedreptății. „Fiecare generație de oameni – spune Popper – are nu astăzi dreptul de a fi făcută fericită, cît dreptul de a nu fi făcută nefericită, cînd acest lucru poate fi evitat” (I, p. 183). O guvernare trebuie să-si pună, asadar, nu asigurarea fericirii cetățenilor, ci diagnosticarea relelor sociale, cercetarea cauzelor lor și combaterea lor prin forme institutionale, prin reorientare actiunii publice.

Democratia, înțeleasă de Popper nu ca „domnie a poporului”, ci ca „*domnia legilor*”, oferă cadrul cel mai adecvat pentru ingineria socială, fragmentară, „bucată cu bucată”. În favorarea acestei metode, Popper aduce și argumentul de a fi mai puțin riscantă decât ambițioasele proiecte de transformare globală a societății, în care, idealul fiind foarte îndreptățit, cu greu se poate să dacă un pas să facă înseamnă o apropiere de ele sau o îndepărțare. În procesul de realizare a unor proiecte-gigant, în experimentele sociale la scară mare, scopul se poate schimba considerabil, astfel că, în ciuda tuturor sacrificiilor făcute, nu se ajunge nicăieri. Așa cum în mod convingător au arătat experientele acestui secol, totalitarismele de dreapta și de stînga nu numai că nu au înfăptuit raiul promis, dar au transformat viața oamenilor într-un iad, uitând cu totul de măretul ideal propus.

Avantajul metodei graduale de interventie asupra societății constă tocmai în faptul că permite evaluării *partiale*, compararea rezultatelor obținute cu scopurile initial propuse și – eventual – îndreptarea erorilor comise. Învățăm tot timpul din greseli, spune Popper, în spiritul failibilismului său epistemologic, potrivit căruia nu putem avea niciodată certitudinea totală că am descoperit adevarul, nici chiar adevarul ideilor bine înțemeiate și acceptate ca bine înțemeiate nu este pe deplin asigurat, asemenea idei nepuțind – nici ele – fi puse la adăpost de riscul erorii. Istoria omenirii este o istorie a greșelilor, astăzi în fixarea telurilor cît și în allegarea mijloacelor. O atitudine ratională în viața publică trebuie să fie, de aceea, o atitudine *critică*. Departe de a idealiza societatea deschisă, Popper arată că aceasta nu este cîștii de puțin o societate perfectă, ci acea societate în care organizarea instituțională face posibilă și favorizează învățarea din greșeli. O societate în care indivizi și grupuri organizate au libertatea de a critica instituțiile și de a contribui la schimbarea lor. O societate deschisă nu este mai bună pentru că ar detine adevarul absolut, respectiv soluții optime la toate problemele, ci pentru că, prin instituțiile ei, favorizează libertatea inițiativei, învățarea din greșeli și dreptul de a critica.

Popper ne face să înțelegem că dintre toate drepturile omului, dreptul de a critica conducătorii este esențial. Critica puterii nu trebuie văzută ca o ofensă. „Să ne lepădăm de siguranța dogmatică și să ne deschidem la critică”, era îndemnul lui Xenofon. Într-un sistem democratic, critica este o chestiune vitală, deoarece asigură înșăptuirea reformelor, unică chiar împotriva voinței guvernantilor, ori înlăturarea fără violentă a guvernantilor incompetenți sau necinstitui.

Popper are în vedere și „situatia fericită” în care oamenii politici ar căuta să-și descopere propriile greseli, în loc să încerce să le mascheze și să arate că au avut întotdeauna dreptate. Aceasta ar echivala cu „introducerea metodei știin-

țifice în politică, deoarece tot secretul metodei științifice rezidă în disponibilitatea de a învăța din greșeli” (I, p. 118).

Rezumînd esența mesajului său, în finalul primului volum, autorul afirmă transînt că nu există decât două tipuri de guvernări: de unele se poate scăpa fără vîrsare de sînge, printre un vot în Parlament – guvernările democratice –, dar altele numai cu pretul vîrsării de sînge – guvernările totalitare.

Revenind asupra acestui mesaj într-un articol publicat în 1988 în revista *The Economist*, Popper își reafirmă încrederea în rolul instituțiilor democratice de a asigura schimbările primenitoare, fără cutremure majore, în substratul societății. „Cind afirmam că soluția cea mai bună cunoscută ar fi Constituția, în măsură a permite majorității să demite guvernul prin vot, nu înseamnă și că acest vot este întotdeauna drept. Nu înseamnă nici măcar că de obicei este drept. Ci doar că această imperfectă procedură este cea mai bună inventată pînă acum (...). Oricine a trăit vîrodată sub altă formă de guvernămînt – adică sub o dictatură, de neînlăturat fără vîrsare de sînge – va ști că pentru democratie, cu toate imperfecțiunile ei, merită să luptă, și, cred eu, chiar să mori. Cel puțin aceasta este convingerea mea personală.”⁵

Concluzia analizei ideilor politice ale lui Platon întreprinsă în volumul întîi este că trebuie să învățăm exact opusul lectiei pe care filosoful antic ar fi încercat să ne-o transmită. Pentru că nu ne mai putem întoarce niciodată la pretinsa inocență și frumusete a societății închise. Odată ce am început să ne bizuim pe ratiune și pe facultățile noastre critice, să ne asumăm responsabilitatea de a contribui la progresul cunoașterii; nu ne mai putem întoarce la starea de implicită susținută fără de magia tribală, la acceptarea necondiționată a tabuurilor și a unor legi implacabile. Cu cînd încercăm să ne întoarcem mai mult la vîremurile croice ale tribalismului, ne avertizează Popper, cu atît mai sigur ajungem la Inchizitie, la Politia Secreta și la un banditism romanticizat” (I, p. 227). O asemenea vizion poate fi, desigur, o exagerare. De altfel, lui Popper i s-au adus numeroase obiecții felului în care l-a înțeles pe marele filosof antic, lecturii “tendențioase”, “părtinitoare”, prin care a căutat să pună în evidență în sfera acestuia anticipări ale unor teme proprii ideologilor totalitare. S-au exprimat îndoilei și cu privire la caracterizarea lui Platon drept un gînditor istorist, în sens clasic, care ar fi afirmat existența unui curs predeterminat al istoriei. Cu toate reproșurile aduse, Popper nu poate fi suspectat de lipsă de o nesitate intelectuală față de Platon. Autorul este cîștigător într-o lucrare polemică, așa cum este *“Societatea deschisă”*, discursul nu poate fi tot timpul datasat și nepărtinitor. Ceea ce ne oferă el este o interpretare, un punct de vedere personal, desigur discutabil, și nu Adevarul despre Platon, pretenție care ar fi fost în dezacord cu viziunea sa failibilistă asupra cunoașterii.

Dar critica cea mai ascuțită a cărții este îndreptată de Popper împotriva lui Hegel, considerat “părintele istorismului și totalitarismului modern” și acuzat că ar fi la originea declinului mișcării liberale din Germania și al ascensiunii naționalismului. Caracterizat, cu duritate, drept “lacheul cel mai servil al statului” (este vorba desigur de statul prusac și “apostol al nationalismului”), Hegel ar fi avut, în concepția lui Popper, o influență imensă asupra extremității stîngii marxiste, a centrului conservator și a extremității drepte fasciste. Aripa stîngă ar fi înlocuit războiul dintre națiuni din schema istoricistă a lui Hegel cu războiul dintre clase, iar extrema dreaptă – cu războiul dintre rase (II, p. 38). Metoda dialectică i-ar fi permis acestui “clown cu pretenție de făuritor de istorie” să scoată “iepuri fizici reali din jobenuri pur metafizice, să transforme o idee în contrariul ei, iar filosofia identificării ar fi favorizat justificarea ordinii existente pe baza identificării dreptului cu puterea și a statului cu “pro-

tectorul” adevărului obiectiv. Ideea hegeliană că nu există nimic mai presus de stat, el este legea morală și legea juridică, etalonul moralității, anularea oricăror distincții între real și ideal, între fapte și norme, între justiție și putere au dat, consideră Popper un nou impuls concepțiilor istoriciste și metodelor de gîndire totalitar. Disprețul și oroarea pe care Popper mărturisește că le are față de filosofia hegeliană, se justifică tocmai prin această limitare a libertății și rationalității individului, cu abandonarea responsabilității sale, pe care le propune filosofia hegeliană, echivalentă cu o recădere în mentalitatea tribală.

O evaluare critică a poziției lui Popper față de Hegel trebuie să aibă în vedere condițiile istorice în care a fost elaborată, realitățile dure ale războiului, de care Popper îi face răspunzător pe hegelieni.

Analiza cea mai densă, privind rolul nefast al oricărui profetie istorică și, în cele din urmă, a eșecului oricărui proiect holist de schimbare socială, o întîlnire în secțiunea consacrată marxismului – “forma cea mai pură, mai evoluată și mai periculoasă a istorismului” (II, p. 92). Cea mai pură, pentru că marxismul a fost conceput ca o teorie istorică, ce urmărește precizarea evoluțiilor viitoare, fără a oferi însă nici un element de inginerie socială. Așă încît, discipolii ruși ai lui Marx, îndată după ce au cucerit puterea politică, s-au găsit total negregătiți pentru “marea sarcină” ce le revenea conform proiectului: instaurarea fericirii întregului popor. Liderii nu știau “ce-i de făcut”. Lenin însuși a recunoscut că, o dată cu revoluția, situația a devenit foarte dificilă, pentru simplul fapt că nu existau nici un fel de idei constructive. În condițiile vidului ideologic, el a avansat célébre teză: “Comunismul este puterea sovietelor plus electricificarea întregii țări”.

Cînd Popper califică marxismul drept forma cea mai evoluată a istorismului, are în vedere dezvoltările în direcția economismului și a teoriei luptei de clasă ca forță motrice a istoriei, pe care le susține unui atent examen critic, formulînd totodată și alternativa bazată pe opiniunea etico-politică democrată.

Popper fundamentalizează o vizion diametral opusă determinismului economic al lui Marx și ideii privind “neputința politicului” din teoria acestuia asupra statului. Arătînd că există o interacțiune între condițiile economice și idei, nu doar o dependență unilaterală a acestora din urmă față de cele dintîi, Popper atribuie politicului un rol fundamental, în măsură să controleze și să modifice în chip decisiv realitatea economică. Ceea ce înseamnă o lărgire imensă a cîmpului activităților politice. Totodată, Popper avertizează asupra pericolelor pe care le comportă orice putere – cea politică nu mai putin decât cea economică – lăsată necontrolată. “Dogma că puterea economică stă la originea tuturor relațiilor trebuie părăsită. Locul ei trebuie să-l ia înțelegerea pericolelor pe care le comportă orice formă de putere necontrolată. Banii ca atare nu reprezentă un pericol deosebit. Ei devin periculoși numai dacă pot să cumpere puterea, fie direct, fie prin înfrângerea celor economici slabii, sălii să se vîndă pentru a trăi. Trebuie să înțelegem că problema politică centrală o constituie controlul asupra puterii fizice și a exploatației fizice”. (II, p. 142). Într-o democrație, cheile controlului asupra “demoniilor” economici, dar și asupra exacerbării puterii statului și a guvernantilor ca persoane, le reprezintă instituțiile. Prin exercitarea controlului democratic, ele ne pun la adăpost de arbitariul persoanelor și de consecințele aşa numitului paradox al libertății – argumentul că libertatea, în sensul de lipsă a oricărei îngădăiri, duce cu necesitate la foarte mari îngădăiri – paradox neîntelește de Marx atunci cînd preconiza disparitia claselor, a puterii de stat și saltul în “imperiu liberătății”.

Critica făcută de Popper lui Marx este covîrșitoare și relevă deosebirea fundamentală dintre cei doi gînditori. Popper subliniază atîț inconistența teoriei materialismului istoric, “debilitatea ei fatală” cît și utopismul profetiei lui Marx privind revoluția socială și treacerea “cu necesitate” la socialism. Dînd dovedă de onestitate intelectuală, el îi recunoaște și unele (putine) merite, fapt ce i-a atrăs o serie de critici din partea antianarhiștilor, și acuză că nu poate uita “prima iubire”.

“Adevarul este că Marx n-a intuit defel ceea ce avea să se petreacă”, spune clar Popper și-l declară pe Marx un “fals profet”. “Răționamentele pe care se sprijină profetia sa istorică nu stau în picioare. Ingenioasa încercare de a trage concluzii profetice din observații făcute asupra tendințelor economice din vremea sa a esuat. Rățunea acestui eșec nu rezidă în vreo insuficiență a bazei empirice de la care pornește rationamentul. Rățunea eșecului său ca profet rezidă în întregime în mizeria istoricismului ca atare, în faptul simplu că, chiar dacă observăm astăzi ceea ce pare a fi o tendință istorică, nu putem să îi sprijină la fel și mine” (II, p. 210). În evaluarea profetiei lui Marx, Popper denunță iluziile pernicioase ale istorismului ca tehnologie socială *holistă* și ambiciile deșarte ale oricărui *revolutionarism*, ca atitudine politică întemeiată pe o asemenea viziune. Nu există nici o “necesitate istorică” erijată într-o instanță absolută a lumii, așa cum susține Marx; nu există nici o “fatalitate istorică”, pe care vreo minte luminată să o poată cunoaște cu anticipație. De aceea, orice profetie istorică este, în principiu, suspectă. Viitorul este deschis, afirmă Popper, și depinde de actiunile noastre spontane și libere, care nu pot fi prevăzute în mod absolut de nici o schemă abstractă și care nu ascultă de vreo lege ineluctabilă. “Nu există o lege a progresului, totul va depinde de noi însine “sustine, în autentic spirit liberal, Popper, încrezător în puterea individualului și în forta rationalizării lui. Responsabilitatea destinului nostru ne apartine. Trebuie să ne găsim justificarea în munca noastră, în ceea ce facem și nu într-un imaginat “sens al istoriei”. “În loc să pozăm drept profeti, trebuie să devenim ziditorii ai destinului nostru – este concluzia filosofului “societății deschise”. Si aceasta o putem face apărind acele instituții democratice de care depind libertatea noastră și, în cele din urmă, progresul societății.

Crezul raționalist al lui Popper se răsfringe și în scriitură, în caracteristicile de stil, inconfundabile, ale textului: claritate, univocitate, coerentă, ordine, rigoare argumentativă. Calități redate cu fidelitate de versiunea românească a cărții, datorată logicianului Drăgan Stoianovici.

Pentru cititorul român, optimismul ce se degajă din întreaga lucrare a lui Karl Popper, încredere autorului în forța individualului și a instituțiilor democratice de a transforma gradual societatea, pot constitui un real suport în depășirea pasivității și a resemnării ce au cuprins societatea noastră, prea mult înrobită ideilor de fatalitate și predestinare istorică.

NOTE

1. Karl Popper, *Intellectual Autobiography*, în P.A. Schilpp, *The Library of Living Philosophers: the Philosophy of Karl Popper*, Illinois University, p. 91.

2. *ibid.* p. 26

3. *ibid.*

4. *ibid.* p. 95

5. *The Economist*, April, 1988.

* Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura “Humanitas”, 1993, vol. I, *Vraja lui Platon*; vol. II, *Epoca marilor profetii: Hegel și Marx*, traducere de D. Stoianovici.

LIANA IONESCU - born in Bucharest (1954). She graduated at the Faculty of Philosophy, University of Bucharest (1977). A candidate at Ph. D. in Philosophy of Science, she is a political editor at the daily news paper *Romania Liberă*.

Justitia ca imparțialitate

JOHN RAWLS

În acest capitol introductiv schităz cîteva din principalele idei ale teoriei justitiei (dreptăii) pe care vreau să o dezvolt. Expunerea este informală și intentioneză să pregătească drumul pentru argumentele mult mai detaliate care urmează. Inevitabil, este o oarecare suprapunere între discuția de acum și cea ulterioară. Încep prin a descrie rolul justitiei în cooperarea socială și cu o scurtă prezentare asupra subiectului fundamental al justitiei, structura de bază a societății. Apoi, prezint ideea principală a justitiei ca imparțialitate (echitate) (*Justice as fairness*), o teorie a justitiei care generalizează și ridică la un nivel mai înalt de abstractizare concepția tradițională a contractului social. Acordul societății este înlocuit de o situație initială care încorporează anumite constrângeri procedurale în argumentele destinate să conducă la o înțelegere initială asupra principiilor dreptăii. În scopul clarificării și contrastului, mă voi ocupa de concepții clasice utilitaristă și de cele intuitioniste cu privire la justitie, și voi lăua în considerare cîteva diferențe dintre aceste concepții și justitia ca imparțialitate. Scopul meu călăuzitor este să elaborez în amănunt o teorie a justitiei care să fie o alternativă viabilă la aceste doctrine care au dominat multă vreme tradiția noastră filosofică.

1. Rolul justitiei

Dreptatea este prima virtute a instituțiilor sociale, așa cum adevărul este prima virtute a sistemelor de gîndire. Oricît de elegantă și de economică este o teorie, ea trebuie respinsă sau rezvăzută dacă este neadevărată; la fel, oricît de eficiente și de bine rînduite ar fi legile și instituțiile, ele trebuie reformate sau aboliite dacă sunt nedrepte. Orice persoană posedă o inviolabilitate fondată pe justitie, pe care nici măcar prosperitatea societății ca întreg nu o poate călca în picioare. Din acest motiv, justitia neagă faptul că pierderea libertății pentru cineva devine dreaptă printr-un bine mai mare de care au parte alții. Ea nu permite ca față de sacrificiile impuse asupra cătorva să cîntărească mai greu suma mai mare a avantajelor de care se bucură cei mulți. Prin urmare, într-o societate dreaptă, libertățile cetățeniei egale săn considerate drept fixe; drepturile fixate de justitie nu se supun tranzacțiilor politice sau calculelor intereselor sociale. Singurul motiv care ne permite să acceptăm o teorie eronată este lipsa uneia mai bună; analog, o nedreptate este tolerabilă numai cînd este necesară evitarea unei nedreptăți chiar mai mari. Fiind înțile virtuți ale activităților umane, cu adevărul și dreptatea nu se pot face compromisuri.

Aceste propoziții par să exprime convingerea noastră intuitivă cu privire la primatul justitiei. Fără îndoială că ele sunt exprimate prea puternic. În orice caz, vreau să cercetez dacă aceste argumente sunt temeinice, iar dacă sunt, cum pot fi ele lămuritor. În acest scop, este necesară elaborarea unei teorii a justitiei în lumina căreia aceste asertii să poată fi interpretate și apreciate. Voi începe prin a lăua în considerare rolul principiilor justitiei. Pentru a consolida ideile, să presupunem că o societate este o asociație de persoane mai mult sau mai puțin autosuficientă, care în relațiile lor unele cu altele recunosc anumite reguli de conduită ca obligatorii și care în cea mai mare parte a timpului actionează în conformitate cu ele. Să presupunem mai departe că aceste reguli specifică un sistem de cooperare destinat să susțină binele celor care iau parte la el. În con-

secință, deși o societate este societate cooperativă pe acțiuni (*cooperative venture*) în vederea avantajului reciproc, ea este în mod tipic marcată de conflict ca și de identitatea de interes. Există o identitate de interes de vreme ce cooperarea socială face posibilă pentru toti o viață mai bună decât ar fi avut oricare dintre ei dacă ar fi trăit numai după propriile eforturi. Există un conflict de interes de vreme ce persoanele nu sunt indiferente la felul în care sunt împărțite beneficiile mai mari produse de colaborarea lor, de vreme ce pentru a-și atinge scopurile, fiecare dintre ei preferă o parte mai mare uneia mai mică. Este necesar un set de principii pentru a alege dintre variantele aranjamente sociale care determină împărțirea avantajelor și pentru a garanta o înțelegere asupra celor mai cuvenite parti împărțite. Aceste principii sunt chiar principiile justitiei sociale: ele asigură o modalitate de alocare a drepturilor și îndatoririlor în cadrul instituțiilor fundamentale ale societății și definesc distribuirea adecvată a beneficiilor și poverilor cooperării sociale.

Să spunem acum că o societate este bine orfnduită (*well-ordered*) cînd nu numai că este concepută astfel încît să promoveze binele membrilor ei, dar cînd ea este în mod efectiv ordonată o concepție publică a justitiei. Adică, este vorba despre o societate în care (1) fiecare acceptă și stie că și ceilalți acceptă aceleși principii ale justitiei, și (2) instituțiile sociale fundamentale satisfac în majoritatea cazurilor și sunt cunoscute că satisfac, în majoritatea cazurilor, aceste principii. În acest caz, în timp ce oamenii pot manifesta cereri excesive unul de la altul, cu toate acestea ei recunosc un punct de vedere comun, pornind de la care pretenții lor pot fi adjudecate. Dacă inclinațiile oamenilor spre propriul interes fac necesară vigilența lor unul față de celălalt, acceptiunea publică a justitiei face posibilă asocierea lor trainică. Într-indivizi cu scopuri și obiective disparate, o concepție împărtășită a justitiei stabileste cătușele prieteniei civice; dorința generală pentru justitie limitează urmărirea altor teluri. S-ar putea concepe o concepție publică a justitiei care să constituie carta fundamentală a unei asociieri umane bine orfnduite.

Desigur, societățile existente sunt reorii bine orfnduite în acest sens, deoarece, de obicei, ceea ce este just sau injust se află în dispută. Oamenii se confruntă cu privire la care principii ar trebui să definească clauzele fundamentale ale asocierii lor. Cu toate acestea, putem încă afirma că, în ciuda acestui dezacord, fiecare are o concepție a justitiei. Aceasta înseamnă că ei înțeleg nevoie deși sunt pregătiți să afirme un set caracteristic de principii pentru stabilirea drepturilor și îndatoririlor fundamentale și pentru a determina ceea ce ei consideră a fi distribuirea adecvată a beneficiilor și poverilor sociale. Astfel pare natural să se conceapă conceptul de justitie ca fiind distinct de variantele concepții ale justitiei și ca fiind specificat de rolul pe care îl au în comun aceste diferențe seturi de principii, aceste concepții diferite.¹ Prin urmare, cei care sustin concepții diferențiale ale justitiei încă pot cădea de acord că instituțiile sunt juste cînd nu se fac diferenții arbitrare între persoane în stabilitatea drepturilor și îndatoririlor fundamentale și cînd regulile determină o balanță adecvată între pretenții ce se întrec pentru avantajele vieții sociale. Oamenii pot cădea de acord cu privire la această descriere a instituțiilor juste de vreme ce noțiunile de diferențe arbitrară și balanță adecvată, care sunt cuprinse în conceptul de justitie, sunt lăsate deschise interpretării fiecărui în concordanță cu principiile

de justitie pe care el le acceptă. Aceste principii evidențiază care similarități și diferențe dintre persoane sunt relevante în determinarea drepturilor și îndatoririlor și ele determină care împărțire a avantajelor este corespunzătoare. Evident, această diferență între concept și variație concepții ale justitiei nu hotărâsc probleme importante. Ea pur și simplu ajută la identificarea rolului principiilor justitiei sociale.

Oricum însă, o proporție oarecare de înțelegere cu privire la concepțile justitiei nu este singura premisă a unei comunități umane viabile. Există cîteva alte probleme sociale fundamentale, în particular cele de coordonare, eficiență și stabilitate. Astfel, planurile indivizilor trebuie să fie potrivite împreună, astfel încît activitățile lor să fie compatibile unele cu altele și să poată fi duse la bun sfîrșit fără ca așteptările legitime ale cuiva să fie dezamăgite în mod sever. Mai mult, îndeplinirea acestor planuri ar trebui să conducă la realizarea unor scopuri sociale în modalitate care sunt eficiente și consistente (compatibile) cu justitie. Să, în cele din urmă, schema cooperării sociale trebuie să fie stabilă: ea trebuie pusă în acord (cu) și să se procedeze de bunăvoie în acord cu regulile ei de bază; iar cînd apar infracțiunile, ar trebui să existe forțe stabilizatoare care să prevină viitoare violări și să tindă spre restaurarea înțelegerei. Acum, este evident că aceste trei probleme sunt legate cu aceea de justitie. În absenta unei anumite măsuri de acord cu privire la ceea ce este just și injust, în mod clar este mai dificil pentru indivizi să-si coordoneze în mod eficient planurile pentru a se asigura că sunt menținute înțelegările reciproce avanajoase. Neîncrederea și resentimentul corodează legăturile civilizației, iar suspiciunea și ostilitatea îi provoacă pe oameni să acioneze în moduri pe care ei le-ar evita altminteri. Astfel că, în timp ce rolul specific al concepțiilor de justitie este să specifice drepturile și îndatoririle fundamentale și să determine părțile împărțite corespunzătoare, modul în care o concepție face aceasta este legat de afectarea problemelor eficienței, coordonării și stabilității. În general, nu putem aprecia valoarea unei concepții a justitiei numai după rolul ei distributiv, oricăr de util ar putea fi acest rol în identificarea conceptului de justitie. Trebuie să luăm în considerație conexiunile sale mai largi; întrucât chiar dacă justitia are o anumită prioritate, fiind cea mai importantă virtute a instituțiilor, rămîne încă adevărat faptul că, în condițiile egalității pe alte planuri, o concepție a justitiei este preferabilă altieei cînd consecințele ei mai largi sunt mai de dorit.

2. Subiectul justitiei

Despre multe lucruri se spune că sunt juste sau injuste: nu numai legi, instituții și sisteme sociale, dar de asemenei acțiuni particulare de multe feluri, inclusiv decizii, judecăți și acuzații. De asemenea, numiți just sau injuste atitudinile și dispozițiile persoanelor, chiar persoanele însele. În orice caz, subiectul nostru este acela al justitiei sociale. Pentru noi, subiectul principal al justitiei este structura fundamentală a societății sau, mai exact, felul în care instituțiile sociale majore distribuie drepturile și îndatoririle fundamentale, și felul în care se hotărăște împărțirea avantajelor ce decurg din cooperarea socială. Prin instituții majore înțeleg constituiția politică și principalele aranjamente economice și sociale. Astfel, protecția legală a libertății de gîndire și libertatea conștiinței, pietele competitive, proprietatea privată a mijloacelor de pro-

ducție și familia monogamă sunt exemple de instituții sociale majore. Luate împreună ca o singură schemă, instituțiile majore definesc drepturile și îndatoririle oamenilor și influențează planurile lor de viață, ce pot ei aștepta să fie și cît de bine speră ei să facă. Structura de bază este subiectul principal al justitiei, deoarece efectele sunt atât de profunde și de prezente încă din start. Noțiunea intuitivă aici este că această structură conține poziții sociale variate și că oameni născuți în diferite poziții au așteptări diferite de viață, determinate parțial de sistemul politic, ca și de circumstanțele economice și sociale. În felul acesta, instituțiile sociale favorizează anumite situații de pornire față de altele. Acestea sunt în special inegalitățile adînci. Nu numai că sunt împrăștiate în mod universal, dar ele și afectează sansele initiale ale oamenilor în viață; cu toate acestea, nu este posibil ca ele să fie justificate printr-un apel la noțiunile de înșinuire sau merite (*merit or desert*). Acestor inegalități, presupus inevitabile în structura de bază a oricărui societății, trebuie să li se aplique principiile justitiei sociale de la bun început. Apoi, aceste principii regleză alegerea pentru o constituție politică și elementele principale ale sistemului economic și social. Justitia unei scheme sociale depinde în mod esențial de felul în care drepturile și îndatoririle fundamentale sunt atribuite și de sansele economice și condițiile sociale din sectoarele diferite ale societății.

Orizontul cercetării noastre este limitat în două feluri. În primul rînd, sunt preocupat de un caz special al problemei justitiei. Nu voi considera justitia instituțiilor și practicilor sociale la modul general, cu excepția cazului examinării justitiei legilor națiunilor și a relațiilor dintre state (§ 57). Prin urmare, dacă cineva presupune că se aplică acel concept de justitie oriunde există o alocare a ceva privit în mod rational ca avantajos sau dezavantajos, atunci suntem interesați doar într-o din instanțele aplicării sale. Nu există nici un motiv pentru a presupune prea devreme că principiile satisfăcătoare pentru structura principală sunt valabile pentru toate cazurile. S-ar putea ca aceste principii să nu funcționeze pentru regulile și practicile asociațiilor private sau pentru grupurile sociale mai puțin cuprinzătoare. Ele pot fi irelevante pentru diferite convenții informale și obiceiuri ale vietii cotidiene; s-ar putea ca ele să nu elucideze justitia sau, și mai bine, imparțialitatea aranjamentelor cooperative voluntare sau procedurilor pentru întocmirea înțelegărilor contracutuale. Condițiile pentru legea națiunilor pot reclama principii diferite la care se ajunge într-un mod diferit. Voi fi multumit dacă este posibil să se formuleze o concepție rezonabilă a justitiei pentru structura de bază a societății, concepută pentru moment ca fiind un sistem încis, izolat de alte societăți. Semnificația acestui caz special este evidentă și nu are nevoie de explicație. Este natural să presupunem că odată ce avem o teorie solidă pentru acest caz, celelalte probleme ale dreptăii se vor dovedi mai ușor de prelucrat, în lumina ei. Cu modificările potrivite, o asemenea teorie ar asigura cheia pentru cîteva din aceste probleme.

Sealaltă limitare a discuției noastre este că pentru cea mai mare parte examinez principiile justitiei care ar regla o societate bine orfnduită. Se presupune că fiecare acționează just și își face parte la lui în sprijinirea instituțiilor juste. Deși justitia poate fi, după cum a remarcat Hume, virtutea precaută, geloasă, noi încă mai putem întreba cum ar fi o societate perfect dreaptă.² Astfel, iau în con-

siderare ceea ce numesc acord strict (*strict compliance*) ca fiind opus teoriei acordului parțial (*partial compliance theory*) (§ 25.39). Ultima studiază principiile, ghidează felul în care trebuie să trătmă justitia. Ea cuprinde subiecte precum teoria pedepsei, doctrina războiului drept și justificarea diferitelor modalități de opozitie față de regimurile nedrepte, clasificate de la nesupunerea civilă și rezistența militară la revoluție și rebeliune. Sunt incluse de asemenei aici problemele de justiție compensatoare de cumpărire între o formă de injustiție instituțională și alta. Evident, problemele teoriei acordului parțial sunt chestiuni prezante și urgente. Ele sunt lucrurile cu care ne confruntăm în viața de fiecare zi. Motivul pentru a începe cu teoria ideală este că ea asigură singura bază pentru înțelegerea sistematică a acestor probleme mai prezente. De pildă, discutarea nesupunerii civile depinde de ea (§ 54-59). Cel puțin, voi presupune că nu poate fi altfel cîștigată o înțelegere mai adâncă și că natura și scopurile unei societăți perfect juste este partea fundamentală a teoriei justiției.

După cum este recunoscut de toată lumea, conceptul structurii de bază este întrucîntă vag. Nu este întotdeauna clar care dintre instituții sau trăsături caracteristice să fie incluse în el. Dar ar fi prematur să ne îngrijorăm cu privire la această problemă aici. Voi continua prin a discuta principiile care se aplică la ceea ce este cu siguranță o parte a structurii de bază, înțelesă în mod intuitiv: voi încerca apoi să extind aplicarea acestor principii astfel încît ele să acopere ceea ce pare să fie elementele principale ale acestei structuri. Poate că aceste principii se vor dovedi a fi perfect generale, desă această lucru este improbabil. Este suficient că ele se aplică celor mai importante cazuri de justiție socială. Chestiunea de păstrat în minte este că o concepție a justiției pentru structura de bază are valoare prin ea însăși. Ea nu ar trebui respinsă pentru că principiile sale nu sunt pretutindeni satisfăcătoare.

Prin urmare, o concepție a justiției sociale trebuie privată ca asigurând în primul rînd un standard cu ajutorul căruia să se aprecieze valoarea / să se aloce aspectele distributive ale structurii de bază a societății. De aceea, acest standard nu trebuie confundat cu principiile definind celelalte virtuți, întrucînă strucțura de bază și în general aranjamentele sociale pot fi eficiente sau neficiente, liberale sau neliberale, ca și alte multe lucruri, la fel de bine după cum pot fi juste sau inuste. O concepție completă care să definească principiile tuturor virtuților structurii de bază, împreună cu greutatea lor specifică atunci când intră în conflict, este mai mult decât o concepție a justiției, este un ideal social. Principiile justiției nu sunt decât o parte, desă poate parte cea mai importantă, a unei asemenea concepții. La rîndul său, un ideal social este conectat cu o concepție a societății, o vizionarea a modului în care trebuie înțelese telurile și scopurile cooperării sociale. Diferitele concepții ale justiției sunt consecințele diferitelor noțiuni ale societății împotriva fundalului de concepții opuse privind necesitățile naturale și momentele favorabile ale vieții umane. Pentru a înțelege pe deplin o concepție a justiției trebuie să explicităm concepția cooperării sociale din care ea derivă. Dar făcînd aceasta, nu trebuie să pierdem din vedere rolul special al principiilor justiției sau subiectul principal la care ele se aplică.

În aceste remarcă preliminare, am distins conceptul justiției ca însemnind o balanță adecvată între pretenții aflate în competiție de o concepție a justiție ca un set de principii legate de identificarea considerațiilor relevante care determină această balanță. De asemenei, am caracterizat justiția ca doar o parte a idealului social, desă teoria pe care o voi propune extinde, fără îndoială, sensul ei cotidian. Teoria nu este oferită ca o descriere a unor semnificații obișnuite, ci ca o descriere a unor anumite principii distribu-

tive ale structurii de bază a societății. Îmi asum faptul că orice rezonabilă teorie etică completă trebuie să includă principii ale acestei probleme fundamentale și că aceste principii, oricare ar fi ele, constituie doctrina ei asupra justiției. Prin urmare, conceptul de justiție pe care mi-l asum va fi definit prin rolul principiilor sale în atribuirea drepturilor și îndatoririlor și în definirea unei împărtiri corespunzătoare a avantajelor sociale. O concepție a justiției este o interpretare a acestui rol.

S-ar părea că această abordare nu concordă cu tradiția. Totuși, eu cred că da, concordă. Sensul mai specific pe care Aristotel îl dă justiției, și din care derivă cele mai familiare formulări, este cel de abținere de la *pleonexia*, adică de cîștiagă a unui avantaj pentru sine prin însușirea a ceea ce aparține altuia, proprietatea lui, recompensa lui, funcția lui și altele de acest fel, sau prin negarea a ceea ce se cuvine unei persoane, a împlinirii unei promisiuni, a plătierii unei datorii, a respectului cuvenit și așa mai departe.³ Este evident că această definiție este concepută pentru a se aplica acțiunilor, iar persoanele sănătoase ca fiind drepte în măsura în care ele au, ca unul dintre elementele permanente ale caracterului lor, o dorință fermă și efectivă de a aciona just. Definiția lui Aristotel presupune oricum o explicație asupra a ceea ce aparține în mod adecvat unei persoane și a ceea ce i se cuvine. Cred că asemenea îndreptățiri (*entitlements*) sunt adesea derivate din instituții sociale și din așteptările legitime cărora ele le dă naștere. Nu există motiv pentru a presupune că Aristotel ar fi în dezacord cu explicația aceasta, și cu certitudine că el are o concepție a justiției sociale care să dea seamă de aceste pretenții. Definiția pe care o adopt este desemnată să se aplique direct cazului cel mai important, justiția structurii de bază. Nu există nici un conflict cu noțiunea tradițională.

3. Principala idee a teoriei justiției

Scopul meu este să prezint o concepție a justiției care generalizează și ridică la un nivel mai înalt de abstractizare cunoșta teorie a contractului social, așa cum se găsește să zicem la Locke, Rousseau și Kant.⁴ Pentru a face aceasta trebuie să gîndim contractul originar ca unul făcut pentru a se potriu unei societăți particulare sau pentru a întemeia o formă particulară de guvernămînt. Mai degrabă, ideea călăuzitoare este că principiile justiției pentru structura de bază a societății sunt obiectul înțelegerii originare. Ele sunt principiile pe care persoane libere și rationale, preocupate să-și promoveze propriile interese, le-ar accepta într-o poziție initială de egalitate, ca definind termenii fundamentali ai asocierilor. Aceste principii sunt destinate să reglementeze toate înțelegerile ulterioare; ele specifică tipurile de cooperare socială în care se poate intra și forme de guvernămînt care pot fi stabilite. Acest mod de a privi principiile justiției îl voi numi justiția ca împărtășire (echitate).

Astfel, trebuie să ne imaginăm că acei care se angajează în cooperare socială aleg împreună, într-un singur act, principiile care vor atribui drepturile și îndatoririle fundamentale și vor determina împărtirea beneficiilor sociale. Oamenii trebuie să decidă în avans cum și vor reglementa pretenții unul împotriva altuia și care să fie carta fondatoare a societății lor. Așa cum fiecare persoană trebuie să decidă prin reflectie rațională ce constituie binele său, adică sistemul de scopuri care este rational pentru el să-l urmărească, tot așa un grup de persoane trebuie să decidă odată pentru totdeauna ce trebuie ei să socotească ca drept și nedrept. Opoziția pe care oamenii ratiionali ar face-o în această situație ipotetică de libertate egală, presupunând pentru moment că această problemă de opțiune are o soluție, determină principiile justiției.

În justiția ca împărtășire, poziția originară de egalitate corespunde stării naturale din teoria tradițională a contractualui social. Desigur, această poziție originară nu este ca o stare de lucruri istorică actuală, și cu atât mai puțin ca o condiție primitivă a culturii. Este înțeleasă ca o situație pur ipotecică, astfel caracterizată încît să conducă spre o anumită concepție a justiției.⁵ Între trăsăturile esențiale ale acestei situații este aceea că nimici nu-și cunoaște în societate locul, poziția de clasă sau statutul social, nici nu-și cunoaște șansa în distribuirea însușirilor și abilităților naturale, inteligența sa, puterea și celealte asemenea. Voi presupune chiar că părțile nu-și cunosc concepțiile asupra binelui sau inclinațiile lor psihologice speciale. Principiile justiției sunt alese în spatele unui vîl al ignoranței. Asta garantează că nimici nu este avantajat sau dezavantajat în alegerea principiilor de rezultatul sănsei naturale sau de contingentele circumstanțelor sociale. De vreme ce toți sunt situații similare, iar nici unul nu este capabil să conceapă principii care să-i favorizeze condiția particulară, principiile justiției sunt rezultatul unei înțelegeri sau a unui singur corect. Date fiind circumstanțele poziției originare, simetria relațiilor fiecăruiu față de celălalt, această situație initială este corectă între indivizi ca persoane morale, adică ființe rationale, și cu propriile teluri și capabile, voi presupune, să aibă sensul dreptății. Poziția originară este, s-ar putea spune, *status quo*-ul initial corespunzător, astfel că înțelegerile fundamentale încheiate în el sunt nepărtinitoare (*fair*). Aceasta explică proprietatea numelui "justiția ca împărtășire" ("justice as fairness"): ele exprimă ideea că se cade de acord asupra principiilor justiției într-o situație initială care este nepărtinitoare. Numele nu înseamnă că acele concepții de justiție și de împărtășire sunt identice, nu mai mult decât înseamnă fraza "poezia ca metaforă" că acele concepții de poezie și de metaforă sunt identice.

Așa cum am spus, justiția ca nepărtinire începe cu una dintre cele mai generale dintre toate opțiunile pe care persoanele le pot face împreună, adică, cu opțiunea primelor principii ale unei concepții de dreptate, care va regla în întregime critica ulterioară și reforma instituțiilor. Prin urmare, putem presupune că, după ce au ales o concepție a justiției, ei urmează să aleagă o constituție și un legeștit care să adopte legi și așa mai departe, totul în acord cu principiile de justiție asupra cărora inițial s-a căzut de acord. Situația noastră socială este justă dacă este ca atare prin această decurgere a înțelegerilor ipotetice pe care noi le-am fi contractat în sistemul general de reguli care o definesc. Mai mult, presupunând că poziția originală determină un set de principii (anume că o concepție particulară a justiției va fi aleasă), va fi prin urmare adeverat indiferent când vor satisface instituțiile sociale aceste principii, cei angajați în ele pot spune unul altuia că ei colaborează în termeni asupra cărora ar fi fost de acord dacă erau persoane libere și egale, a căror relații reciproce erau corecte. Ei ar fi putut să vadă aranjamentele lor ca satisfăcînd stipulațiile de care ei ar fi stiut într-o situație inițială, care ar fi întruchipat constrîngerile raționale și larg acceptate asupra alegerii principiilor. Recunoașterea generală a acestui fapt ar asigura baza unei acceptări publice a principiilor de justiție corespunzătoare. Desigur, nici o societate nu poate fi o schemă de cooperare în care oamenii intră voluntar într-un sens literal; fiecare persoană se găsește plasată la naștere într-o poziție particulară oarecare, iar natura acestei poziții afectează material sănsele sale în viață. Cu toate acestea, o societate satisfăcînd principiile justiției ca împărtășire se apropie pe cît de mult o poate face o societate de o schemă voluntară, întrucînă satisfacă principiile la care persoane libere și egale ar consimîti, în condiții care sunt nepărtinitoare. În acest sens, membrii ei sunt autonomi, iar obligațiile pe care ei le recu-

nosc ar fi autoimpuse.

O trăsătură a justiției ca împărtășire este de a gîndi asupra părților din situația inițială ca rationale și mutual dezinteresate. Asta nu înseamnă că părțile sunt egoiste, anume indivizi care să aibă numai anumite tipuri de interese, să zicem în bogăție, prestigiul și dominație. Dar ei sunt concepuți ca neavînd interes față de interesul altuia. Ei vor admite că pînă și obiectivul lor religios i se poate opune rezistență, în modul în care se poate opune rezistență obiectivelor celor de religii diferite. Mai mult, conceptul de rationalitate trebuie interpretat astfel cît este posibil în sensul îngust, standard în teoria economică, de a folosi mijloacele cele mai eficace pentru scopuri date. Într-o oarecare măsură, voi modifica acest concept, așa cum se va explica mai tîrziu (§ 25), dar trebuie evitată introducerea lui în orice elemente etice controversabile. Situația inițială trebuie caracterizată prin stipulații care sunt larg acceptate.

În elaborarea amânunță a justiției ca împărtășire, o sarcină principală este de a determina care principii ale justiției vor fi alese în poziția principală. Pentru a face aceasta, trebuie să descriem această situație în unele detalii și să formulăm cu gîrijă problema de opțiune pe care o reprezintă. Mă voi ocupa de aceste probleme în capitolul imediat următoare. Totuși, se poate observa că odată ce principiile justiției sunt concepute ca decurgînd dintr-o înțelegere originară, într-o situație de egalitate, este o problemă deschisă dacă va fi recunoscut principiul utilității. Cu greu se poate înțimpla că, fără pregătire, persoane care se percep pe sine ca egale, îndreptăite să-și prezeze pretențiile unora împotriva celorlalți, vor cădea de acord asupra unui principiu care să presupună mai puține perspective de viață pentru unii, pur și simplu de dragul unei sume mai mari de avantaje de care se bucură ceilalți. De vreme ce fiecare dorește să-și protejeze interesele, capacitatea sa de a-și susține concepția sa despre bine, nimici nu are motiv să consimîtă la o pierdere de durată pentru el însuși în scopul de a determina cîștigul net al unei mari balanțe a satisfacției. În urma unor impulsuri mărinimoase puternice și durabile, un om rational nu ar accepta o structură de bază doar pentru că maximizează suma algebrică a avantajelor, făcînd abstracție de efectele ei permanente asupra proprietăților drepturilor fundamentale și interese. Prin urmare, se pare că principiul utilității este incompatibil cu concepția cooperării sociale între egali în vederea unor avantaje reciproce. Si pare că este incompatibil cu noțiunea unei societăți bine orînduite. Or, în orice caz, așa voi argumenta.

În schimb, vor susține că persoanele din situația inițială ar alege mai degrabă două principii diferite: primul impune egalitate în atribuirea drepturilor și îndatoririlor fundamentale, în timp ce al doilea susține că inegalitățile sociale și economice, de exemplu inegalitățile de bogăție și autoritate, sunt juste doar dacă au drept consecință compensarea beneficiilor pentru fiecare și, în particular, pentru cel mai puțin avantajat membru ai societății. Aceste principii exclud instituții justificatoare pe motivul că dificultățile unora sunt compensate de un bine mai mare în totalitate. Poate fi ceva avantajos (*expedient*), dar nu este drept ca unii să șubă mai puțin pentru ca alții să prospere. Dar nu există injustiție în beneficiile mai mari cîștigate de către cu condiția ca situația persoanelor dezavantajate să fie astfel îmbunătățită. Ideea intuitivă este că de vreme ce bunăstarea fiecăruiu depinde de o schemă de cooperare fără de care nimici nu ar putea avea o viață satisfăcătoare, împărtășirea avantajelor ar trebui să fie astfel încît să împingă în față cooperarea de bunăvoie a fiecăruiu care ia parte la ea, inclusiv a celor mai puțin bine situați. Totuși, se poate aștepta aceasta numai dacă sunt propuși termeni rezonabili. Cele două principii menționate par a fi o înțelegere corectă pe baza căreia cei mai bine înstăriți sau mai no-

(continuare în pag. 32)

John Rawls

Născut în 1921, la Baltimore (Maryland), educat la Kent School și la Universitățile Princeton și Cornell, unde a și predat ulterior (la Princeton, 1950-1952; la Cornell, 1953-1959). Vine la Harvard ca Visiting Professor (1959-1960), apoi lucrează la Massachusetts Institute of Technology (1960-1962), pentru ca începând din 1962 să predea la Harvard University. În afara de articole în publicații de specialitate, a publicat în 1971 cartea care l-a făcut celebru, *A Theory of Justice*. Membru al mai multor academii și instituții științifice, American Academy of Arts and Sciences, American Philosophical Association (presedinte din 1974) etc. În 1993, publică cea de-a doua carte a sa, *Political Liberalism*, care probabil că va fi, la fel ca și prima, un punct de referință în filosofia politică a secolului XX.

Beneficiind de toate avantajele și dezavantajele sistemului mediatic american, *A Theory of Justice*, capodopera lui John Rawls, a devenit în același timp un best-seller filosofic și o carte clasică. Ea a fost tradusă în toate limbile europene importante, precum și în chineză, japoneză și coreeană. Pretutindeni în lume s-au tinut seminarii internaționale pentru a o celebra și înțelege. Bineînțeleas, ea a provocat și un val de retineri, critici, precum și două teorii paralele ale justitiei, fiecare din ea cu propria vizionare a liberalismului (*Taking Rights Seriously* de Ronald Dworkin și *Spheres of Justice* de Michael Walzer).

Toate aceste trei teorii încearcă să formuleze fundamentele morale ale liberalismului, însă Rawls rămâne punctul de cotitură în gîndirea liberală.

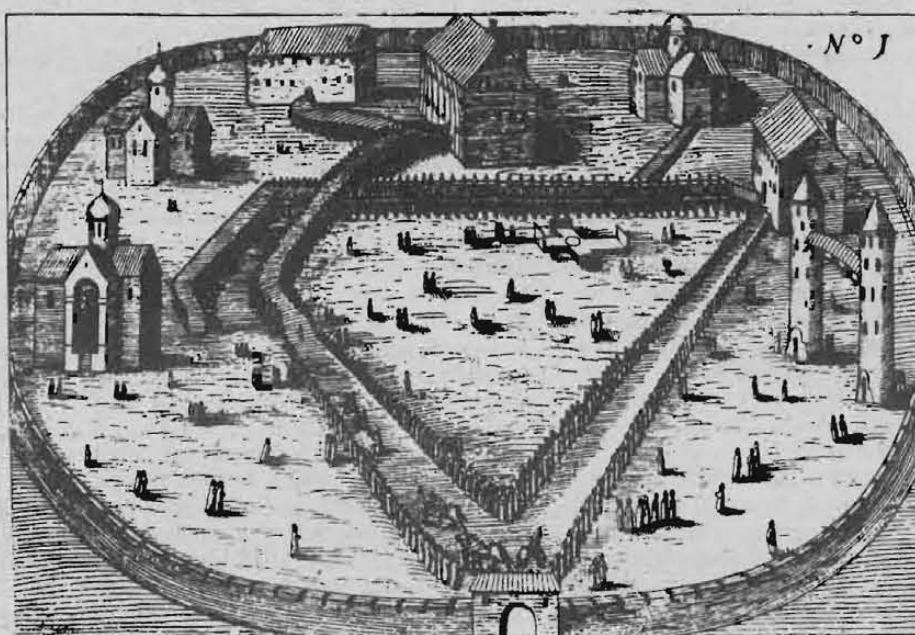
Desi reprezintă o culme a gîndirii moderne, fiind o depășire a infundăturilor tipic marxiste ale postmodernismului, John Rawls a restaurat noțiunea dreptății în locul care i se cuvenea - acolo unde o și pusese pentru întîia oară Platon, în *Republieca*, prima și cea mai importantă carte de filosofie politică a tuturor timpurilor – adică, în centrul dezbatelor teoretice despre politică. După mareea nedreptate și interpretare eronată comisă de

Karl Popper împotriva lui Platon în primul volum al *Societății deschise* – de fapt, un produs al Războiului Rece, care prelungea dezbaterea ideologică liberalism-totalitarism dincolo de adevărătele ei rădăcini – Rawls revine în mod constructiv la marea tradiție platoniană: justiția este o virtute necesară astăzi indivizilor în

în aproape imposibilă după 2500 de ani de filosofie politică în care problemele formulate de Platon li s-a răspuns din ce în ce mai parțial și cu mai multe amendamente. Mare problemă a unei teorii liberale a justiției provine din separarea dintre idealurile morale (conceptiile despre viață bună) și justiția însăși: Cum

pot coexista în armonie persoane cu idealuri și valori morale contrare (călugărul și soldatul, revoluționarul și poetul, prostituata și mama, estetul și politicianul, ziaristul și filosoful) într-o același societate, posedind o concepție unitară asupra justiției? Pentru a răspunde numeroaselor critici care i s-au adus, Rawls și-a limitat drastic cîmpul de validitate al teoriei sale, precizînd că ea se aplică numai "structurii de bază" a unei democrații constitutionale moderne. El a fost nevoie să preciseze în repetate rînduri că se abține să-și prezinte teoria justiției ca imparțialitate (sau echitate) ca pe o concepție politică generală, aplicabilă la diferite tipuri de societăți, în condiții istorice și sociale diferite, și nici ca pe o concepție morală generală. În același timp însă, el a reușit să ofere o alternativă la concepția filosofică politică dominantă în lumea anglo-saxonă, utilitarismul, oferind o bază mai sigură și mai acceptabilă principiilor constitutionale, precum și libertăților fundamentale decît acela.

S-ar putea crede că teoria lui Rawls este extrem de mărginită în consecințele sale, dat fiind faptul că se aplică doar democrației constituționale moderne. În realitate însă, este vorba despre singurul regim politic care a reușit să împace "libertatea anticilor" cu "libertatea modernilor", adică dezacordul profund dintre valorile libertății și cele ale egalității în structura de bază a societății. Rawls încearcă să reconcileze *tradiția lui Locke* ("libertatea modernilor"), adică libertatea de gîndire și de conștiință, precum și anumite drepturi fundamentale ale persoanei și proprietății, cu *tradiția lui Rousseau* ("libertatea anticilor"), adică egalitatea libertăților politice și valorilor vietii publice. □

Aleksandrov. Aleksandrovskaja Sloboda – gravură sec. 17

comportamentul lor cotidian și în relațiile lor, cît și principala virtute a instituțiilor și ordinii sociale. De fapt, Rawls își pună pentru democrația liberală modernă aceeași problemă pe care o formulase Platon în legătură cu orașul-stat: justiția socială ca reflectînd în același timp înțelepciunea și soliditatea morală a celor cetățeni, indivizi care sunt ei însisi drepti.

Sarcina pe care Rawls și toti cei care-si pun aceeași probleme și-o asumă – anume, de a detașa o definiție a justiției sociale din diversitatea scopurilor și aspirațiilor morale ale indivizilor din interiorul societății – a deve-

eroare și care probabil produc confuzie. Cu siguranță că termenii "utilitate" și "utilitarism" nu fac excepție. Ei au, de asemenea, sugestii nefericite, pe care criticii ostili au fost dornici să le exploateze; totuși ei sunt suficienți de clară pentru cei pregătiți să studieze doctrina utilitară. Același lucru ar putea să fie adevărat pentru termenul "contract" aplicat teoriilor morale. După cum am arătat, pentru a-l înțelege cineva trebuie să tină cont de faptul că implică un anumit nivel de abstracție. În particular, conținutul înțelegerii relevante nu este de a iniția o societate dată sau de a adopta o formă de guvernămînt, ci de a accepta anumite principii morale. În plus, făgăduielile la care se face referire sunt pur ipotetice: o concepție contractuală susține că anumite principii vor fi acceptate într-o situație initială bine definită.

Valoarea terminologiei contractuale este că exprimă ideea că principiile justiției pot fi concepute ca principii care ar fi, alese de către persoane raționale, și că în acest fel concepțiile justiției pot fi explicate și justificate. Teoria justiției este o parte, probabil cea mai semnificativă, a teoriei opțiunii raționale (*rational choice*). În plus, principiile justiției se ocupă de pretențiile conflictuale asupra avantajelor cîștigate prin cooperarea socială; ele se aplică relațiilor între mai multe persoane și grupuri. Cuvîntul "contract" sugerează această pluralitate la fel ca și condiția că împărțirea corespunzătoare a avantajelor trebuie să fie în concordanță cu principii acceptabile pentru toate părțile. Condiția publicității pentru principiile justiției este de asemenea conotată de frazeologia contractualistă. Astfel, dacă aceste principii sunt consecințe ale unei înțelegeri, cetățenii detin o cunoaștere a principiilor din care decurg celelalte. Este caracteristica teoriilor contractuale să subliniez natura publică a principiilor politice. În sfîrșit, doctrina contractualistă are o lungă tradiție. Exprimarea legăturii cu această linie de gîndire ajută la definirea ideilor

și concordă cu pietatea naturală. Prin urmare, există numeroase avantaje în folosirea termenului "contract". Iar cu precauțiile de rigoare luate, nu ar trebui să inducă în eroare.

O remarcă finală. Justiția ca imparțialitate nu este o teorie contractuală completă. Pentru că este clar că ideea contractuală poate fi extinsă după dorință la mai mult sau mai puțin decât un întreg sistem etic, adică la un sistem ce include principii pentru toate virtuțiile, nu doar pentru justiție. Aici, în cea mai mare parte a expunerii, voi lua în considerare numai principiile dreptății și altele strîns legate de ele; nu voi face nici o încercare să discut virtuțiile într-un mod sistematic. Evident, dacă justiția ca imparțialitate reușește într-un mod rezonabil, un pas următor ar fi studiul concepției mai generale sugerată de numele "dreptatea ca imparțialitate" ("rightness as fairness"). Dar chiar și această teorie mai largă eseuza să dea seamă de toate relațiile morale, de vreme ce pare să includă numai relațiile noastre cu alte persoane și să nu ia în considerare cum trebuie să ne comportăm față de animale și restul naturii. Nu susțin că noțiunea contractualului oferă o modalitate de abordare a acestor chestiuni, care sunt cu siguranță de primă importanță; și va trebui să le pun deosebite. Trebuie să recunoaștem orizontul limitat al justiției ca imparțialitate și a tipului general de concepție pe care îl exemplifică. Cît de departe trebuie mers cu revederea concluziilor sale, odată ce sunt înțelese aceste probleme, nu se poate decide dinainte. □

Fragmen din John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1971).

traducere și prezentare

Dan PAVEL

Am tradus alternativ *justice* prin "justiție" sau "dreptate", iar *fairness* prin "imparțialitate", "echitate" sau "nepărtărire". (n. trad.)

NOTE

1. Aici îl urmez pe H.L.A. Hart, *The conception of Law* (Oxford, The Clarendon Press, 1961), pp. 155-159.

2. *An Enquiry Concerning Principles of Morals*, sec. III, pt. I, par. 3, ed. L.A. Selby-Bigge, a doua ediție (Oxford, 1902), p. 184.

3. *Nicomachean Ethics*, 1129b-1130b5. Am urmat interpretarea lui Gregory Vlastos, "Justice and Happiness in *The Republic*", în *Plato: A Collection of Critical Essays*, editată de Vlastos (Garden City, N.Y., Doubleday and Company, 1971), vol. 2, pp. 70f. Pentru o discuție a lui Aristotel despre justiție, vezi W.F.R. Hardre, *Aristotle's Ethical Theory* (Oxford, The Clarendon Press, 1968), ch. X.

4. După cum sugerează texte, mă voi referi la *Second Treatise of Government* a lui Locke, la *Contractul social* al lui Rousseau și la operele etice ale lui Kant înțelegând cu *Prolegomena la metafizica moravurilor*, ca decisive în tradiția contractualistă. Cu toată grandoarea lui, *Leviathan* al lui Hobbes ridică probleme speciale. O cercetare istorică generală este făcută de J.W. Gough, *The Social Contract*, a doua ediție (Oxford, The Clarendon Press, 1957), și Otto Gierke, *Natural Law and the Theory of Society*, tradusă și cu o introducere de Ernest Baker (Cambridge, The University Press, 1934). O prezentare a concepției contractualiste ca fiind în principal o teorie etică poate fi găsită în G.R. Grice, *The Grounds of Moral Judgment* (Cambridge, The University Press, 1967). Vezi, de asemenea, § 19, nota 30.

5. Kant este împede că înțelegerea originală este ipotetică. Vezi *Metafizica moralei*, p. I (*Rechtslehre*), în special §§ 47,52 și p. II din eseul "Concerning the Common Saying: This May Be True in Theory but it Does Not Apply in Practice", în *Kant's Political Writings*, ed. Hans Reiss și traducere de H.B. Nisbet (Cambridge, The University Press, 1970), pp. 73-80. Vezi Georges Vlachos, *La Pensée politique de Kant* (Paris, Presses Universitaires de France, 1962), pp. 326-335; și J.G. Murphy, *Kant: The Philosophy of Right* (London, Macmillan, 1970), pp. 109-112, 133-136, pentru o discuție mai amplă.

6. Pentru formularea acestei idei intuitive și sint indatorat lui Allan Gibbard.